

**HOCA AHMET ÇELEVİ
3. ULUSLARARASI
BİLİMSEL
ARAŞTIRMALAR
KONGRESİ**

**17-19 NİSAN/ 2020 ADANA
TAM METİN KİTABI**

**EDİTÖRLER
Dr. Təranə NAĞİYEVA
Merve KIDIRYÜZ
ISBN : 978-605-7811-73-8**

KONGRE TAM METİN KİTABI

HOCA AHMET YESEVİ 3. ULUSLARARASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR KONGRESİ

17-19 NİSAN 2020 / ADANA

Editörler

**Dr. Təranə NAĞİYEVA
Merve KIDIRYÜZ**

**Institute Of Economic Development And Social Researches
Publications® (The Licence Number of Publicator: 2014/31220)**

TR: +90 342 606 06 75

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.com

www.iksadkongre.org

**Bu kitabın tüm hakları İKSAD'a aittir. İzinsiz
kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.**

**Kitapta bulunan eserlerin yasal ve etik sorumluluğu
yazarlara aittir.**

İksad Publications - 2019©

Yayın Tarihi : 13.05.2020

ISBN :978-605-7811-73-8

**HOCA AHMET YESEVİ 3. ULUSLARARASI BİLİMSEL
ARAŞTIRMALAR KONGRESİ
21-23 ŞUBAT 2020 / ADANA**

DÜZENLEYEN KURUMLAR

İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü

DÜZENLEME KURULU

**DOÇ. DR. HAKKI ÇİFTÇİ
DOÇ. DR. DINARA FARDEEVA
DOÇ. DR. MİNE GÖZÜBÜYÜK TAMER
DR. ÖĞR. ÜYESİ MURATHAN KEHA
ELVAN CAFEROV**

KONGRE BAŞKANI

PROF.DR. HACER HUSEYNOVA

RESMİ DİLLERİ

TÜRKÇE, RUSÇA, İNGİLİZCE, AZERBAYCANCA, KAZAKÇA, ARAPÇA

KATILIMCI ÜLKELER

TÜRKİYE, AZERBAYCAN, KAZAKİSTAN, TÜRKMENİSTAN, İRAN

Kabul Edilen Bildiri Sayısı

15 bildiri

Reddedilen Bildiri Sayısı

6 bildiri

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

***Tüm başvurular çift kör hakem değerlendirme sürecinden geçmiştir.**

GENEL KOORDİNATÖR

Merve KIDIRYÜZ

SUNUM ŞEKLİ

Sözlü Online Sunum

BİLİM ve DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK
Kongre Bilim Kurulu Başkanı
Namık Kemal Üniversitesi

Dr. Ali Rıza ÖZTÜRKMEN, Harran University

Dr. Amanbay MOLDİBAEV, Taraz State Pedagogy University

Dr. Arsev Ayşen ARSLANOĞLU YILDIRAN, Artvin Coruh University

Dr. Aslı SAYLAN KIRMIZIGÜL, Erciyes University

Dr. Ayşe KAYA GÖKTEPE, İstanbul Şehir University

Dr. Botagul TURGUNBAEVA, Russia Natural Sciences Academy

Dr. Betül APAYDIN YILDIRIM, Ataturk University

Dr. Bengüsu TEZEL, Bolu Abant İzzat Baysal University

Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM, Namık Kemal University

Dr. Esra KIZILAY- Erciyes University

Dr. Hamide ULUPINAR-İzmir Katip Çelebi University

Dr. Hilal ÇOLAKOĞLU YENİAY, Gumushane University

Dr. İrfan KALAYCI, Inonu University

Dr. Maha Hamdan ALANAZI, Riyadh King Abdulaziz University

Dr. Mehmet YOLCU, Bitlis Eren University

Dr. Mehmet EROĞLU, Fırat University

Dr. Mislivi VLADEMİR, Ukraine Technical University

Dr. Mustafa KORKMAZ, Erzincan University

Dr. Mustafa GÜNEŞ, Dumlupınar University

Dr. Mustafa TALAS, Ömer Halisdemir University

Dr. Mustafa Erdem SAĞSÖZ, Ataturk University

Dr. Nazile ABDULLAZADE, Azerbaijan State Pedagogical University

Dr. Nesrin Karaca- Bursa Uludağ University

Dr. Pınar OĞUZHAN YILDIZ, Ataturk University

Dr. Öğr. Üyesi RAMAZAN SAYAR, Bayburt University

Dr. Recep ERTUĞAY, Ataturk University

Dr. Remzi TUNTAŞ- Van Yüzüncü Yıl University

Dr. Umran TURKYILMAZ, Gazi University

Dr. Salih OZTURK, Namık Kemal University

Dr. Seher ŞEYLAN, FMV Işık University

Dr. Sehrana KASIMI, Azerbaijan National Academy of Sciences

Dr. Shara MAZHITAEVA, Karaganda State University

Dr. Sarash KONYRBAEVA, Kazakh State Women's Pedagogy University

Dr. Sevdan YILMAZ, Canakkale 18 Mart University

Dr. Taleh HALİLOV, Azerbaijan Pedagogy University

Dr. Tuncay DEMİRER, Celâl Bayar University

Dr. Zhaparkwlova N. IKSANOVA, Al Farabi State National University

Dr. Nuri KAVAK, Eskişehir Osmangazi University

Dr. Mehmet Nuri ÇINARCI, Van 100 Yıl University

Dr. Çağla GÜR, International Cyprus University

FOTOĞRAF GALERİSİ

1632 NUMARALI ASKERİ CEZA KANUNUNUN
HAPİS CEZASINA SEÇENEK MÜESSESELER
AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut KASKA
Aydın Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi
kaska.mahmut@gmail.com

Windows'u Etkinleştir
Windows'u etkinleştirmek için Ayarlar'a gidin.

SUNUM AKIŞI

- Giriş
- Özel İyî Oluş Ve Arkadaşa Bağlanma
- Araştırmanın Önemi
- Araştırmanın Amacı
- Çalışma Grubu
- Araştırma Modeli
- Veri Toplama Araçları
- Verilerin Analizi
- Sonuç Ve Tartışma
- Öneriler
- Kaynakça

Windows'u Etkinleştir
Windows'u etkinleştirmek için Ayarlar'a gidin.

Dikkat, hatırlama, problem çözme, iletişim, algılama ve bütün diğer bilişsel alanlarda etkilidir. Dikkat toplama becerisi, bireyin eğitim ve yaşam kalitesini etkilemesi yönünden büyük bir öneme sahiptir ve bu konuda yaşanan sorunlar genellikle çocuklar ilkökula başladıklarında fark edilmektedir. Çünkü okul yaşamındaki görevler, çocukların bir konu üzerinde belli bir süre dikkatini toplayarak çalışmasını gerektirmektedir. Bu nedenle dikkatini toplayamama, çocuklar, öğretmenler ve anne babalar açısından özellikle okul yıllarında önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Özmen, 2011, s.5).

• Çocuğun kişiliği ve yetenekleri oyun oynarken daha iyi keşfedilebilir ve bu şekilde geliştirilebilir. Bu açıdan oyun, gerçek bir eğitim aracı olarak kullanılabilir (MEB, 2007 s.6 ; Seyrek ve Sun, 2005, s.3).

Mehmet Faruk Emiroğlu

Windows'u Etkinleştir
Windows'u etkinleştirmek için Ayarlar'a gidin.

Zoom window showing a presentation slide titled "Tartışma, Sonuç ve Öneriler". The slide content is in Turkish and discusses the importance of dialectology in the study of language and literature. The slide text is as follows:

Tarihsel diyalektolojinin öğrenilmesi, edebi dil tarihinin öğrenilmesinde oldukça önemlidir. Bu bakımdan, Vinogradov'un rus edebi dili hakkındaki düşüncesi istisnasız tüm dillere uygulanabilir. "Tarihsel diyalektolojik araştırma olmadan, ne rus edebi dilinin halk temeli sorunu, ne de mevcut halk lehçeleri ile ilgili çeşitli stillerinin oluşumu ve tarihi sorunu ne de rus edebi dilinin tarihsel fonetika, tarihsel dilbilgisi ve tarihsel sözlükbilimindeki sayısız, renkli, otistik problemlerini tam olarak açıklamak imkansızdır.

Lehçelerin tarihi incelendiğinde, edebi dillerin resmi daha net ve daha eksiksiz hale gelir. Lehçelerin edebi dil tarihine, normun evrimine katkısı, tarihsel diyalektolojinin kazanımlarına dayanarak kesin olarak belirlenebilir. Son olarak, farklı dillerin tarihsel bir diyalektolojisinin oluşturulması bizi kök dilin incelenmesine daha da yaklaştırır.

Tarihsel diyalektolojinin konusu ve görevleri henüz tam olarak netleşmiş değildir. Bu konuda bir çok dil toplanmasında tartışılan tesadüf değildir. K.V. Gorshkova'ya göre, tarihsel diyalektoloji, lehçe dilinin yapısını ve tarihsel gelişimde dilin lehçe üyeliğinin doğuşunu inceler. Bu bağlamda, N.A. Meshersky, tarihsel diyalektolojinin geçmişte bu veya diğer diyalekt konusuna sisteminin nasıl değiştiğini, hangi olayların hangi sebepten dolayı meydana geldiğini ve belirli bir tarihsel dönemde kaybolduğunu göstermesi gerektiğini kaydeder. Büyük Sovyet Ansiklopedisi tarihsel diyalektoloji hakkında şunları söylüyor: "Tarihsel diyalektoloji, güncel tarihsel gelişimde araştırır. Ana yönetimler yazılı eserlerin dilini geride bırakarak modern lehçe gelişimleriyle ilişkilendirilerek incelenir. Tarihsel diyalektoloji ayrıca dil dışı gerçekleri de içerir: tarihî sonuçları, arkeoloji, etnografi, sosyal ve kültürel tarih. E.R. Tenishev'e göre, "tarihsel diyalektolojinin konusu, lehçe dilinin yapısını gelişimi ve dilin lehçe bölünüşünün tarihidir." B.A. Serebrennikov, tarihsel diyalektolojinin iki önemli problemi göstermektedir: kök dil lehçelerin dağıtım alanlarını incelemesi ve belirli bir dilin eski lehçe üyeliğinin keşfi.

Anahtar kelimeler: dilbilim, dil, diyalektoloji, sonuç, etnoloji ...

Zoom interface shows a participant named "Ceren" in the top right corner. The bottom status bar indicates "Lecture Meeting" and "23" participants.

Zoom window showing a presentation slide titled "TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER". The slide content is in Turkish and discusses the importance of dialectology in the study of language and literature. The slide text is as follows:

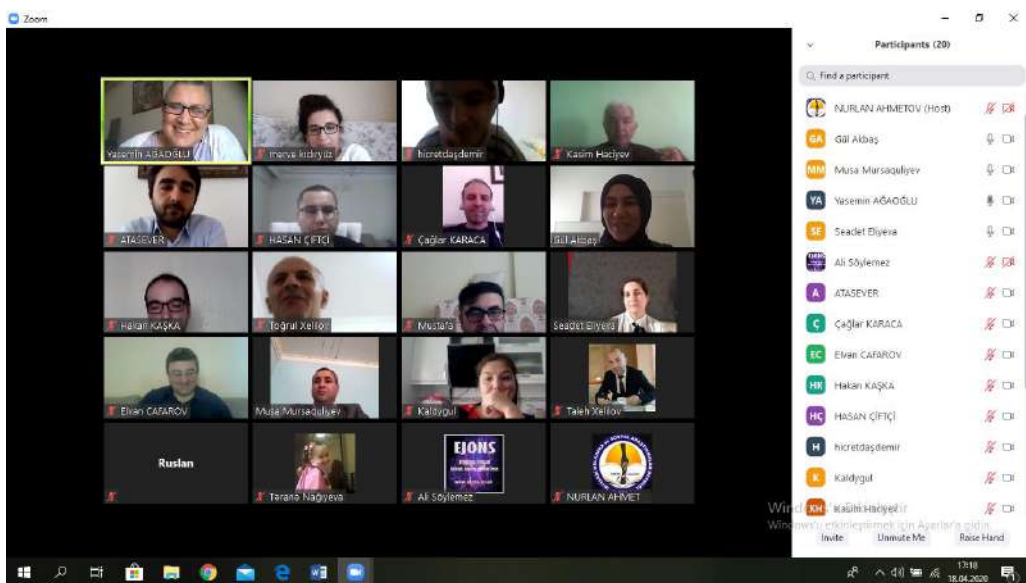
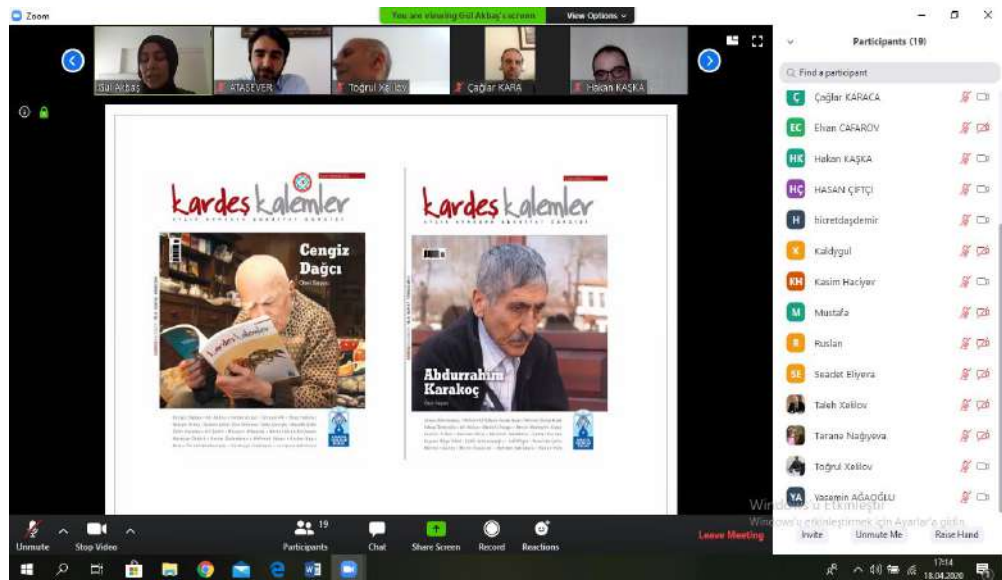
Genel olarak bakıldığında anne-babaların bilimsel algılarının olumsuz (% 70) olduğu bulunmuştur. Su, Sağlam ve Mutlu (2017), yaptıkları çalışmalarında özel yetenekli öğrencilerin bilimsel ve okul kavramlarına ilişkin algılarını incelemişlerdir. Kategoriler ise bilimsel ve okul kavramlarına ilişkin sıklıkla olarak "Mutluluk verici ve eğlenceli öğrenme ortamı", "Bilgi verici öğrenme ortamı" ve "Sıkıcı öğrenme ortamı" şeklinde olduğu görülmektedir. Çalışma neticesinde özel yetenekli öğrencilerin bilim sanat merkezini okula göre daha pozitif algıladıkları saptanmıştır. Aslan ve Doğan (2016) öğrencilerin bilim sanat merkezine ilişkin metaforik algılarını inceledikleri çalışmada, bilim ve sanat merkezini rahatsız, heyecan verici ve gelişmişlik ile ilişkilendiren metaforlar ürettiğini bulmuşlardır. Araştırma sonucunda anne-babaların ürettikleri metafor ile bilim sanat merkezi öğrencilerinin ürettikleri metaforlar arasında benzerlik görülmektedir.

Zoom interface shows a participant named "Ceren" in the top right corner. The bottom status bar indicates "Lecture Meeting" and "23" participants.

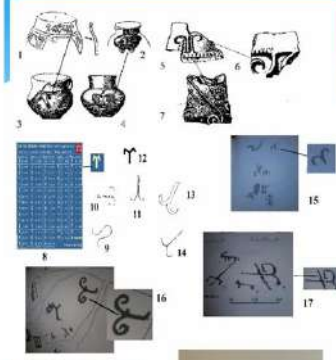
Zoom window showing a presentation slide titled "TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER". The slide content is in Turkish and discusses the importance of dialectology in the study of language and literature. The slide text is as follows:

Genel olarak bakıldığında anne-babaların bilimsel algılarının olumsuz (% 70) olduğu bulunmuştur. Su, Sağlam ve Mutlu (2017), yaptıkları çalışmalarında özel yetenekli öğrencilerin bilimsel ve okul kavramlarına ilişkin algılarını incelemişlerdir. Kategoriler ise bilimsel ve okul kavramlarına ilişkin sıklıkla olarak "Mutluluk verici ve eğlenceli öğrenme ortamı", "Bilgi verici öğrenme ortamı" ve "Sıkıcı öğrenme ortamı" şeklinde olduğu görülmektedir. Çalışma neticesinde özel yetenekli öğrencilerin bilim sanat merkezini okula göre daha pozitif algıladıkları saptanmıştır. Aslan ve Doğan (2016) öğrencilerin bilim sanat merkezine ilişkin metaforik algılarını inceledikleri çalışmada, bilim ve sanat merkezini rahatsız, heyecan verici ve gelişmişlik ile ilişkilendiren metaforlar ürettiğini bulmuşlardır. Araştırma sonucunda anne-babaların ürettikleri metafor ile bilim sanat merkezi öğrencilerinin ürettikleri metaforlar arasında benzerlik görülmektedir.

Zoom interface shows a participant named "Ceren" in the top right corner. The bottom status bar indicates "Lecture Meeting" and "23" participants.

Koç Boynuzu biçimli desenler (Erken Tunc çağı)

1-17

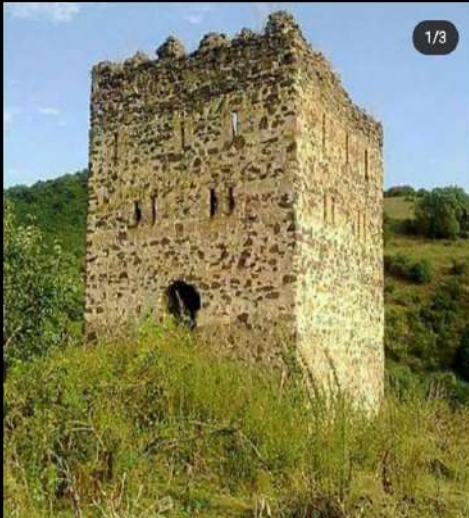
18 19

Yayılım alanı- 1-Mahta; 2-4 Kültepe; 3, 7-Babadervit; Anakliya; 5, 6- II Kültepe; 8-Orhon Yenisey alfabisi; 13, 14- Bolkaristan; 12- 15, 16, 17- Gamikaya; Çankırıköy; 18, 19-Doğu Anadolu (Erzurum Muzesi)

Anlamı- Koç eski Türk mitoloji düşüncelerinde "bolluk", "bereket", «güc» anlamındadır. Damga işaretli gibi Anadolu'da, Güney ve Kuzey Kafkasya'da, Orta Asya'da, Kırm'da, Volga boyunda, Doğu Sibirya'da "koşkar", "koçkar", "kõçkar", "koç müyüz" (koç boynuzu), "koçkarok", "kayabaran" (kaya baranı / koçu) vb., Altaylarda "kulya" (koç boynuzu) şeklinde kullanılmıştır. Kuzey Kafkasya'da yaşayan Karaçayların "kosxar" (qoçqar, qoşqar), tulpar, semen aşiretlerinin damgası, Kazakların Nayman, Karakırey aşiretlerine ait tanınma-farklılaşma işareti, Hun damgalarından bir grubu boynuz biçimindedir. Orhon Yenisey taş kitabelerinde de bu tip işaretler bulunmaktadır.

You are viewing Seadet Eliyeva's screen

1/3

Seadet Eliyeva

Windows'u Etkinleştir
Windows'u etkinleştirmek için Ayarlar'a gidin.

Unmute Stop Video

Participants 20 Chat Share Screen Record Reactions

Leave Meeting

Zoom

Participants (19)

Find a participant

- marve indiyiz (Me)
- NURLAN AHMETOV (Host)
- Talib Xalilov
- Tarane Nagiyeva
- AS Soyfermez

Invite Unmute Me Raise Hand

Zoom Group Chat

Windows'u Etkinleştir
Windows'u etkinleştirmek için Ayarlar'a gidin.

18:06 14.04.2020

Zoom

Participants (21)

Find a participant

Participants list:

- merve kadirli (Me)
- NURLAN AHMETOV (Host)
- ATASEVER
- Ali Saylemiz
- Atabek Movlyanov
- Çağlar KARACA
- Elvan CARADOV
- Ganel Shomilada
- Gül Atbaş
- Hakan KAĞKA
- HASAN ÇİFTÇİ
- Kaldırgül
- Kasım Hacıyer
- Mustafa
- Unmuted Me
- Rana Hand

16:17 18.04.2020

HOCA AHMET YESEVİ

3. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi

17-19 Nisan 2020 ADANA

KONGRE PROGRAMI

Online (Video Konferans ile) Sunum

ÖNEMLİ, DİKKATLE OKUYUNUZ LÜTFEN

- Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- Online sunum yapabilmek için <https://zoom.us/join> sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
 - Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
 - Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler - TEKNİK BİLGİLER

- Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
 - Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
 - Kabul edilen bildiri sahiplerinin mail adreslerine Zoom uygulamasında oluşturduğumuz oturuma ait ID numarası gönderilecektir.
- Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
 - Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır
- Programda herhangi bir eksiklik/yazım hatası olduğunu düşünüyorsanız

Lütfen en geç 15 Nisan 2020 tarihine (saat 17:00) kadar e-mail ile bilgilendirme yapınız

18/04/2020 Cümartəsi

Oturum: 1 Saat: 12.30-14.30	Moderatör: Dr. Ögr. Üyesi Begüm KURT
Nida EMİNOĞLU Mehmet Fatih EMİNOĞLU	BİLSEM'NDE ÖĞRENİM GÖREN ÇOCUKLARIN ANNE-BABALARININ BİLSEM'NE İLİŞKİN ALGILARI VE GÖRÜŞLERİ
Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA	BƏZİ SÖZLƏRİN ETİMOLOGİYASI
Doç. Dr. Çinarə QƏHRƏMANOVA	DİALEKTOLOJİ TƏDQİATLARIN DİLÇİLİKDƏ ƏHƏMİYYƏTİ
Nida EMİNOĞLU Mehmet Fatih EMİNOĞLU	MANGALA ZEKA OYUNUNUN İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİKKAT DÜZEYLERİNƏ ETKİSİ
Prof. Dr. Fulya YÜKSEL- ŞAHİN Beyza ŞANAL-GÜNGÖR	TEK EBEVEYNLE VE İKİ EBEVEYNLE YAŞAYAN ERGENLERİN ÖZNEL İYİ OLUŞUNA GÖRE OKULDA ÖZNEL İYİ OLUŞ VE ARKADAŞA BAĞLANMA DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ
Veysel ÖZBEY	ORTAK MİRAS OLARAK HOCA AHMET YESEVİ TÜRBEŞİ
Dr. Ögr. Üyesi Begüm KURT	OZANOĞLU'NUN (ÂŞIK ELVANİ) TOPLUMSAL VE SOSYAL KONULU ŞİİRLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Dr. Ögr. Üyesi Levent Ersin ORALLI	GÜVENLİK POLİTİKALARI BAĞLAMINDA KIBRIS ve KARABAĞ SORUNLARI ARASINDAKİ PARALEL NOKTALAR
Danial Ahmadi	A REVIEW OF VIOLENCE IN PUBLIC HEALTH

18/04/2020 Cümartəsi

Oturum: 2 Saat: 16.30-18.30	Moderatör: Dr. Səadət ƏLİYEVƏ
Dr. Ögr. Üyesi Hakan KAŞKA	1632 NUMARALI ASKERİ CEZA KANUNUNUN HAPİS CEZASINA SEÇENEK MÜESSESELER AÇISINDAN İNCELENMESİ
Prof. Dr. Kasım HACIYEV	GÜNEY KAVKAZDA AZƏRBAYCANLI-ERMƏNİ MÜNASİBƏTLƏRİNİN YARANMASI VƏ BUNUN NEQATIV TƏZAHÜRLƏRİ
Gül AKBAŞ	KARDEŞ KALEMLER DERGİSİNDEKİ YAZILARIN TÜR VE MİLLİYET AÇISINDAN TASNİFİ
Doç. Dr. Toğrul HALİLOV	NAHÇIVAN TOPRAĞININ TUNÇ ÇAĞI SERAMİKLERİ ÜZERİNDE BULUNAN BAZI DESENLER HAKKINDA
Dr. Musa MURSAQULİYEV Dr. Səadət ƏLİYEVƏ	KEŞİKÇİDAĞ VƏ AVEY QORUQLARININ ÜMUMİ CƏHƏTLƏRİ
Dr. Təranə NAĞİYEVƏ	BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ ƏDƏBİ DİLİN NORMALARININ POZULMASI (Elxan Elatının “Ölüm ağacının kölgəsində” romanı əsasında)
Ögr. Gör. Dr. Muhammet ATASEVER	HİKMET'TE YETİM OLMAK
Dr. Ögr. Üyesi Taleh HALİLOV	20. YÜZYILIN SONLARINDA KABUL EDİLEN İLK EĞİTİM YASASI VE EĞİTİM REFORMU
A.И. Худиева	НЕСТАЦИОНАРНЫЕ ВОЛНЫ, ВЫЗВАННЫЕ ВОЗДЕЙСТВИЕМ СИЛЫ ПО НОРМАЛИ К ПОВЕРХНОСТИ ДВУХСЛОЙНОЙ ЖИДКОСТИ, ФОРМУЛИРОВКА ПРОБЛЕМЫ И УПРОЩЕНИЕ ИСХОДНЫХ УРАВНЕНИЙ

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ	I
BİLİM KURULU	II
FOTOĞRAF GALERİSİ	III
KONGRE PROGRAMI	IV
İÇİNDEKİLER	V

Yazar	Başlık	No
Veysel ÖZBEY	ORTAK MİRAS OLARAK HOCA AHMET YESEVİ TÜRBESİ	1-8
Həcər HÜSEYNOVA	BƏZİ SÖZLƏRİN ETİMOLOGİYASI	9-14
Çinarə QƏHRƏMANOVA	DİALEKTOLOJİ TƏDQİATLARIN DİLÇİLİKDƏ ƏHƏMİYYƏTİ	15-23
Muhammet ATASEVER	HİKMET'TE YETİM OLMAK	24-36
Nida EMİNOĞLU Mehmet Fatih EMİNOĞLU	BİLSEM'NDE ÖĞRENİM GÖREN ÇOCUKLARIN ANNE-BABALARININ BİLSEM'NE İLİŞKİN ALGILARI VE GÖRÜŞLERİ	37-44
Nida EMİNOĞLU Mehmet Fatih EMİNOĞLU	MANGALA ZEKA OYUNUNUN İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİKKAT DÜZEYLERİNE ETKİSİ	45-51
Təranə NAĞİYEVA	BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ ƏDƏBİ DİLİN NORMALARININ POZULMASI (Elxan Elatlının "Ölüm ağacının kölgəsində" romanı əsasında)	52-60
Taleh HALİLOV	20. YÜZYILIN SONLARINDA KABUL EDİLEN İLK EĞİTİM YASASI VE EĞİTİM REFORMU	61-68
Toğrul HALİLOV	NAHÇIVAN TOPRAĞININ TUNÇ ÇAĞI SERAMİKLERİ ÜZERİNDE BULUNAN BAZI DESENLER HAQQINDA	69-76
Musa MURSAQULİYEV Səadət ƏLİYEVƏ	KEŞİKÇİDAĞ VƏ AVEY QORUQLARININ ÜMUMİ CƏHƏTLƏRİ	77-84
Gül AKBAŞ	KARDEŞ KALEMLER DERGISİNDEKİ YAZILARIN TÜR VE MİLLİYET AÇISINDAN TASNİFİ	85-97

ORTAK MİRAS OLARAK HOCA AHMET YESEVÎ TÜRBESİ HOCA AHMET YESEVÎ TOMB AS A COMMON HERITAGE

Veysel ÖZBEY

Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Adana (Doktora Öğrencisi)

ÖZET

Türklerin İslâmiyeti kabul etmesi ile birlikte Orta Asya'da çeşitli alanlarda Türk-İslâm eserleri üretilmeye başlanmıştır. Bu alanların en kalıcı olanlarından birisi de mimarî ürünlerdir. Bu ürünlerin ilk örneklerini ise mescitler, camiler ve türbeler oluşturmuştur. Orta Asya'dan başlayarak, Anadolu ve Balkanların Müslümanlaşmasında önemli rol oynayan Hoca Ahmet Yesevî'nin vefatından iki yüz yıl sonra Timur Han tarafından Hoca Hüseyin Şîrâzî'ye yaptırılan türbesi de bu örneklerin başında gelmektedir.

Küllîye kavramının ortaya çıkması ve dinî yapılarda modülasyonun kullanılması gibi konularla sanat tarihinde ön plana çıkan türbe kompleksinin merkezinde Kazanlı Oda yer alır. Bu büyük salonun etrafına otuz beş mahal daha yerleştirilmiştir. Kompleksin günümüzdeki durumuna ulaşması zaman almış, Timur Han'ın 14. yüzyılda başlattığı yapım çalışmaları, 16. yüzyılda Abdullah Han tarafından devam ettirilmiştir. Hokand Hanı'nın emri ile yapı güçlendirmesi yapılarak bir savunma yapısına dönüştürüldüğü 19. yüzyılda, Sovyet yetkilileri tarafından yapıya dışarıdan taşıyıcı destekler de eklenmiştir. Yapının ayakta durmasını sağlamak için 20. yüzyılda temelleri ile birlikte çeşitli taşıyıcı sistem onarımları yapılmıştır. Bu çalışmaların sonucunda 21. yüzyılın hemen başında Dünya Miras Listesi'ne alınarak uluslararası platformda koruma altına alınmıştır.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dünya Miras Listesi'ne tanımladığı ilk mirası olan *Hoca Ahmet Yesevî Türbesi* kültürel mirası sadece türbenin içerisinde yer aldığı kompleksi değil, ayrıca yaklaşık 80 hektarlık koruma alanı içerisinde yayılı halde bulunan çeşitli taşınmaz varlıkları da içermektedir. Türk dünyasının bu ortak mirasının korunması konusunda alan yönetiminden 1989 yılında kurulan Azret Sultan Devlet Tarihî ve Kültürel Miras Müzesi sorumlu kılınmıştır.

Yaşadığı sürece Türk uluslarının ortak bir duygu etrafında toplanmasında önemli katkıları olan Hoca Ahmet Yesevî'nin vefatının ardından Türk ulusları da onun türbesini korumak için ortak bir çaba etrafında toplanmıştır. Çağatay Hanı'nın başlattığı çalışmaları Buhara Özbek Hanı ve Hokand Hanı sürdürmüş, Kazakistan Cumhuriyeti'nin kültürel varlık olarak tanımladığı ortak mirasın restorasyon çalışmaları Türkiye Cumhuriyeti'nin katkıları ile tamamlanmıştır. Dünya Miras Listesi'ne alındığı 2003 yılında ise tüm dünyanın ortak mirası haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortak kültürel miras, Orta Asya Türk mimarîsi, kompleks türbe yapıları.

ABSTRACT

With the acceptance of Islam by the Turks, the production of Turkish-Islamic works began in various fields in Central Asia. One of the most permanent of these fields is architectural products. Masjids, mosques and tombs were the first examples of these products. One of the

important examples of these structures is the tomb of Hoca Ahmet Yesevî, who played an important role in the Muslimization of Central Asia, Anatolia and the Balkans, was built by Timur Han to Hoca Hüseyin Şîrâz, two hundred years after his death.

The tomb complex comes to the forefront in the history of art with the emergence of the concept of *küllîye* and the use of modulation in religious buildings. At the center of the complex is the Kazanlı Oda and thirty-five other places are placed around this large hall. It took a long time for the building to reach its current state. The construction work started by Timur Han in the 14th century was continued by Abdullah Han in the 16th century. In the 19th century, the building was strengthened by the order of Hokand Khan and turned into a defense structure. In the same century, external carrier supports were added to the structure by the Soviet authorities. In the 20th century, various structural system repairs were carried out along with the foundations to ensure the structure's standing. As a result of these studies, the tomb complex was registered in the World Heritage List at the beginning of the 21st century and taken under protection in the international platform.

Mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi cultural heritage, which is the first heritage of the Republic of Kazakhstan to the World Heritage List, includes not only the complex in which the tomb is located, but also various immovable assets that are scattered within the 80 hectare protected area. Azret Sultan State Historical and Cultural Reserve Museum, which was established in 1989, is responsible for the management of this common heritage of the Turkic world.

After the death of Hoca Ahmet Yesevî, who had important contributions in gathering Turkish nations around a common feeling as long as he lived, Turkish nations gathered around a joint effort to protect his tomb. Uzbek Khan of Buhara and Khan of Hokand continued the works initiated by Khan of Çağatay. The restoration of this common heritage which was defined as a cultural asset by the Republic of Kazakhstan, it has been completed with the contribution of the Republic of Turkey. In 2003, when it was accepted to the World Heritage List, it became a common heritage of the whole world.

Keywords: Common cultural heritage, Central Asian Turkish architecture, tomb building complex.

1. GİRİŞ

Hoca Ahmet Yesevî, 11. yüzyılın ikinci yarısında, Batı Türkistan topraklarında bulunan Sayram (İstifcâp, Akşehir) kasabasında doğmuştur. Babası Şeyh İbrahim'dir. Hz. Ali'nin soyundan geldiği kabul edilmektedir. Küçük yaşta öksüz ve yetim kalınca ablası ile birlikte Yesi şehrine göç etmiştir. Burada bulunan Arslan Baba'dan tahsilini almaya başlamıştır. Arslan Baba'nın vefatının ardından dönemin önemli İslâm eğitim merkezlerinden birisi olan Buhara şehrine göç etmiştir. Burada olgunlaşarak Yesi şehrine (günümüzdeki adı Türkistan şehri) geri dönmüştür. Eğitim faaliyetlerini burada, vefat ettiği 1166-1167 (H. 562) yılına kadar sürdürmüştür.

Hoca Ahmet Yesevî, *Hikmet* adı verilen sade bir dille hece vezninde manzumeler söylemiştir. *Hikmet* ile dönemin Türk toplulukları arasında bir duygu ve düşünce birliği kurulmasına yardımcı olmuştur. Onun kurmuş olduğu Yesevîlik, Türk milletleri arasındaki ilk tarikat olmuş ve kendisi de Türk Sûfilerinin mürşidi olmuştur.

Karlık Türkleri'nin İslamiyet'i kabulünden sonra Karahanlılar adını alarak Buhara şehrini Samanoğulları'ndan almış ve böylece Buhara'da üretilen İslâm eserlerinin sanatsal değeri artmıştır. Özellikle Karahanlı türbe mimarisi incelendiğinde Özkent şehrinde bulunan sıralı üç adet türbe dikkat çekmektedir. Bu türbeler, kare bir plan üzerini örten tuğladan yapılmış

kubbelerden oluşmakta, cephe süslemeleri ve kitâbe bulundurmaları ile dikkat çekmektedir. Aynı dönemde Türkistan topraklarında Gazneliler ve Selçuklular'ın da İslâm dönemi türbe mimarisine önemli katkıları olduğu bilinmektedir. Özellikle Selçuklu eserleri arasında Serahs şehrinde mimar Muhammed bin Atsız'ın 1157 yılında gerçekleştirmiş olduğu Sultan Sencer Türbesi dikkat çekmektedir. Her biri yaklaşık 27 metre uzunluğa sahip 6 metre kalınlıkta duvarlarla oluşturulmuş kare planlı türbenin üzeri 17 metre çapı olan çift katmanlı kubbe ile örtülmüştür (Aslanapa, 1995). Yapıldığı devir itibarı ile geçilen bu açıklık mesafesinin Orta Asya'da bir başka örneği yoktur. Ancak 1360 yılında yaptırılan ve 18 metre kubbe çapı ile Hoca Ahmet Yesevî Türbesi'nin kubbesi bu açıklığı geçmiştir (Aslanapa, 1995). Bir kompleks olarak tasarlanan yapı, Orta Asya Türk mimarisinin eşsiz örneklerinden birisi olmuştur. Bu bağlamda çalışmanın konusunu Türk dünyasının ortak kültürel mirası olan Hoca Ahmet Yesevî Türbesi ve yapının tüm insanlığın ortak mirasına dönüşme yolculuğu oluşturur.

2. HOCA AHMET YESEVÎ TÜRBESİ

Hoca Ahmet Yesevî'nin vefatından sonra kendisi için ufak bir türbe yapılmıştır. Yaklaşık 10 metre kenar uzunlukları olan kare planlı olarak kurgulandığı sanılmaktadır (Tuncer, 1993). Zamanla türbe, önemli bir inanç merkezi haline dönüşmüş ve birçok ziyaretçi ağırlamıştır. Ancak türbe, yapımından sonra defalarca yağmalanmıştır (Koçu, 1994). Ancak yapının kaderi Emir Timur Han'ın, türbeyi ziyaret etmesi ile değişmiştir. Timur Han, dönemin mimarîsinin en önemli örneklerinden birisinin buraya yapılmasını emretmiştir. Yapım çalışmalarının kontrolörlüğünü Ubeydullah Sadr'a vermiştir (Tuncer, 1993; Uğurlu, 1995). Yapım işi için ise dönemin ünlü mimarlarından Hoca Hüseyin Şîrâzî görevlendirilmiştir (Tosun, 2015). Genel hatları ile yapı tamamlansa da Timur'un 1405 yılında ölmesi ile yapım işi yarım kalmıştır (Tuncer 1993; Koçu, 1994).

Yapının kalbini oluşturan Kazanlı Oda ve onu örten kubbe çapı, portalin iki yanında bulunan minarelerin merkezden uzaklığı ve yükseklikleri bizzat Timur tarafından belirlenmiştir (Masson, 1930). Yapının üretiminde 25 X 25 X 5 santimetre ve 26 X 26 X 6 santimetre boyutlarında kare tuğlalar (Imangulova ve Prokofeva, 2016), bağlayıcı olarak ise kireç ve alçı harçlar kullanılmıştır (Ersen vd., 1996). Külliye'nin oturduğu plan 46,5 X 65 metre kenar uzunluklarına sahip bir dikdörtgendir (Uğurlu, 1995). Külliye, *Giriş Eyvanı, Kazanlı Oda (Kazanlık, Cemaathane), Türbe (Gorhane), Mescit, Büyük Aksaray, Küçük Aksaray, Kütüphane, Kudukhane, Çilehaneler, Aşhane* ve mahaller arası bağlantılardan oluşturulmuştur. Yapının dış duvarları küfi yazı, mavi çini, mor konturlar, sırlı ve sırsız tuğla dizim sıraları ile süslenmiştir. Kuzeydoğu cephesinde bulunan kitabeye göre üç cephenin bezemesi 1397 yılında (kitabede H. 800 olarak geçmekte) Hoca Hasan el Şîrazî tarafından yapılmıştır. Gorahaneyi örten dilimli kubbeyi ise Şems Abdülvahab el Şîrazî'nin işlediği başka bir kitabede yazmaktadır (Nurmuhammedov, 1991). Yapının üç cephe duvarlarının üst kenarlarında boydan boya kitabe kuşağı içerisinde Bakara Suresi yazılıdır. İki tarafında geniş minareler bulunan geniş eyvanlı girişin üzeri 37,5 metre yüksekliğinde, 18,2 metre genişliğinde kemerle örtülmüştür (Uğurlu, 1995).

Yapı, güneydoğu-kuzeybatısı doğrultusunda uzanır ve bu aksa göre simetrik. Bu sebeple yapı köşeleri ana yönleri gösterir. Aksın kuzeybatı ucunda, kuzeybatıdan ayrı bir de girişi bulunan gorhane (türbe odası) bulunmaktadır. Güneybatı kenarında büyük, giriş eyvanı bulunur. Eyvan, 18 metre genişliğe ve 13 metre derinliğe sahiptir (Nurmuhammedov, 1991). Aks üzerinde, eyvandan Kazanlı Oda'ya geçilir. Bu oda yapının merkezinde yer alan geniş bir salondur. Yüksekliği kat döşemesi ile kesilmemiş, dışarıdan da algılanan kubbe ile sonlandırılmıştır.

Kazanlı Oda'nın zeminden kubbe merkezine yüksekliği 38 metredir (Hanoğlu, 1993). Bu büyük salonun ortasına Taykazan yerleştirilmiştir. Kazanın bulunduğu alanın üzeri sekizgen kubbe kasnağına oturtulmuş, 18,2 metre çapında tuğladan yapılmış bir kubbe ile örtülmüştür. Bu kubbeyi örten dış kubbenin çapı ise 20,5 metre kadardır (Nurmuhammedov, 1991; Uğurlu, 1995). Kubbenin iç tarafı ve Kazanlı Oda duvarlarındaki nişlerin içleri alçı mukarnaslar ile süslenmiştir. Duvarlarda yer alan farklı derinlikteki nişlerin boyutları ise yaklaşık olarak 720 X 1350 santimetredir (Hanoğlu, 1993). Taykazan'ın, eski zamanlarda *kudukhaneden* taşınan ve kutsal olduğu kabul edilen su ile doldurularak şerbet hazırlandığı (Masson, 1930) ve gelen ziyaretçilere Cuma namazlarından sonra (Koçu, 1994) bu şerbetin sunulduğu bilinmektedir (Nurmuhammedov, 1991). Zaten üzerindeki kitabede, kazanın Emir Timur tarafından şeyhlerin sultanı Ahmet Yesevî'nin ruhunu şad etmek için insanların su içmeleri maksadıyla yaptırıldığı yazmaktadır (Akar, 2017).

Kazanlı Oda'nın etrafında yaklaşık otuz beş adet farklı kullanımlı mahal bulunmaktadır. *Gorhane* (kabir odası)'ye ulaşım da yine bu Kazanlı Oda'dan sağlanmaktadır. İki mahali ayıran kapı, Sefer Usta tarafından işlenmiş, sanatsal değeri bulunan, kayısı ağacından yapılmış ahşap oyma bir kapıdır (Uğurlu, 1995). Kapının demir çerçevesi altın yazılarla süslenmiştir (Koçu, 1994). Kenarları 715 santimetrelilik kare bir plan üzerine oturan gorhanenin merkezinde Hoca Ahmet Yesevî'nin 325 X 200 santimetre boyutlarında ve 120 santimetre yüksekliğindeki sandukası yer almaktadır (Uğurlu, 1995). Dışarıdan algılanan iki kubbeden sık dilimli olan kubbe gorhaneyi örten kubbenin üzerinde dekoratif ikinci katman olarak yapılmıştır. Kazanlı Oda'nın sağ tarafında bulunan hücrelerin arkasında Küçük Aksaray, sol tarafında bulunan hücrelerin arkasında ise kütüphane yer almaktadır. Kazanlı Oda'nın kuzeybatısında yer alan gorhanenin sol tarafında mescit, sağ tarafında ise Büyük Aksaray yer almaktadır. Çilehaneler 3,2 X 6,4 metrelik alanlara oturan sekiz adet hücreden oluşmaktadır (Hanoğlu, 1993). Bunlardan dördü zemin katta, dördü ise üst kattadır. Zemin kat seviyesinden Kazanlı Oda ile doğrudan bağlantıları vardır ve yapı aksına göre sağda ve solda bulunurlar. Üst kattaki hücrelerin Kazanlı Oda'ya bakan pencereleri bulunur. Külliye'nin batı ucunda mescit yer almaktadır. Mescidin güneybatı duvarında mihrabı bulunur. Külliye'nin güneybatı cephesinin ortasında, Kazanlı Oda'ya açılan çilehanelerin arka tarafında kütüphane bulunur. Kütüphane 4,5 X 5,2 metre döşeme alanına sahiptir. Kütüphanenin aksa göre simetrisinde Küçük Aksaray bulunur. Yapının kuzey köşesindeki mekân ise Büyük Aksaray'dır. Giriş eyvanının solunda, güney ucunda Aşhane (mutfak) bölümü yer alır. Aşhane taban boyutları yaklaşık olarak 6,2 X 12 metredir. Kazanlı Oda'nın güneye bakan ucundan buraya bir ara geçiş ile geçilir. Eyvanın sağında, yapının doğu yönüne bakan ucunda ise kudukhane yer alır. Burada yaklaşık 80 santimetre çapında bir su kuyusu bulunmaktadır.

3. HOCA AHMET YESEVÎ TÜRBE'SİNİN MİMARLIK TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Külliye'nin mimarlık tarihine önemli katkıları olmuştur. Özellikle böyle kompleks yapılarda kullanılan iki özellik ilk defa bu yapıda kullanılmıştır; bunlardan ilki modülasyonun kullanıldığı ilk dinî yapı olması (Nurmuhammedov (1991), yapıda 60,6 santimetrelilik bir modülasyon birimi kullanıldığını belirtmiştir), ikincisi ise bir bütün halinde yapı topluluğunun birleştirilmesi sonucu oluşturulan külliye kavramının ilk defa kullanıldığı yapı olmasıdır (Uğurlu, 1995). Külliye içerisinde *halımhane*, *kudukhane*, *kütüphane*, *mescit*, *gorhane* ve *çilehaneler* gibi farklı işlevleri barındıran birçok mahal, sistematik olarak bir araya getirilmiştir.

Kazanlı Oda'nın merkezine yerleştirilen Taykazan'ın yapımında altın, kalay, kurşun, bakır, demir, çinko ve gümüş kullanılmıştır (Nurmuhammedov, 1991). Çapı yaklaşık 245 santimetre olan büyük kazan (Aslanapa, 1995), 1399 yılında Timur Han'ın emri ile Karnak şehrinde, Abdülaziz bin Servereddin Tebrizî'ye yaptırılmıştır (Akar, 2017). Çiçek formunda on adet kulbu bulunan kazan üç bin litreye kadar su alabilmektedir (Akar, 2017). Türk maden sanatının önde gelen eserlerinden olan Taykazan, 1935 yılında St. Petersburg'ta bulunan Hermitage Müzesi'ne taşınmış (Akar, 2017), 19 Eylül 1989 günü külliyedeki özgün yerine tekrar yerleştirilmiştir (Aslanapa, 1995).

4. HOCA AHMET YESEVÎ TÜRBESİ KORUMA VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Timur döneminde eyvan bitirilememiş ve Buhara Emiri Özbek Hanı Abdullah Han (1583-1598) döneminde tamamlanmıştır (Tuncer, 1993; Aslanapa, 1995). Günümüzde eyvanın iç duvarlarında bulunan ahşap iskele kalıntıları bu dönemden kalmıştır (Köprülü, 1978). Portalin sağında ve solunda bulunan minareler yine bu dönemde eklenmiştir (Koçu, 1994). Hokand Hanı'nın emri ile 19. yüzyılda giriş eyvanının üzerine savunma kuleleri yaptırılmış, külliye ve minareler kerpiç duvarlarla güçlendirilmiştir (Nurmuhammedov, 1991). Bölgeyi ele geçiren Çarlık Rusya Ordusu'na mensup askerler, 1864 yılında yapıyı yakmış, 1886 yılında ise Çarlık Rusya'nın görevlendirdiği yetkililer yapıyı onarmış ve mescidi destekleyen payandalar eklemiştir (Tuncer, 1993; Koçu, 1994). 20. yüzyılın başlarında aşhane, mescit duvarı ve üst teras parapet duvarları yıkılmış, 1910 yılında aşhane onarılarak kubbeleri yenilenmiştir (Koçu, 1994). Dış cephede duvar yüzeylerinin zemine yakın alt kısımları 1928 yılında onarılmıştır (Güleç, 2004). Yerel uzmanlar tarafından 1939 yılında mescit kısmının altında, 1952-1956 yılları arasında giriş kapısı dışındaki yapı duvarlarının altında temel güçlendirme çalışmaları yapılmıştır (Koçu, 1994). Kapsamlı bir restorasyonun yapıldığı 1954 yılında, yapının dış duvar temellerine destek yapılmış, toprak zemin yapı zemin seviyesine indirilmiş, cephe taş kaplamaları ve kubbe kasnağı çinileri tamamlanmıştır (Koçu, 1994). Sonraki dönem onarım ve yenileme çalışmaları Kazakistan Kültür Bakanlığı Restorasyon Enstitüsü tarafından aralıklı olarak yürütülmüştür. Türkiye Vakıflar İdaresi'nce teknik ve finansal yardım yapılması sonucu 1993 yılında restorasyon çalışmaları başlatılmıştır. Kazakistan Kültür Bakanlığı Restorasyon Enstitüsü'nün yönetiminde yapılan restorasyon çalışması için restoratör firma ile yapılan anlaşmada yapının ana sorunları üç ana grupta toplanmıştır. Buna göre yapının mevcut sorunları;

- Zemin oturma problemi
- Yapı örtü sisteminde ve zeminde su problemi
- Yapı malzemelerinde bozulmalar

olarak sıralanmış ve bu problemlerin çözümüne yönelik bir onarım çalışması yürütülmüştür (Koçu, 1994). Çalışmalar 2000 yılına kadar devam etmiş ve yapının temelleri betonarme ile güçlendirilmiş, duvar onarımları gerçekleştirilmiş, yapı örtüsü üzerinde yalıtım çalışmaları yapılmış ve kubbelerin çinileri restore edilmiştir (ICOMOS, 2003).

5. HOCA AHMET YESEVÎ TÜRBESİ'NİN KÜLTÜREL MİRAS OLARAK TANINMASI VE DÜNYA MİRAS LİSTESİ SÜRECİ

Kazakistan Cumhuriyeti, Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'ye 29 Nisan 1994 tarihinde dahil olmuş ve Mart 2020'ye kadar üçü kültürel ikisi doğal toplam beş mirasını Dünya Miras Listesi'ne yazdırmayı başarmıştır. Bu miraslardan ilki, 2003 yılında Liste'ye alınan *Hoca Ahmet Yesevi Türbesi* kültürel mirası olmuştur. Türbe kompleksi, Kazakistan Cumhuriyeti'nin güneyinde yer alan Türkistan şehrinin tarihî merkezinde bulunmaktadır. Türbe kompleksi, Kazakistan Cumhuriyeti tarafından 26 Ocak 1982 tarihinde kültürel miras olarak ilân edilerek Kazakistan Millî Miraslar Listesi'ne yazdırılmıştır. Yapı, Kazakistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı gözetiminde 1986 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Bakanlığı Bilimsel Araştırma ve Planlama Enstitüsü'ne hazırlatılan Türkistan Kenti Tarihî ve Kültürel Anıtları Koruma Bölgesi içerisinde yer almaktadır. Miras, Kazakistan Cumhuriyeti tarafından 02 Temmuz 1992 tarih ve 1488-XII sayılı Tarihî ve Kültürel Mirasın Korunması ve Kullanımına Dair Kanun ile koruma altına alınmıştır. Kazakistan Cumhuriyeti tarafından kültürel miras olarak 0,55 hektarlık bir alan ile tanımlanarak UNESCO Dünya Miras Listesi'ne yazdırılmak üzere (UNESCO, 2020) 29 Ocak 2002 tarihinde (ICOMOS, 2003) Dünya Miras Merkezi'ne sunulmuştur. Miras korumasını arttırmak adına 79,36 hektar tampon bölge tanımlanmıştır. Dünya Miras Komitesi'nin Paris'te gerçekleşen 27. Olağan Toplantısı'nda alınan kararlar doğrultusunda (UNESCO, 2003) 05 Temmuz 2003 tarihinde Dünya Miras Listesi'ne, Dünya Miras Alanı kriterlerinden kriter 1, kriter 3 ve kriter 4'ü karşıladığı gerekçesi¹ ve 1103 referans numarası ile alınmıştır (UNESCO, 2020). Günümüzde alan yönetiminden Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Enformasyon Bakanlığı Kültür Komitesi'nin 28 Ağustos 1989 tarih ve 265 sayılı kararı doğrultusunda kurulan Azret Sultan Devlet Tarihî ve Kültürel Miras Müzesi sorumludur (ICOMOS, 2003).

Dünya Miras Listesi'nde bulunan mirasın tanımlı alanı, kültürel varlık olarak tanımlanan şu mimarî eserleri içermektedir; Hoca Ahmet Yesevî Türbesi, Rabia Sultan Begüm Türbesi, Işım (Esim) Han Türbesi, "Oktagon" Türbe, çilehane, Meçhul Mezar, bir Ortaçağ hamamı, halvethâne, 19. yüzyıldan kalma bir Cuma mescidi, Tarihî Türkistan şehir merkezi, Kultobe Arkeolojik Sıt Alanı, Alan Müzesi, "Azret-Sultan" Tarihî ve Kültürel Miras Müzesi ofis binası.

Tanımlı miras alanı, kuzey yönünde Işım (Esim) Han Meydanı'na dayanır. Kuzeydoğu hattını Bekzat Sattarhanov Caddesi'nin meydana kadar olan, yayalaştırılmış bölümü belirler. Arazinin güneydoğu kenarını Almatı Bulvarı sınırlar. Almatı Bulvarı'ndan Hoca Ahmet Yesevî Türbesi'ne, güneydoğu-kuzeybatı istikametinde ana yaya aksı üzerinde yaklaşırken sol tarafta ilk olarak Rabia Sultan Türbesi görülür. Biraz ilerisinde, sağ tarafta "Oktagon" Türbe, sol tarafta Işım Han Türbesi yer alır. Ana girişten ilerleyerek yapının sonunda bulunan gorhaneden çıkarak devam edildiğinde çilehaneye erişilir. Bu yapı topluluğunun kuzeydoğusunda tarihî sur kalıntıları, güneybatısındaki arazide ise meçhul bir mezar, hamam, halvethâne ve Cuma mescidi dağınık halde bulunur.

6. SONUÇ

Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra Türk ulusları arasında yayılmasında en çok katkısı olan isimlerin başında Hoca Ahmet Yesevî gelmektedir. Yaşadığı sürece üreterek gelecek nesillere bırakmış olduğu somut olmayan kültürel mirasın yanında, vefatından sonra kendisine verilen değerin bir sonucu olarak türbesi de Türk kültürel mirasındaki yerini almıştır. Zor çevre

¹ Adaylık dosyasında kriter 6 da gerekçe gösterilmiş ancak danişsal organlardan ICOMOS'un Mart 2003 tarihli tavsiye raporu doğrultusunda Dünya Miras Komitesi tarafından kabul görmemiştir.

koşullarına rağmen günümüze kadar ayakta kalmayı başaran yapı, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne yazdırılarak sadece Türk dünyasının değil, uluslararası kabul gören bir dünya mirası olarak, tüm insanlığın ortak mirasına dönüşmüştür. Yaşantısında Türk uluslarını ve Orta Asya coğrafyasını ortak bir duygu, ortak bir inanç etrafında toplamaya çalışan, insanlığın faydasına uğraşan Hoca Ahmet Yesevî'nin türbesi de Türk ulusları için ortak bir miras olmuş, Çağatay Hanlığı'nı ileri taşıyan Timur tarafından yapımına başlanan yapıyı Buhara Özbek Hanı bitirmiş, Kazakistan Cumhuriyeti tarafından koruma altına alınırken Türkiye Cumhuriyeti tarafından restorasyon çalışmalarına destek verilmiştir. Dünya mirası olduktan sonra ise tüm ulusların ortak mirası haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Akar, M. (2017). Taykazan. Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi; Yayın No: 44, Ankara.
- Aslanapa, O. (1995). Hazret-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Türbesi. Erdem Dergisi, C:7, S:21, s. 975-980.
- Ersen, A., Karagüler, M. ve Güleç, A. (1996). Hoca Ahmet Yesevi Külliyesi, restorasyon, harç, Sıva ve Enjeksiyon Serbetleri. Yapı Dergisi, C. 176, s. 120-126.
- Güleç, A. (2004). Brick and Tile Deterioration at the Hoca Ahmet Yesevi Building Complex, Turkestan. Journal of Architectural Conservation, C. 10, S. 2, s. 66-79.
- Hanoğlu, M. (1993). Hoca Ahmed Yesevî Türbesi'nin Bugünkü Durumu; Öncelikler, Öneriler. Vakıf Haftası Dergisi, S. 10, s. 55-66.
- ICOMOS (2003). Khoja Ahmed Yasawi (Kazakhstan): No 1103. Danışsal Organ Değerlendirmesi. <https://whc.unesco.org/en/list/1103/documents/%23A%20Bevaluation>, erişim tarihi: 28.02.2020.
- Imangulova T.V. ve Prokofeva M.A. (2016). Attractions and UNESCO Cultural Heritage in Kazakhstan. Международный Журнал Прикладных и Фундаментальных Исследований, S. 8, s. 431-435.
- Koçu, V. (1994). Hoca Ahmet Yesevi Türbesi Restorasyonu. Vakıf Haftası Dergisi, S. 11, s. 203-228.
- Köprülü, M. F. (1978). Ahmed Yesevî. İslâm Ansiklopedisi, beşinci baskı, C. 1, s. 210-215. MEB Yayınları, İstanbul.
- Masson, M. E. (1930). The Mausoleum of Hodja Ahmet Yesevi. Taşkent.
- Nurmuhammedov, N. B. (1991). Hoca Ahmet Yesevî Türbesi. Hayati Bice (haz.), Kültür Bakanlığı Yayınları/1343, Sanat Eserlei 15, Ankara.
- Tosun, N. (2015). Ahmed Yesevî. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi; Yayın No: 23, Ankara.

- Tuncer, O. C. (1993). Hoca Ahmet Yesevi Türbesi Türk Sanatındaki Yeri ve Restorasyonu Problemleri. Vakıf Haftası Dergisi, S. 10, s. 39-54.
- Uğurlu, K. (1995). Yesevî Külliyesi. Erdem Dergisi, C:7, S:21, s. 981-986.
- UNESCO (2003). Karar no: 27 COM 8C.25. Dünya Miras Komitesi 27. Olağan Toplantısı, 30 Haziran-05 Temmuz 2003, Paris, Fransa.
- UNESCO (2020). Dünya Miras Merkezi resmî sitesi. whc.unesco.org, erişim tarihi 21.03.2020.

BƏZİ SÖZLƏRİN ETİMOLOGİYASI
BAZI KELİMELERİN ETİMOLOJİSİ
ETYMOLOGY OF SOME WORDS

Prof. Dr.Həcər HÜSEYNOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Filologiya Fakültəsi, Bakı

Prof. Dr.Hajar HUSEYNOVA

Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Filoloji Fakülte, Bakü

Prof. Dr. Hajar HUSEYNOVA

Azerbaijan State Pedagogical University, Faculty Of Philology, Baku

XÜLASƏ:

Məlumdur ki, dilsiz insan cəmiyyəti mövcud ola bilməz. Hər hansı bir xalqa məxsus olan söz də həmin xalqın maddi və mənəvi aləmi ilə sıx əlaqədardır. Ona görə də xalqın həyatında baş vermiş hər bir hadisə hansısa bir sözün yaranmasına səbəb olur. Deməli, sözlərdə xalqın tarixi yaşayır. Buna görə də sözlərin etimologiyasının izahı, öyrənilməsi elə həmin xalqın tarixinin öyrənilməsi deməkdir. Ə.Dəmirçizadənin də belə bir maraqlı dil sahəsi ilə bağlı fikirləri mövcuddur. Dilçi-alimin “50 söz” (Bakı.1962) əsəri olduqca dəyərlidir. Bu kitabda etimologiya istiqamətində yazılmış ilk əsərlərdən biridir. Kitabda müxtəlif sözlərin yaranması, formalaşması, etimologiyası haqqında fikirlər ümumiləşdirilmiş, onların mənalarına aydınlıq gətirilmişdir. Kitabda “Azərbaycan, Alban, Ağvan, Kaspi, Xəzər, Qafqaz, Midiya, Muğan və digər sözlərin mənaları aşığılanmışdır. Əsas məsələlərdən biri də Ə.Dəmirçizadənin dildə intensiv şəkildə işlədilən say bildirən sözlərə münasibət bildirilməsi və mənalarının açıqlanması məsələsidir. Dəmirçizadə özü qeyd etmişdir ki, “ azərbaycan dilində say məfhumlarını bildirən sözlərin törənişi müxtəfər olsa da, onları nəzərdən keçirmək faydalıdır” (kitab. s.91). Dəmirçizadə yazırdı ki, Azərbaycan dilində saylar 22 sözdən ibarətdir.

Bu sayların çoxunda on kəlməsini müşahidə etmək mümkündür. Bəs, o zaman 20, 60. 70- sözlərində on sözünün izlərini görə bilmiriksə, bunu necə izah etmək olar? O zaman biz bu sayların tarixi inkişafına nəzər yetirməliyik. Bunu Dəmirçizadə belə izah etmişdir: “bu sayların birinci komponentidə “iki, alt, yet”- komponentləri “ iki, altı, yeddi” sözlərinin izləridir. “-mi, -miş” ünsürləri isə 10 sayını bildirən sözlərdir”.

Açar sözlər: etimologiya, söz, mənə, say, əl, inkişaf, milli...

ÖZET:

Dilsiz insan toplumu olamayacağı bilinmektedir. Herhangi bir ulusa ait olan kelime, o ulusun maddi ve manevi dünyasıyla yakından bağlantılıdır. Bu nedenle, insanların hayatında meydana gelen her olay bir kelimeyle dile yol açar. Yani, insanların tarihi kelimelerle yaşar. Bu nedenle, kelimelerin etimolojisinin açıklanması ve incelenmesi, o insanların tarihinin incelenmesi anlamına gelir. A. Demirchizade bu konuda ilginç tahkikatlar aparmıştır. Dilbilimcisi "50 kelime" nin (Bakü. 1962) tahkik etmiştir. Bu kitap, etimoloji alanında yazılmış ilk eserlerden biridir. Kitap, farklı kelimelerin kökeni, oluşumu ve etimolojisi hakkındaki fikirleri özetler ve anlamlarını açıklar. Kitapta “Azerbaycan, Arnavut, Agvan, Hazar, Kafkasya, Medya, Mugan ve diğer”

kelimelerinin anlamları açıklanmaktadır. Ana konulardan biri Demirchizadeh'in dilde yoğun olarak kullanılan sayıları ifade eden ve anlamlarını açıklayan kelimelere karşı tutumudur. Demirchizadeh, "Azerbaycan dilinde sayıları ifade eden kelimelerin kökeninin kısa olmasına rağmen, bunları dikkate almanın yararlı olduğunu" belirtmiştir (kitap. S.91). Demirçizade, Azerbaycan dilindeki rakamların 22 kelimeden oluştuğunu yazdı.

Bu sayıların çoğunda on kelimeyi gözlemlemek mümkündür. Fakat 20, 60, 70 kelimelerinde on kelimenin izlerini göremezsek, bu nasıl açıklanabilir? O zaman bu sayıların tarihsel gelişimine bakmalıyız. Demirchizade bunu şu şekilde açıkladı: bu sayıların ilk bileşeninde "iki, altı, yedi" - bileşenler "iki, altı, yedi" kelimelerinin izleridir. -Mi, -miş eki ise 10 sayısını gösteren kelimelerdir.

Anahtar Kelimeler: etimoloji, kelime, anlam, sayı, el, gelişme, ulusal ...

ABSTRACT:

It is known that there can be no human society without language. The word belonging to any nation is closely connected with the material and spiritual world of that nation. Therefore, every event that happens in the life of the people gives rise to a word. So, the history of the people lives in words. Therefore, the explanation and study of the etymology of words means the study of the history of that people. A. Demirchizadeh also has opinions on such an interesting language. The work of the linguist-scientist "50 words" (Baku. 1962) is very valuable. This book is one of the first works written in the field of etymology. The book summarizes the ideas about the origin, formation and etymology of different words, and clarifies their meanings. The book explains the meanings of the words "Azerbaijan, Alban, Agvan, Caspian, Caspian, Caucasus, Media, Mugan and others. One of the main issues is the attitude of A. Demirchizadeh to the words expressing numbers that are used intensively in the language and explaining their meanings. Demirchizadeh himself noted that "although the origin of words denoting numbers in the Azerbaijani language is brief, it is useful to consider them" (book. P.91). Demirchizadeh wrote that numbers in the Azerbaijani language consist of 22 words.

It is possible to observe ten words in most of these numbers. But if we cannot see the traces of ten words in the words 20, 60, 70, then how can this be explained? Then we must look at the historical development of these numbers. Demirchizade explained this as follows: in the first component of these numbers, "two, six, seven" - the components are traces of the words "two, six, seven". "-Mi, -mish" are words denoting the number 10.

Keywords: etymology, word, meaning, number, hand, development, national ...

1.GİRİŞ:

Bu gün Azərbaycan dilinin milli dövlətçiliyin başlıca rəmzlərindən biri kimi istifadəsi və əsaslı tədqiqi, ölkədə dilçilik elmi sahəsində vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün əlverişli şərait vardır. Eyni zamanda elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi indiki qloballaşma dövrü Azərbaycan dilinin zənginləşməsi və tətbiqi imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində aparılan işlərin yeni səviyyəyə yüksəldilməsini tələb edir. Respublikada dil siyasətinin birmənalı şəkildə formalaşdırılması, ana dilinin dövlət dili kimi tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi və dünya azərbaycanlılarının ünsiyyət vasitəsinə çevrilərək milli həmrəyliyin göstəricisi kimi beynəlxalq aləmdə rolunun və nüfuzunun yüksəlməsi Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Eyni zamanda, Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsi və azərbaycançılıq məfkurəsi əsasında hərtərəfli inkişafı baxımından gənc nəslin ana dilinə sevgi və hörmət ruhunda tərbiyə olunması, ədəbi dilin normalarına ciddi surətdə əməl edilməsi, o cümlədən dilçilik elminin müxtəlif sahələri üzrə yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması dövrün tələbi olaraq qalır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında” 2012-ci il 23 may tarixli sərəncamı ölkədə dil siyasətinin uğurla həyata keçirilməsində mühüm fəaliyyət sənədləridir. “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı” həmin sərəncamlardan irəli gələn məsələlərin həllinə yönəlmişdir və 2013–2020-ci illər ərzində bu istiqamətdə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

2.DİLÇİLİKDƏ AKTUAL PROBLEMLƏR:

Məlumdur ki, dilçiliyin də özünəməxsus problemləri vardır. Bir çox dilçilik məsələləri sovet dövründə yanlış təqdim edilmiş, təsnifatlarda, problemlərin həllində yanlışlıqlar olmuşdur. Müstəqillik illərində hərtərəfli güclü inkişafa qədəm qoyan Azərbaycanda dilçilik sahəsində də tədqiqatlar genişlənir, yanlış, qeyri-dəqiq fikirlər dəqiqləşdirilir, bir çox məsələlər türkoloji müstəvidə yenidən izah edilir. Bir sözlə, Azərbaycan dilçiliyi heç bir vasitəçi dil olmadan dünya dilçiliyinə inteqrasiya edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev demişdir ki, Azərbaycan dilçilərindən Məmmədəğa Şirəliyev, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Muxtar Hüseynzadə, Əliheydər Orucov, Səlim Cəfərov, Ələvsət Abdullayev, Fərhad Zeynalov və digər alimlərimizin yüksək elmi səviyyəli tədqiqatları yalnız dilşünaslığımızı deyil, ümumən Azərbaycan ictimai fikrini zənginləşdirmişdir (Bakı şəhəri, 23 may 2012-ci il).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin dilimiz və dilçiliyimizlə bağlı sərəncamları geniş fəaliyyət sahəsi üçün qarşımızda geniş imkanlar açır və biz Azərbaycan dilinin hazırkı şəraitdə maneəsiz işlənməsinə və ölkəmizdə dilçiliyin inkişafında dönüş yaranacağına tam əminliklə inanırıq.

“Məlumdur ki, Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin ilk illərində Azərbaycan dilçiliyinin yeni istiqamətdə, düzgün metodologiya əsasında bünövrəsini qoyan B.Çobanzadə idisə, onu sonradan inkişaf etdirən M.Şirəliyev, Ə.Dəmirçizadə, M.Hüseynzadə və Q.Bağırov oldu. Bu beş alimi, haqlı olaraq, müasir Azərbaycan dilçiliyinin sütunları hesab edirlər”.

Burada adları çəkilən və çəkilməyən Azərbaycan dilçilərinin yaradıcılığı haqqında monoqrafiyaların, dissertasiyaların yazılması vacib məsələlərdəndir. Dilçi alimlərimizin həyat və yaradıcılıqlarının öyrənilməsi, təbliği, əsərlərinin yenidən çap edilməsi məsələsi bu gün də dövlətin nəzarətindədir. 2018-19-cu illər ərzində bir çox alimlərin yubileylərinin dövlət səviyyəsində qeyd edilməsi planlaşdırılmışdır. Onlardan biri də Əbdüləzəl Dəmirçizadədir.

2.Ə.DƏMİRÇİZADƏNİN SAYLARLA BAĞLI TƏDQIQATLARI:

Əbdüləzəl Dəmirçizadə dilçiliyimizin bir çox istiqamətlərində: ədəbi dil, üslubiyyat, fonetika, dil tarixi istiqamətlərində araşdırmalar aparmış, bunun nəticəsində dəyərli əsərlər meydana gəlmişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Dəmirçizadənin tədqiqat obyektlərindən biri də olduqca çətin, eyni zamanda maraqlı sahə olan etimologiyadır.

Məlumdur ki, dilsiz insan cəmiyyəti mövcud ola bilməz. Hər hansı bir xalqa məxsus olan söz də həmin xalqın maddi və mənəvi aləmi ilə sıx əlaqədardır. Ona görə də xalqın həyatında baş vermiş hər bir hadisə hansısa bir sözün yaranmasına səbəb olur. Deməli, sözlərdə xalqın tarixi yaşayır. Buna görə də sözlərin etimologiyasının izahı, öyrənilməsi elə həmin xalqın tarixinin öyrənilməsi deməkdir. Ə.Dəmirçizadənin də belə bir maraqlı

dil sahəsi ilə bağlı fikirləri mövcuddur. Dilçi-alimin “50 söz” (Bakı.1962) əsəri olduqca dəyərlidir. Bu kitabda etimologiya istiqamətində yazılmış ilk əsərlərdən biridir. Kitabda müxtəlif sözlərin yaranması, formalaşması, etimologiyası haqqında fikirlər ümumiləşdirilmiş, onların mənalarına aydınlıq gətirilmişdir. Kitabda “Azərbaycan, Alban, Ağvan, Kaspi, Xəzər, Qafqaz, Midiya, Muğan və digər sözlərin mənaları aşığılanmışdır. Əsas məsələlərdən biri də Ə.Dəmirçizadənin dildə intensiv şəkildə işlədilmiş say bildirən sözlərə münasibət bildirilməsi və mənalarının açıqlanması məsələsidir. Dəmirçizadə özü qeyd etmişdir ki, “ azəri dilində say məfhumlarını bildirən sözlərin törənişi müxtəssər olsa da, onları nəzərdən keçirmək faydalıdır” (kitab. s.91). Dəmirçizadə yazırdı ki, Azərbaycan dilində saylar 22 sözdən ibarətdir. Həmin sözlər bunlardır: 1.2.3.4.5.6.7.8.9.10.20.30.40.50.60.70.80.90.100. min, milyon, milyard. Son iki söz alınma, qalanları milli sözlərdir. Dilimizdə digər saylar həmin bu sayların müxtəlif şəkildə birləşməsindən yaranmışdır. Dəmirçizadənin söylədiyi əsas fikirlərdən biri indi bizə sadə görünən bəzi sayların ilk vaxtlarda mürəkkəb quruluşlu olması fikridir. Bunun öyrənilməsində dilimizə qohum olan dillərin, xüsusilə də türk dillərinin say sistemi ilə müqayisələr aparmaq səmərəli nəticə verir. Məsələn; Dilimizə qohum olan uyğur dilində onluq bildirən saylar belə adlandırılmışdır: on-10; işkon-20; ujon-30; türton-40; pison-50; alton-60; ceton-70; sakison-80; tokison-90 və s.

Bu sayların çoxunda on kəlməsini müşahidə etmək mümkündür. Bəs, o zaman 20, 60. 70- sözlərində on sözünün izlərini görə bilmiriksə, bunu necə izah etmək olar? O zaman biz bu sayların formalaşma, inkişaf tarixinə nəzər yetirməliyik. Bunu Dəmirçizadə belə izah etmişdir: bu sayların birinci komponentində “iki, alt, yet”- komponentləri “ iki, altı, yeddi” sözlərinin izləridir. “-mi, -miş” ünsürləri isə 10 sayını bildirən sözlərdir (səh.94).

Dəmirçizadənin maraqlı fikirlərindən biri bu olmuşdur ki, sayların yaranması bədən üzvlərinin adları ilə bağlı olmuşdur. ilk növbədə, əl bədən üzvü əsas olmuş, 5 və on sayları ondan törəmişdir. Bunu digər dillərlə müqayisədə də görmək mümkündür. Məsələn; 1) **rus dilində**. 5-pyat sözü “əl,əl içi, pəncə” mənasında işlənən “**pyaterna**”; “ayaq, daban” mənasında işlənən “**pyata**”- sözü ilə əlaqəsi; (Bu isə, ehtimal ki, əldə və ayaqda olan beş barmağa işarədir); 2) **Fars dilində**: 5 mənasında “**pənc**” sözündən istifadə edilir. Azərbaycan dilindəki “**pəncə**” sözü ilə bağlanır (səh.95).Bu da çox güman ki əldəki beş barmağa işarədir.

Dəmirçizadə yazırdı ki, 10 sayını bildirən sözlər bir çox dillərdə “əl” mənasında işlənən sözlərə uyğun gəlir.

1)Əfqan d.: **-las** həm 10, həm də əl deməkdir.

2)Urdu d.: **-dast**- əl; **-das**-10 deməkdir.

3) Orta fars d.: **-dasta**-əl; **datsa**-10 deməkdir.

4) Müasir **fars d.**: **dəst**-əl; deh-10 deməkdir (2.s.94).

Qeyd: Rus dilindəki 10-desit sözü də fars dilindəki dast, dəst sözü ilə eyniköklüdür.

Dəmirçizadə “50 söz” əsərində bəzi roma rəqəmlərinin formalaşması məsələsinə də diqqət yetirmiş, onları izah edərək demişdir ki, 5-ci sayını bildirən roma rəqəminin işarəsi əlin yuxarıya doğru açılmış vəziyyətini bildirir: V.

Bu işarənin bitişmiş forması isə 10-cu (X) rum rəqəminin vəziyyətini ifadə edir. Bu faktların sayı çoxdur. Nəticədə onu diqqətə çatdırmaq olar ki, ibtidai insanların say sisteminin yaranmasında, onları ifadə edən sözlərin formalaşmasında bədən üzvlərinin, xüsusilə də əlin mühüm rolu olmuşdur.

3.BƏZİ ÜMUMXALQ SÖZLƏRİNİN ETİMOLOGİYASI:

Saylardan, rəqəmlərdən başqa Ə.Dəmirçizadə bəzi ümumxalq sözlərinin də mənasını izah etməyə çalışmışdır. Bunlardan bardaq//pardak sözünü nümnə göstərə

bilərik. İzahlı lüğətdə həmin söz belə izah olunmuşdur: içərisinə su, ya da başqa maye(sıvı) tökmək üçün istifadə olunan saxçı və ya çinidən hazırlanmış, qulplu və ya qulpsuz, boğazı dar olan qab (səhəng, cürdək). Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bardaq hər cür maye saxlanan qab deyildir. Onun özəl cəhətləri var. Yəni hər bir maye saxlanan qaba bardaq deyilmir. Lüğətdə bu söz izah edilərkən onun içində piti bişirilməsi haqqında məlumat da verilmişdir. Lakin əgər bu. Darboğazlı qabdırsa, onun içində ətli bir xörək necə bişirilə bilər. Deməli, həmin izahlarda qeyri-dəqiqlik var.

Bar-dağ sözü sözü ikihecalı, ikikomponentli sözdür (2.s.51).

Həmin komponentlərində hər birinin mənası vardır: bar-maye və dağ-qab mənasındadır. Bu qabın nə üçün hazırlandığı, hansı çəqsədə xidmət etməsini ifadə edir. Qədim türkdilli mənbələrdən, daha dəqiq desək, XV əsr Cığatay yazılı ədəbi dilində, orta əsrlər monqol dilində, “mey, şərab” mənasında “bor” sözündən istifadə edilmişdir. Lakin zaman keçdikcə sözün semantikasında da dəyişiklik getmiş, yəni yalnız şərab deyil, digər mayələr də həmin qaba qoyulmuş, həm də sözün fonetik tərkibində azacıq fərq yaranmış, yəni “o” saiti “a” saiti ilə əvəzlənmişdir: bordaq//bardaq şəklinə düşmüşdür.

Sözün ikinci komponenti “dağ” nəyi ifadə edir? Ümumiyyətlə, Ural-Altay dillərində **“yer, məkan”** anlamında tarixən “tax, dağ, tanq, toq, tıq, dək, dəy, day, dav, dan və s.” sözlər işlənmiş, hazırda bəzi sözlərin tərkibində də qalmaqdadır. Məsələn, cürdək, dilimizin İlisu şivəsində çəllək mənasında “dağa” sözü; Mingəçevir (Gülövşə kəndi) şivəsində su içmək üçün saxsı qabın “duqqu” adlandırılması onu deməyə əsas verir ki, “dağ” sözü qədim dövrlərdən saxsı su qabının ümumi adı olmuşdur. Sonralar tədricən bu qabların formaları, hazırlandığı material dəyişmiş, lakin adı “bardaq” şəklində qorunmuşdur: bor + dağ = bordaq//bardaq.

4. NƏTİCƏ:

Onu da demək lazımdır ki, bardaq müasir dilimizdə sadə söz kimi daşlaşmışdır (2. s.56). Eyni şəkildə **cürdək** sözünü də izah etmək mümkündür. Əvvəlki sözə əsasən deyərək bilərik ki, cür- dək sözünün də ikinci komponenti bardaq sözündəki komponentin ahəngə görə dəyişmiş şəklidir: -dağ, -dək. Deməli, cürdək sözünün ikinci hissəsi yenə də saxsı qab mənasını saxlayır. Elə isə birinci “cür” komponentini necə izah edə bilərik? Bunun üçün bilməliyik ki, cürdək nə üçün istifadə edilir. Bu qablarda, əsasən, su saxlanılır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu qablarda saxlanan su uzun müddət sərin qalır. Şəki şivəsində “cirdək” kimi işlənir. Digər rayonlarda “səhəng” adlanır. (Su sənəyi suda sınaq- ata sözündə sözün fonetik dəyişməsi, səs yerdəyişməsi ilə -el variantı işlənmişdir. Səhəng həcminə görə də cürdəkdən bir az böyük olur). Sözün birinci hissəsi “cür” tarixən türk dilləri baxımından izah edilməmiş, alınma söz olması və “su” mənası bildirməsi ehtimal edilir. Yəni cürdək// su qabı.

Dilimizdə işlənmiş bir çox qədim sözlərin mənalарının açılınması, etimologiyalarının dəqiqləşdirilməsi müasir dilçiliyin də qarşısında duran mühüm məsələlərdən biridir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Balasaqunlu Y. (1994), “Qutadqu bilik”. Bakı.
2. Dəmirçizadə Ə. (1968), “50 söz”. Bakı.
3. Xəlilov B. (2010), “224 qədim türk sözü”. Bakı.
4. Xudiyev N. (2015), “Qədim türk yazılı abidələrinin dili”. Bakı.
5. Kaşqarlı M. (2006), “Divanilugət-it türk”. III c. Bakı.
6. Ramiz Ə. (2012), “Orxon abidələri” albom-kitab. Bakı.
7. Rəcəbli Ə. (2006), Qədim türk yazısı abidələrinin dili. Bakı.

- 8.Yəsəvi Ə. (2004), Divani hikmət. Çarşioğlu. Bakı.
- 9.Родлов В.В. (1911), Опыт словаря тюркских наречий. Санкт Петербург. IV том.
- 10.Древнетюркский словарь. (1969), Ленинград. Наука.
- 11.Qədim türk yazılı abidələrinin sözlüyü. (1988), Tərtibçilər: N.Xudiyev. Ə.Quliyev. Bakı: API.
- 12.Qumilyov L. (1993), Əski türklər. Bakı: Gənclik.
- 13.Sümər F. (1992), Oğuzlar. Bakı.
- 14.Tanrıverdiyev Ə. (2010), Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı.
- 15.Təkləli M. (2001), Rus dilində türk sözləri. Bakı: Elm.
16. Vəliyev K. (1984), Dastan poetikası. Bakı: Yazıçı.
- 17.Yusifov M. (2001), Türkologiyaya giriş. Bakı: Nurlan.
18. Zeynalov F. (1980), Qədim türk yazılı abidələri. Bakı: ADU.
19. Orhun H. (1939), Eski türk yazıtları. İstanbul.
- 20.Malov S. (1951), Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti Monqolii i Kirqizii. Moskva.

DİALEKTOLOJİ TƏDQİATLARIN DİLÇİLİKDƏ ƏHƏMİYYƏTİ
DİLBİLİMDE DİYALEKOLOJİK ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ
THE IMPORTANCE OF DIALECTOLOGICAL RESEARCH IN LINGUISTICS

Doç. Dr. Çınarə QƏHRƏMANOVA

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Azərbaycan Dili Kafedrası, Bakı

Doç. Dr. Chinara GAHRAMANOVA

Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi, Azerbaycan Dili Bölümü, Bakü

Assoc. Dr. Chinara GAHRAMANOVA

Azerbaijan State University of Economics, Department of Azerbaijani language, Baku

XÜLASƏ:

Tarixi dialektologiya xüsusi mövzusu və vəzifələri olan müstəqil dilçilik sahəsi kimi Azərbaycanda yeni formalaşmışdır. Hətta bəzi dillərin tarixi dialektologiyası tərtib edilməmişdir. Demək olar ki, bu dilçilik sahəsinin ümumi nəzəriyyəsi, metodikası da lazımi dərəcədə işlənib hazırlanmayıb.

Tarixi dialektologiyanın nəzəriyyəsinin müxtəlif dillərin tarixi dialektologiyası əsasında qurulması mümkündür. Tarixi dialektologiya təkcə dialektologiji baxımdan deyil, dil tarixi baxımından da əhəmiyyətlidir. Tarixi dialektologiya dilin tarixinin dəqiq, mükəmməl şəkildə öyrənilməsi istiqamətində geniş imkanlar açır. Dilin dialekt bölünməsi (üzvlənməsi), onun təkamülündə meydana çıxan innovasiya (dilnin ilkin formalarının dəyişməsi) hallarının müəyyənləşdirilməsi və dilin başqa qohum dillərlə ortaqlıq və fərqli xüsusiyyətlərinin geniş, hərtərəfli təhlili tarixi-dialektoloji araşdırmalar nəticəsində baş verir.

Tarixi dialektologiyanın ədəbi dil tarixinin öyrənilməsində əhəmiyyəti var. Bu cəhətdən V.Vinoqradovun rus ədəbi dili haqqında söylədiyi fikir istisnasız olaraq bütün dillərə aid edilə bilər: “Tarixi-dialektoloji araşdırmasız nə rus ədəbi dilinin xalq əsası haqqında məsələni, nə onun canlı xalq şivələri ilə bağlı olan müxtəlif üslublarının formalaşması və tarixi haqqında məsələni, nə də rus ədəbi dilinin tarixi fonetikasi, tarixi qrammatikası və tarixi leksikologiyasının çoxsaylı, rəngarəng, qeyri-tipik problemlərini tam şəkildə aydınlaşdırmaq olmaz”.

Dialektlərin tarixi öyrənilməsi ədəbi dillərin mənzərəsi daha aydın, daha tam görünür. Ədəbi dil tarixində, normanın təkamülündə dialektlərin iştirakı tarixi dialektologiyanın nailiyyətləri əsasında dəqiq müəyyənləşdirilə bilər. Nəhayət, ayrı-ayrı dillərin tarixi dialektologiyasının yaradılması işi bizi kökdilin öyrənilməsi məsələsinə daha artıq yaxınlaşdıracaqdır.

Tarixi dialektologiyanın mövzusu, vəzifələri hələ tam dəqiqləşməyib. Təsədüfi deyil ki, bu məsələ bir sıra dilçilik müşavirələrində müzakirələrə səbəb olmuşdur. K.V.Qorşkovaya görə, tarixi dialektologiya dialekt dilinin strukturunu və dilin dialekt üzvlənməsinin xarakterini tarixi inkişafda öyrənir. N.A.Meşerski bu məsələ ilə əlaqədar qeyd edir ki, tarixi dialektologiya bu və ya digər dialekt nitq sisteminin keçmiş dövrlər ərzində necə dəyişdiyini, hansı hadisələrin hansı səbəbdən əmələ gəlməsini və müəyyən tarixi dövrdə yox olmasını göstərməlidir. “Böyük Sovet Ensiklopediyası”nda tarixi dialektologiya haqqında deyilir: “Tarixi dialektologiya dialektləri tarixi inkişafda öyrənir. Onun əsas metodları yazılı abidələrin dilini müasir dialekt faktları ilə retrospektiv əlaqələndirməklə öyrənməkdir. Tarixi dialektologiya qeyri-dil faktlarını da cəlb edir: tarixin nəticələri, arxeologiya, etnoqrafiya, ictimai və mədəni tarix”. E.R.Tenişevin fikrincə, “tarixi dialektologiyanın mövzusu – dialekt dili strukturunun inkişafı və dilin dialekt bölünməsinin tarixidir”. B.A.Serebrennikov tarixi

dialektologiyanın iki mühüm problemini göstərər: k kdil dialektlərinin yayılma areallarının  yr n lmesi v  konkret bir dilin q dim dialekt  zvl nm sinin a kar edilm si.

Açar s zl r: dilçilik, dil, dialektologiya, n tic , etnos...

ÖZET:

Azerbaycan'da tarihsel diyalektoloji, özel bir teması ve görevleri ile bağımsız bir dilbilim alanı olarak yeni oluşturulmuştur. Bazı dillerin tarihsel diyalektolojisi hayla mevcut deyil. Neredeyse dilbilim alanının genel teorisi, metodolojisi yeterince geli tirilmemi tir.

Tarihsel diyalektoloji teorisi farklı dillerin tarihsel diyalektolojisine dayanabilir. Tarihsel diyalektoloji sadece diyalektolojik açıdan değıl, aynı zamanda dil tarihinin tahkiki açısından da önemlidir. Tarihsel diyalektoloji, dil tarihinin doğıru ve mükemmel bir şekilde incelenmesi için geniş fırsatlar sunmaktadır. Diyalektik dil bölümü ( yelik), evrimindeki yeniliklerin tanımlanması (başlangıçtaki dil biçimlerinin değı mesi) ve dilin diğıer aynık kenli dillerle ortak ve farklı özelliklerinin kapsamlı analizi, tarihsel-diyalektolojik araştırmaların bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Tarihsel diyalektolojinin  yrenilmesi, edebi dil tarihinin  yrenilmesinde oldukça önemlidir. Bu bakımdan, Vinogradov'un rus edebi dili hakkındaki düşüncesi istisnasız tüm dillere uygulanabilir: "Tarihsel diyalektolojik araştırma olmadan, ne rus edebi dilinin halk temeli sorunu, ne de mevcut halk lehçeleri ile ilgili çeşitli stillerinin oluşumu ve tarihi sorunu ne de rus edebi dilinin tarihsel fonetika ı, tarihsel dilbilgisi ve tarihsel s zl kbilimindeki sayısız, renkli, atipik problemlerini tam olarak açıklamak imkansızdır.

Lehçelerin tarihi incelendiğinde, edebi dillerin resmi daha net ve daha eksiksiz hale gelir. Lehçelerin edebi dil tarihine, normun evrimine katılımı, tarihsel diyalektolojinin kazanımlarına dayanarak kesin olarak belirlenebilir. Son olarak, farklı dillerin tarihsel bir diyalektolojisinin oluşturulması bizi kök dilin incelenmesine daha da yakla tıracaktır.

Tarihsel diyalektolojinin konusu ve görevleri henüz tam olarak açıklığa kavu turulamamı tır. Bu konunun bir çok dil toplantısında tartışılması tesadüf değıldir. K.V. Gorshkova'ya göre, tarihsel diyalektoloji, lehçe dilinin yapısını ve tarihsel gelişimde dilin lehçe üyeliğinin doğıasını inceler. Bu bağılamda, N.A. Meshersky, tarihsel diyalektolojinin geçmişte bu veya diyer diyalekt konuşma sisteminin nasıl değı tiğini, hangi olayların hangi sebepten dolayı meydana geldiğini ve belirli bir tarihsel dönemde kaybolduğunu göstermesi gerektiğini kaydeder. B y k Sovyet Ansiklopedisi tarihsel diyalektoloji hakkında şunları s yleniliyor: "Tarihsel diyalektoloji  iveleri tarihsel gelişimde araştırır. Ana yöntemleri yazılı eserlerin dilini geriye dönük olarak modern lehçe gerçekleriyle ilişkilendirerek incelemektir. Tarihsel diyalektoloji ayrıca dil dışı gerçekleri de içerir: tarihin sonuçları, arkeoloji, etnografya, sosyal ve kültürel tarih. E.R. Tenishev'e göre, "tarihsel diyalektolojinin konusu, lehçe dilinin yapısının gelişimi ve dilin lehçe bölümünün tarihidir." B.A. Serebrennikov, tarihsel diyalektolojinin iki önemli problemini göstermektedir: kök dil lehçelerin dağıtım alanlarının incelenmesi ve belirli bir dilin eski lehçe üyeliğinin keşfi.

Anahtar kelimeler: dilbilim, dil, diyalektoloji, sonuç, etnoloji ...

ABSTRACT:

Historical dialectology has just been formed in Azerbaijan as an independent field of linguistics with a special theme and tasks. Even the historical dialectology of some languages

has not been compiled. It is almost a general theory of linguistics. The methodology has not been adequately developed.

The theory of historical dialectology can be based on the historical dialectology of different languages. Historical dialectology is important not only from the dialectological point of view, but also from the point of view of the history of language. Historical dialectology opens wide opportunities for the accurate and perfect study of the history of language. Dialectal division (membership) of language, identification of innovations in its evolution (change of initial forms of language) and extensive, comprehensive analysis of common and different features of language with other related languages occur as a result of historical-dialectological research.

Historical dialectology is important in the study of the history of literary language. In this regard, Vinogradov's opinion on the Russian literary language can be applied to all languages without exception: "Without historical-dialectological research, neither the question of the folk basis of the Russian literary language, nor the question of the formation and history of its various styles related to living folk dialects. It is impossible to fully clarify the numerous, colorful, atypical problems of historical phonetics, historical grammar and historical lexicology of the Russian literary language.

As the history of dialects is studied, the picture of literary languages becomes clearer and more complete. The participation of dialects in the history of literary language, in the evolution of the norm, can be precisely determined on the basis of the achievements of historical dialectology. Finally, the creation of a historical dialectology of different languages will bring us closer to the study of the root language.

The subject and tasks of historical dialectology have not been fully clarified yet. It is no coincidence that this issue has been discussed at a number of linguistic meetings. According to K.V. Gorshkova, historical dialectology studies the structure of dialect language and the nature of dialect membership of language in historical development. In this regard, N.A. Meshersky notes that historical dialectology should show how this or that dialect speech system has changed in the past, what events occurred for what reason and disappeared in a certain historical period. The Great Soviet Encyclopedia says about historical dialectology: "Historical dialectology studies dialects in historical development. His main methods are to study the language of written monuments by retrospectively linking them with modern dialect facts. Historical dialectology also involves non-linguistic facts: the results of history, archeology, ethnography, social and cultural history. According to ER Tenishev, "the subject of historical dialectology is the development of the structure of the dialect language and the history of the dialect division of the language." B.A. Serebrennikov shows two important problems of historical dialectology: the study of the distribution areas of root dialects and the discovery of the ancient dialect membership of a particular language.

Keywords: linguistics, language, dialectology, result, ethnos ...

1.GİRİŞ:

Tarixi dialektologiya xüsusi mövzusu və vəzifələri olan müstəqil dilçilik sahəsi kimi yenidən formalaşdığından çox vaxt dilçiliyin geridə qalmış bir sahəsi hesab olunur. Konkret dillərin çoxunun tarixi dialektologiyası hələ mövcud deyil. Hətta bu elm sahəsinin ümumi nəzəriyyəsi və metodikası da istənilən səviyyədə işlənib hazırlanmayıb. Tarixi dialektologiyanın həqiqi nəzəriyyəsi ayrı-ayrı dillərin tarixi dialektologiyasının təcrübəsi

əsasında qurula bilər. Dilçiliyin yeni bir sahəsi olan tarixi dialektologiya təkcə dialektologiya baxımından deyil, dil tarixi baxımından da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Tarixi dialektologiya dilin tarixinin daha dəqiq, daha əsaslı öyrənilməsi yolunda geniş imkanlar açır, dil tarixinin bəzi məsələlərinin izahında həlledici söz deyə bilər. Dilin dialekt bölünməsi (üzvlənməsi), onun təkamülündə meydana çıxan innovasiya (dilin ilkin formalarının dəyişməsi) hallarının müəyyənləşdirilməsi, eləcə də konkret bir dilin başqa yaxın qohum dillərlə ortaq və ayrılan xüsusiyyətlərinin geniş və hərtərəfli təhlili tarixi-dialektoloji tədqiqat nəticəsində mümkündür. Tarixi dialektologiyanın ədəbi dil tarixi üçün xüsusi əhəmiyyəti var. V.V.Vinoqradovun rus ədəbi dili haqqında söylədiyi fikir istisnasız olaraq başqa dillərə də aid edilə bilər: “Tarixi-dialektoloji araşdırmasız nə rus ədəbi dilinin xalq əsası haqqında məsələni, nə onun canlı xalq şivələri ilə bağlı olan müxtəlif üslublarının formalaşması və tarixi haqqında məsələni, nə də rus ədəbi dilinin tarixi fonetika, tarixi qrammatika və tarixi leksikologiyasının çoxsaylı, rəngarəng, qeyri-tipik problemlərini tam şəkildə aydınlaşdırmaq olmaz” (5, s.210). Dialektlərin tarixi öyrənilməsi ədəbi dil faktı, bütünlükdə ədəbi dil mənzərəsi daha aydın, daha bütöv görünəcəkdir. Ədəbi dil tarixində, normanın təkamülündə dialektlərin rolu məsələsi məhz tarixi dialektologiyanın nailiyyətləri əsasında dəqiq müəyyənləşdirilə bilər. Nəhayət, ayrı-ayrı dillərin tarixi dialektologiyasının yaradılması işi bizi kökdilin öyrənilməsi məsələsinə daha artıq yaxınlaşdıracaqdır. Tarixi dialektologiyanın mövzusu və vəzifələri, demək olar ki, hələ dəqiqləşməyib. Təsadüfi deyil ki, bu məsələ bir sıra dilçilik müşavirələrində müzakirələrə səbəb olmuşdur (6; 9; 10). K.V.Qorşkovaya görə, tarixi dialektologiya dialekt dilinin strukturunu və dilin dialekt üzvlənməsinin xarakterini tarixi inkişafda öyrənir (6, s.5). N.A.Meşerski bu məsələ ilə əlaqədar qeyd edir ki, tarixi dialektologiya bu və ya digər dialekt nitq sisteminin keçmiş dövrlər ərzində necə dəyişdiyini, hansı hadisələrin hansı səbəbdən əmələ gəlməsini və müəyyən tarixi dövrdə yox olmasını göstərməlidir (8, s.14). “Böyük Sovet Ensiklopediyası”nda tarixi dialektologiya haqqında deyilir: “Tarixi dialektologiya dialektləri tarixi inkişafda öyrənir. Onun əsas metodları yazılı abidələrin dilini müasir dialekt faktları ilə retrospektiv əlaqələndirməklə öyrənməkdir. Tarixi dialektologiya qeyri-dil faktlarını da cəlb edir: tarixin nəticələri, arxeologiya, etnoqrafiya, ictimai və mədəni tarix” (4, s.235). E.R.Tenişevin fikrincə, “tarixi dialektologiyanın mövzusu – dialekt dili strukturunun inkişafı və dilin dialekt bölünməsinin tarixidir” (11, s.54). B.A.Serebrennikov tarixi dialektologiyanın iki mühüm problemini göstərir: kökdil dialektlərinin yayılma areallarının öyrənilməsi və konkret bir dilin qədim dialekt üzvlənməsinin aşkar edilməsi (7, s.155-156).

2.DİALEKTOLOGİYANIN PROBLEMLƏRİ:

Tarixi dialektologiyanın problemləri baxımından Q.A.Xaburqayevin mülahizələri diqqətəlayiqdir: “...tarixi dialektologiyanın problematikasi – bu sadəcə olaraq dialektə aid edilən səslərin, formaların və sözlərin tarixi deyil, dialekt sistemlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin tarixidir”. Başqa bir əsərində isə o, tarixi dialektologiyanın öz 5 problematikasına və materialına görə etnolingvistik bir elm sahəsi olduğunu qeyd edir (10, s.59). A.Axundova görə, konkret bir dilin tarixi dialektologiyası üçün mühüm problemlərdən biri müəyyən bir dilin dialektlərə ayrılması ilə ümumxalq dilinin münasibəti məsələsidir (5, s.244). T.Hacıyev belə hesab edir ki, dialektlərin tarixi öyrənilərkən xalqın etnik tərkibinin aydınlaşdırılması tarixi dialektologiyanın yaradılmasının tərkib hissələrindən biridir. S.Əlizadənin qənaətinə

görə, Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası öz axtarışlarını ümumxalq Azərbaycan dilinin əsasında dayanmış qəbilə-tayfa dillərinə məxsus daha qədim faktlara yönəltməlidir. Göründüyü kimi, tarixi dialektologiyanın problemləri çox mürəkkəbdir. Tarixi dialektologiyanın mövzusu və vəzifələri baxımından aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar: 1) Tarixi dialektologiya dilin dialekt üzvlənməsinin xarakterini aşkar etməlidir; 2) Tarixi dialektologiya izoqlosların əmələ gəlməsini və inkişafını öyrənməlidir; 3) Tarixi dialektologiya dialekt əlamətlərinin etnolinqvistik əsasını müəyyənləşdirməlidir; 4) Tarixi dialektologiya dialekt sistemlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin tarixini araşdırmalıdır; 5) Tarixi dialektologiya innovasiyaları öyrənməlidir. Dialekt tarixi kateqoriyadır, onun əmələ gəlməsi və inkişafı ümumxalq dilinin tarixi ilə sıx bağlıdır. V.M.Jirmunski bu məsələ ilə əlaqədar olaraq yazır: “Dialekt əzəli yox, ümumxalq dilinin başqa dialektləri ilə ictimai şərtlənmiş qarşılıqlı əlaqə prosesində yalnız ayrılmanın deyil, birləşmənin də nəticəsi kimi tarixən əmələ gəlmiş vəhdətdir: inkişafda olan dinamik vəhdətdir ki, bunu dil tarixinin xalqın tarixi ilə əlaqəsini əyani şəkildə əks etdirən dil xəritəsi izoqloslarının xarakteri göstərir” (11, s.471-472). Dialekt inkişafda olan bir vəhdət olduğuna görə, onda daima yeni keyfiyyətlər meydana çıxır. Dialekt dilinin strukturunda innovasiyalar mühüm yer tutur. Təsadüfi deyil ki, dilçilik coğrafiyasında innovasiyalara xüsusi diqqət yetirilir. Tarixi dialektologiya mütəxəssisi üçün innovasiya birinci dərəcəli əhə- 6 miyyətə malikdir. Bu cəhətdən B.A.Serebrennikovun aşağıdakı mülahizəsi səciyyəvidir: “...xəritəyə köçürmə üsulları xeyli dərəcədə tədqiqatın son məqsədindən asılı olacaqdır. Belə ki, məsələn, dialektoloq birinci növbədə izoqlos topalarına diqqət yetirəcək, arxaizmlər və innovasiyalar problemi onu az maraqlandıracaq; tarixi dialektologiya mütəxəssisi ancaq innovasiyaları xəritəyə köçürəcək (kursiv bizimdir – E.Ə.); substrat təsirinin nəticələrini öyrənən dilçi isə yalnız o hadisələri xəritəyə köçürəcəkdir ki, onları superstrat dilin inkişafının nəticələri kimi izah etmək mümkün deyil” (7, s.136). İnnovasiya məsələsi areal dilçilikdə də mühüm yer tutur. İ.Şmidt belə nəticəyə gəlmişdi ki, innovasiya müəyyən bir mərkəzdən yayılır. O, birinci növbədə coğrafi cəhətdən yaxın yerləşmiş dilləri əhatə edir, mərkəzdən uzaqlaşdıqca tədricən zəifləyir. İnnovasiyaların yayılması daş atılmış suyun dalğalarını xatırladır (7, s.123). Bu nəzəriyyə sonralar neolinqvistlərin əsas konsepsiyasına çevrilir. Məlum olduğu kimi, neolinqvistlərin əsas tədqiqat metodu izoqlosların müəyyən olunması, yəni fonetik, qrammatik və leksik yeniləşmənin sərhəd və mərhələlərini göstərən xətlərin xəritəyə köçürülməsi idi. Neolinqvistlərə görə, dilçilik coğrafiyası sadəcə olaraq dialektlərin xəritələrlə öyrənilməsi deyil, hər şeydən əvvəl, dil hadisəsinin geniş bir ərazidə yayılmasını, innovasiyanın çıxış nöqtəsini müəyyənləşdirməyi və bunun nəticəsində dil hadisəsinin əmələ gəlməsini və qonşu dialektlərə yayılmasını tədqiq etməkdir. İnnovasiyalar eyni səciyyəli olmur. Dilçilik ədəbiyyatında onların iki növü göstərilir: mühüm innovasiyalar və qeyrimühüm innovasiyalar. Mühüm innovasiyalar ancaq müəyyən dilləri və dil qrupunu əhatə edir, başqa dillərdə və arealda yayılmır. Qeyri-mühüm innovasiyalar isə çox dilləri əhatə edir. İki dil arasında qohumluq dərəcəsini müəyyən edərkən yalnız mühüm innovasiyalar nəzərə alınmalıdır (8, s.28-29). N.Z.Hacıyeva innovasiya mərkəzlərinin müəyyən edilməsindən danışarkən göstərir ki, innovasiya mərkəzlərinin aşkar edilməsi ilə yanaşı müəyyən arealda izoqlos hadisəsinin tarixi də öyrəni- 7 lə bilər. Bu, adətən, keçmiş vəziyyətin qalığının aşkar edilməsi yolu ilə yerinə yetirilir. Məsələn, müəyyən etmək olar ki, sinharmonizmi itirmiş müasir özbək şivələri

nə vaxtsa sinharmonik olmuşdur, belə ki, onlarda keçmiş saitlər ahənginin izləri saxlanır (5, s.207).

3.DİALEKTLƏRİN TƏDQIQI TARİXİ:

Dialektlərin tarixi baxımdan öyrənilməsinin iki üsulu var: 1) Həqiqi tarixi üsul (qədim yazılı abidələrin kifayət qədər saxlanıldığı hallarda); 2) Müqayisəli-tarixi üsul (yazılı mənbələr olmadıqda). Yazılı abidələr və müasir şivələr tarixi dialektologiya üçün əsas mənbələrdir. Bunlarla yanaşı, dilçilik coğrafiyası, onomastika, folklor və başqa türk dillərinin materialları da tarixi dialektologiya üçün mənbə sayıla bilər. Bu mənbələr içərisində, şübhəsiz ki, yazılı abidələr müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Dialektlərin tarixi əsasən ədəbi dilə aid olan tarixi mətnlər üzrə araşdırılır; bu halda sənədli materiallar böyük əhəmiyyət daşıyır. Yazılı abidələrə əsasən tarixi dialektologiya məsələlərini həll edərkən abidənin yarandığı dövrdə ədəbi dilin orfoqrafiyası öyrənilməlidir. Yazılı abidələr etibarlı mənbə olsa da, yazılı dil faktı olan orfoqrafiya hər hansı bir tarixi dövrdə canlı dilin fonetik formasının bütün xüsusiyyətlərini əks etdirə bilmir. Ancaq bununla yanaşı, yazılı abidələrin qrafika və orfoqrafiyası canlı dil faktına yeganə doğru yoldur. Tədqiqat zamanı dil faktı ilə orfoqrafiya faktı bir-birindən fərqləndirilməlidir. Məsələn, Azərbaycan dili abidələrində **ق** hərfi həm cingiltili **q** səsinə, həm də yerinə görə bu səsin qarşılığı olan **kl** səsinə ifadə etmişdir. Ona görə də **ق** hərfi yerinə görə həm **q**, həm də **kl** kimi oxunmalıdır; məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud”un dilində: **q** – qara, qul, qan; **kl** – bakl ar, sak qal, otak. Keçmiş dövrlərin yazılı abidələrinə ehtiyatla yanaşmaq lazımdır. Belə ki, ədəbi dil ənənəsi yazılı dilə həmişə öz təsirini göstərir. Buna görə də qədim yazılı abidələrin faktları müasir şivələrlə həmişə tutuşdurulmalı və yalnız bundan sonra etibarlı sayılmalıdır. Yazılı abidələrin janrı da nəzərə alınmalıdır. Rəsmi sənədlərə və dini mövzuda olan əsərlərə nisbətən bədii əsər- 8 lər, xüsusilə məişət mövzusunda olan əsərlər öz dövrünün danışiq dilini daha yaxşı əks etdirir.

4.DİALEKTOLOJİ MƏNBƏLƏR:

Azərbaycan dili orfoqrafiyasının tarixinə dair ümumiləşdirici, etibarlı tədqiqatın yoxluğu tarixi-dialektoloji araşdırmaları xeyli çətinləşdirir. Müxtəlif dövrlərin yazılı abidələri özlüyündə yazı dili faktı olsa da, onlarda az və ya çox dərəcədə yarandığı dövrün dialekt əlamətləri də öz əksini tapır. Ancaq ədəbi dil norması dəyişkən olduğundan yazılı abidələrdə dialektizmlərin xarakteri heç də həmişə eyni olmur. Ədəbi dilin müəyyən bir dövründə dialekt-danışıq əlaməti olan bir xüsusiyyət başqa bir dövrdə və ya mərhələdə normaya çevrilir. Eləcə də əvvəlki dövrlərdə ədəbi dil norması sayılan xüsusiyyətlərin sonrakı dövrlərdə arxaikləşməsi halları özünü göstərir. Arxaizmlərin ədəbi dil faktı olanları dildən çıxır, dialektlə uyğun gələnləri isə dildə qala bilir. Deməli, bu tipli arxaizmlər həm də dialekt faktıdır. Əks halda belə arxaizmlər (fonetik, leksik, qrammatik) dialektlərdə saxlana bilməzdi. Bəzən haqqında danışılan dil hadisəsi ədəbi dil faktı təsiri bağışlaya bilər. Ancaq unudulmamalıdır ki, ədəbi dil dialekt əsasına malikdir. Başqa sözlə, eyni bir dil faktı həm ədəbi dilə, həm də dialektə aid ola bilər. Buna görə də belə xüsusiyyətləri ya müəlliflərin (və ya köçürücülərin) mənsub olduğu dialektin əlaməti kimi, ya da koyne faktı kimi qiymətləndirmək olar.

5. ƏDƏBİ DİL VƏ DİALEKTLƏRİN MÜNASİBƏTİ:

Ədəbi dilin ayrı-ayrı dövrlərində müxtəlif normalar arxasında başqa-başqa dialektlər dura bilər. Məsələn, Azərbaycan dilçiliyində belə bir fikir var ki, Azərbaycan ədəbi dili XIII-XIV əsrlərdə Şirvan dialektinə, XV-XVII əsrlərdə Təbriz dialektinə, XIX-XX əsrlərdə bütün dialekt nümunələrinin daxil olduğu Bakı şəhərinə istinad etmişdir (5, s.286-287). T.Hacıyevin fikrinə görə, Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası yaradılarkən vahid ədəbi dilin olduğu XIX əsrə qədər cənub dialektlərinin faktları regional göstəricilər kimi, XIX əsrdən etibarən isə ədəbi dil normasının elementləri kimi səciyyələndirilməlidir. Ümumiyyətlə, ədəbi dillə dialektlərin münasibəti mürəkkəb bir prosesdir. Bundan başqa, dialekt əlamətlərinin mü- 9 əyyələndirilməsində də tez-tez mübahisələr yaranır. Keçmişdə rus dili dialektlərinin təsviri iki üsuldən biri ilə aparılırdı: ya rus ədəbi dilindən fərqli xüsusiyyətlər qeydə alınır, ya da dialektin faktları qədim rus dilinin faktları ilə müqayisə olunurdu. P.S.Kuznetsov yazır ki, bu metodun hər ikisi etiraz doğurur. Yalnız ədəbi dildən fərqli xüsusiyyətləri araşdırdıqda şivənin səciyyəsi üçün mühüm olan əlamət asanlıqla buraxıla bilər. Şivənin dilin qədim vəziyyətindən fərqlərini tədqiq etdikdə isə biz onu hazırda səciyyələndirən elementlər haqqında aydın təəvvür əldə etmirik. Ən yaxşısı, şivə haqqında bizə məlum olan məlumat əsasında süni sistem – etalon düzəltmək, bura hər hansı bir dialekt nitqini səciyyələndirə bilən bütün fonetik, fonoloji, morfoloji, sintaktik, leksik faktları daxil etmək, bu etalonla real şəkildə mövcud olan şivələri müqayisə etməkdir (10, s.25). Nəzərə almaq lazımdır ki, ayrı-ayrı şivələrin xüsusi sistemi olduğu kimi, bütün şivələri ilə birlikdə dilin də ümumi sistemi var. Dilin ümumi sistemi bir tərəfdən bütün dil üçün ümumi olan sabit, davamlı əlamətlərdən, digər tərəfdən isə dialekt fərqlərinin bürüzə verdiyi qeyri-sabit, müstəhərrik əlamətlərdən ibarətdir. Yazılı abidələrdə özünü göstərən bir fakt əsasında da müəyyən bir dialekt əlamətinin varlığı barədə danışmaq mümkündür. Bu halda yazılı abidədə qeydə alınmış həmin fakt müasir şivələrin faktları ilə təsdiq olunmalıdır. Məlumdur ki, dilin dialekt bölünməsi və dialektə baş verən əsas dəyişikliklər dilin inkişafının konkret bir mərhələsi ilə bağlıdır. Deməli, həmin “yeganə” dialekt faktı ya etnolinqvistik, ya da innovasiya xarakterinə malik olacaqdır. Dialekt faktı kimi müəyyənlanmış bir xüsusiyyətin yazılı abidələrdə seyrək və ya sıx işlənməsi həmin əlamətin vaxtilə məhdud və ya nisbətən geniş dairədə işlənməsi ilə bağlı ola bilər. V.Aslanov doğru olaraq göstərir ki, yazılı abidələrdə bəzən elə sözlər aşkar edilir ki, tədqiqatçı bunları intuitiv olaraq dialekt sözü kimi qiymətləndirə bilər; məs.: könti “pis”, surba “süfrə”, havur “hovur” və s. Tarixi dialektologiyanın və ədəbi dil tarixinin indiyədək, demək olar ki, işlənməmiş və tədqiq olunmamış bir ümumi mənbəyi var ki, bu da folklor, poetik xalq yaradıcılığıdır.

Folklorun poetik nümunələrində bu və ya digər səbəb üzündən ədəbi dildə əks oluna bilməyən dialekt leksikası özünə yer tapa bilər. Belə nümunələrdə bəzən intonasiya, ritm, vəzn və qafiyənin tələbinə uyğun olaraq arxaik formalar və innovasiyalar özünü göstərir. Keçmiş dövrlərin yazılı abidələri olmadıqda tarixi dialektologiya şivələri müqayisəli və retrospektiv üsulla öyrənir. Bu halda tədqiqatçı müasir şivələrin strukturunu təhlil edərək, ondan yeni layları kənar edir, innovasiyalar arxasında şivənin qədim dövrdəki nitq sistemini aşkar edir. Belə araşdırmada bir şivə ilə məhdudlaşmaq olmaz, qohum dillər və dialektlər də tədqiqata cəlb olunmalıdır. Aydındır ki, müqayisəli-tarixi üsula əsaslanıb yazılı abidələrdə əks olunmamış və ya hələlən aşkar edilməmiş dialekt fərqlərindən də danışmaq olar. Tarixi dialektologiya dilçiliyin elə bir sahəsidir ki, burada bir sıra müddəalar ehtimal şəklində ola bilər, çünki praformalar həmişə fərziyyə şəklində olmuş və olacaqdır. Ümumiyyətlə, elm özü

fərziyyəyə də əsaslanır. E.A.Makyevin Kr.Stanqdan aldığı bir fikir bu cəhətdən çox əlamətdardır. K.Stanq yazır: “Elm dialoqdur və bizdən heç kəs iddia edə bilməz ki, kimsə bütün məsələlərdə möhkəm və zamanətli nəticə əldə etmişdir. Axı irəli sürülən fikirlər tənqiddə və etiraza məruz qalır. Bu qeyri-mütəşəkkil komandanın köməyi ilə elm irəli gedir. Buna görə də təbii olaraq, bilə-bilə ki, bu işdə dediklərimin hamısı düz deyil, mən bu işi əlimdən həvəslə çıxarıram. Bax buna görə də mən nəzəriyyəni həvəslə irəli sürürəm. Yalnız yoxlanılmış və məlum şeylərdən ibarət olan kitab tədqiqatçı üçün sadəcə faydasız olardı” (7, s.204). Tarixi dialektologiya özünün ilk addımlarını atsa da, onun elementləri dilçilikdə çoxdan mövcud olmuşdur. Tarixi dialektologiyanın elementləri müqayisəli-tarixi tədqiqlərdə, qədim yazılı abidələrin öyrənilməsində müvəffəqiyyətlə tətbiq olunmuşdur. Təsviri dialektologiyada (xüsusilə türk dillərinin təsviri dialektologi yasında) yeri gəldikcə tarixi dialektologiyanın da işi görülmüşdür.

6. NƏTİCƏ VƏ ÜMUMİLƏŞDİRMƏ:

Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyasının yaradılması zərurətini dilçiliyimizdə ilk dəfə olaraq M.Cahangirov irəli sürmüşdür. O, türk dillərinin dialektologiyası məsələləri üzrə III məhəlli müşavirədəki çıxışında tarixi dialektologiya barəsində demişdir: “Etiraf edilməlidir ki, bizdə dialektologiyanın bu sahəsi ilə, demək olar ki, heç kəs məşğul deyil, halbuki klassiklərimizin – bədii söz ustalarımızın əsərlərində ayrı-ayrı dialekt və şivələrə aid zəngin material var. Bunların ayırd edilməsi, dil faktlarından hansının ümumi ədəbi dilə (az-çox ümumi ədəbi dilə), hansılarının isə dialekt və şivələrə (daha dəqiq olaraq hansı dialekt və şivəyə) aid olduğunu müəyyənləşdirmək çox ciddi və maraqlı problemdir. Bunları aydınlaşdırmadan nə mükəmməl dil tarixi yaranar, nə də tarixi dialektologiya hazırlana bilər” (6, s.250). M.Rəhimovun türk dillərinin dialektologiyası məsələləri üzrə V müşavirədəki məruzəsi türk dillərinin tarixi dialektologiyası məsələlərinə həsr olunmuşdu. Məruzədə türk dillərinin tarixi dialektologiyasının yaradılması çətinlikləri, yazılı abidələrin dilində dialekt xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi yolları və tarixi dialektologiyanın mənbələri ilə əlaqədar dəyərli fikirlər irəli sürülür. Müəllifin fikrincə, tarixi dialektologiyanın uğurlu tədqiqatı üçün xalqın tarixini nəzərə almaqla ədəbi dilin inkişafının ayrı-ayrı dövrlərində dialektlərin məhəlli dil təsnifatını müəyyənləşdirmək lazımdır (2, s.30). M.Şirəliyev tarixi dialektologiyanın yaradılmasını Azərbaycan dilçiliyinin qarşısında duran vəzifələr sırasında qeyd edir: “Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası sahəsində tədqiqatlar aparılmalıdır. Bunun üçün dialektoloqlarımız XI əsrdə başlamış əlyazmalarını dərindən araşdırmalı, əlyazmalarının hansı qəbilə, tayfa dialektləri əsasında yazıldığını aşkar etməlidirlər” (1. s.98). Bir neçə il sonra o yenə Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyasının yaradılmasını Azərbaycan dialektologiyasının əsas vəzifələri sırasına daxil edir. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyasının yaradılması yolunda real təşəbbüslər 1976-cı ildən başlamışdır. 1976-cı ildə Alma-Ata şəhərində Ümumittifaq türkologiya konfransında T.İ.Hacıyev və E.İ.Əzizovun “Azərbaycan dili tarixi dialektologi yasının tarixi-linqvistik əsasları” mövzusunda proqram xarakterli birgə məruzəsi bu işin başlanğıcı oldu. Dil tarixi və dialektologiyanın ümumi məsələləri üzrə keçirilmiş bir sıra müşavirələrdə T.Hacıyev, V.Aslanov, M.İslamov, S.Əlizadə, İ.Vəliyev, B.Sadiqov və başqalarının məruzələri Azərbaycan dili tarixi dialektologiyasının ümumi və xüsusi məsələlərinin həlli baxımından çox əhəmiyyətlidir. Azərbaycan dili dialektlərinin monoqrafik öyrənilmə və dil tarixi abidələrinin tədqiq səviyyəsi

imkan verir ki, bu dilçilik nailiyyəti zəminində tarix və ümumi türkologiya kimi elm sahələrinin köməyinə arxalanaraq Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyasının yaradılmasına başlanılsın

ƏDƏBİYYAT:

- 1.Şirəliyev M. (2000), “Azərbaycan dialektologiyasının əsasları”. Bakı.
- 2.Əzizov E. (2015), “Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası”. Bakı.
3. Мəммədлі М. (2008), “Azərbaycan dilinin Təbriz dialekti”. Bakı.
- 4.Большая советская энциклопедия. В 30 т., 3-е изд. Т.8. М.: Изд-во Сов. энциклопедия, 1972.
- 5.Виноградов В.В. (1978), “О связях истории русского литературного языка с исторической диалектологией” // Виноградов В.В. Избранные труды. История русского литературного языка. М.: Наука
6. (1982), IX конференция по диалектологии тюркских языков. Тез. докл. и сообщ. Уфа
- 7.Общее языкознание. (1973), Методы лингвистических исследований. М.: Наука .
- 8.Русская диалектология. (1972), Под. ред. Н.А.Мещерского. М.: Высшая школа
- 9.Совещание по общим вопросам диалектологии и истории языка. (1977), Тез. докл. и сообщ. Москва.
10. (1979),Совещание по общим вопросам диалектологии и истории языка. Тез. докл. и сообщ. Москва.
- 11.Тенишев Э.Р. (1973), “Тюркская историческая диалектология и Махмуд Кашгарский” // Сов. Тюркология, №6.

HİKMET'TE YETİM OLMAK

THE CONCEPT of ORPHANHOOD in DİVAN-I HİKMET

Öğr. Gör. Dr. Muhammet ATASEVER

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, OZDK, Türk Dili Bölümü, Kilis

ÖZET

Türklerin 9.-11. yüzyıllarda İslâmiyet'i kabulüyle birlikte İslâm'ın ahlâk ve ibadet esaslarının aktarılma ihtiyacı yeni kurumların ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Güçlü ve köklü bir edebi kültüre sahip Türk boyları arasında onların dilini ve anlatış tarzını benimseyerek; yeni dinî akideleri, göçebe Türkler arasında anlatma görevini üstlenen dervişler görülür. Söz konusu dervişler zamanla Türk'ün İslâm'ı yahut Türk Tasavvuf sisteminin temelini atılmasında öncü olurlar.

Pir-i Türkistan, Sultan, Hâce sıfatlarıyla Orta Asya'nın geniş bozkırlarından Ortadoğu'ya, Anadolu'ya, Balkanlar'a hatta Ön Avrupa'ya kadar yazdığı hikmetleriyle nefesini ulaştıran Ahmed-i Yesevi, ilk Türk sûfisi olmasa da etki gücü ile Türk tasavvuf sisteminin kurucusu olarak kabul edilir. İslâmiyet'le henüz tanışmış yarı göçebe, göçebe Türk boylarına yeni dini ve dinin öğretilerini onların diliyle, üslûbuyla ve şekliyle söylediği hikmetleri aracılığıyla aktarma misyonunu kendine düstur edinmiş bir mürşid-i kâmilidir. Yetiştirdiği dervişleri ile çok geniş bir coğrafyada hikmetlerini ve esasen İslâm'ın esaslarını, ilâhi aşk ve hoşgörüyü temel alarak bilhassa Türklere ulaştırabilmiştir. Türk boyları arasında Yesevi'nin gönül duruluğunu esas alan samimi çağrısının ciddi yankıları olmuş, bu çağrı İslâm'ın hızla yayılmasında önemli rol oynamıştır.

Çalışmamızda öncelikle Hoca Ahmed Yesevi ve onun kurucusu olduğu Yeseviyye yolu, Yesevi'nin etkisi neticesinde kurulmuş yahut onun öğretisinden etkilenmiş tarikatlar ile kuvvetle muhtemel Yesevi'nin dervişleri tarafından kendisinden sonra hikmetlerinin bir araya toplandığı, ilk Türk İslam eserlerinden birisi sayılan ve Türk sûfiliğinin temellerinin inşa edildiği Divan-ı Hikmet'i hakkında öz bilgiler verilecektir. Daha sonra çalışmamızın konusunun temel kavramı yetim/yetimlik ve İslam dininin anne ve/veya babası olmayan çocuğa bakış açısını görebilmek adına Kuran-ı Kerim'de bu kişilerin konumu aktarılacaktır. Çalışmamızın asıl kısmında ise Divan-ı Hikmet'te, Ahmed-i Yesevi'nin yetim metaforunu işlediği şiirler, konuya değinme sebebi ile birlikte irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed-i Yesevi, Yesevilik, Divan-ı Hikmet, Kuran-ı Kerim, yetim-öksüz.

ABSTRACT

The Turks' converting to Islam in the 9th-11th centuries necessitated the emergence of new institutions in line with the need to transfer the moral and religious principles of Islam. The wandering dervishes were quite prevalent among Turkic tribes which had a strong and deep-rooted literary culture and they adopted the latter's language and culture to transfer new religious contracts to other nomadic tribes. These dervishes gradually became the pioneers in laying the foundation of the Turkic Islam or the Turkish Sufi system.

Also known as Pir-i Turkistan, Sultan and Hâce, Ahmed Yesevi who conveyed his wisdom in an area covering the vast steppes of Central Asia, the Middle East, Anatolia, the Balkans, and even the Proto-Europe, is considered the founding figure of the Sufi system with his deep impact though he was not the first Sufi. He was an absolute guru who adopted the mission of transmitting the new religious teachings to semi-nomadic and nomadic, newly converted

Turkish tribes through their language, style, and pattern. He was able to deliver his own, particularly Islam's, teachings to the Turks based on divine love and tolerance through his dervishes scattered in a wide geography. Yesevi's warm and sincere call had serious repercussions among the Turkish tribes, and this call played an important role in the rapid spread of Islam.

In the first place, the study deals with Hoca Ahmed Yesevi and Yeseviyye sect; other sects established as a result of the influence of his teachings; and his Divan-ı Hikmet as one of the first Turkic Islamic works which contained his wisdom and the building blocks of Turkish Sufism. Then, the concept of the orphanage as the subject of the study and its treatment in the Quran will be explained to see Islam's handling the issue. In the main part of the study, the poems in which Ahmed-i Yesevi handles the orphan metaphor in Divan-ı Hikmet will be examined together with the reason for addressing the subject.

Keywords: Ahmed-i Yesevi, Yeseviyye sect, Divan-ı Hikmet, Quran, orphans.

1. GİRİŞ

İnsanoğlu tarih sahnesine çıktığı günden beri seçilmiş insanlar, elçi yahut peygamber, vasıtasıyla İlâhî vahye muhatap olmuştur. Son peygamber Hz. Muhammed (sav)'in de zuhuru ve kırk yaşında peygamberlik vazifesini alması ile Yaradan insana son kez seslenmiş, dünya nizamının tesisi, geçmiş ve gelecek hakkında onu en doğru bilgilerle kuşatmıştır. Bu esasları dinin geldiği bölge olması nedeniyle, ilk öğrenen de Peygamber (sav)'in de mensubu olduğu Arap kabileleri olmuştur. Daha sonra dini yayma işini vazife olarak üstlenen kişiler dünyanın çeşitli bölgelerine giderek kelimini insanlığa yaymışlardır.

Yaşadıkları coğrafya bakımından yeni dine uzak kalan Türk boyları, İslâmı görece olarak geç kabul etseler de, yeni dini ve onun Peygamber (sav)'ini o kadar benimsemiş ve özümsemişlerdir ki, zamanla yeryüzünde Türk'ün adı İslâm manasını çağırıştırır olmuştur. Kabul ettikleri dinin esaslarını yaymayı kendilerine vazife bilmiş bu uğurda madden ve manen mücadeleler vermişlerdir.

İşte henüz İslâmiyet'i yeni kabul eden bu göçebe, yarı göçebe Türk boyları arasında Allah'ın kelamını vahye muhatap olanlara yaymaya çalışan dervişler peyda olmuştur. Zamanla sistemleşen ve kendi kurumlarını oluşturan bu ekollerin ilki ve belki de en etkilisi Hâce Ahmed Yesevi'nin kurduğu Yesevilik'tir. Yesevi son dinin öğretilerini yine bu milletin öz kültür kaynaklarını kullanarak yapmıştır. Nazım zikredilen usulün bir parçası olmuş ve adı Yesevi ile özdeşleşen hikmetler söylenmeye başlamıştır.

Bu çalışmada yukarıda tarihi, dini ve sosyal yeri kısaca aktarılmaya çalışılan Yesevi ve kurduğu ilk Türk tarikatı Yesevilik, Yesevi'nin şiirlerinin bir araya toplandığı eser Divân-ı Hikmet ve söz konusu hikmetlerde zikredilen yetim/yetimlik/yetim kalma metaforu işleniş amacı da irdelenerek ele alınacaktır. Ayrıca İlâhî kelamın ilgilisi olan insana Yaratıcı'nın yetimler hakkındaki emirleri de konuyla sıkı ilintisinden dolayı aktarılacaktır.

2. HOCA AHMED YESEVİ ve YESEVİLİK

Hâce Ahmed-i Yesevi, Türk'ün İslâmı veya Türk Tasavvufunun temellerinin atılıp sistemleştirilmesinin öncüsüdür. Kendisinden önce gelen mutasavvıflar yahut müridler/dervişler, tedrisatından geçtiği, başta babası Şeyh İbrâhim¹ olmak üzere, hocaları onun gelişine zemin hazırlamışlardır.

Onun zuhuru Hz. Peygamber (sav) daha hayattayken Cebrail (as) tarafından cennetten getirilen ve onun payına düşen hurma ile müjdelenmiş; hurmayı ona verme görevi Hz. Peygamber (sav)

¹ Şeyh İbrahim sayısız kerâmetleri, menkıbeleri ile o civarda tanınmış bir adamdı. (Köprülü, 2007:59)

sahabesi olma şerefine erişmiş Arslan Baba'ya tevdi edilmiştir. Arslan Baba'nın ömrünün uzun olması ve Yesevi'nin doğumunu beklemesi de Hz. Peygamber (sav)'in mucizâtındandır.

Hakkında anlatılan bir menkıbeye göre cennetten gelen bir tabak hurmadan onun da kısmeti olduğu Hz. Peygamber (sav)'e Cebrail (as) tarafından bildirilir. Hurmayı Ahmed Yesevi'ye verme görevi ise Arslan Baba'ya verilir, Arslan Baba onun emanetini teslim edip, irşad vazifesini de yerine getirdikten sonra vefat eder. (Köprülü, 2007:58-59)

Gerçek hayatı menkıbeler ile o kadar iç içe girmiştir ki hayatı hakkında bilgimiz menkabevî tarihten öteye geçmeyen Ahmed-i Yesevi Türkistan'ın Çimkent şehrinin doğusunda bulunan Sayram kasabasında doğar. Hâcegan silsilesine mensubiyetinden ötürü Hâce Ahmed Yesevî de derler. Babası Şeyh İbrahim'dir. Babasını yedi yaşında iken kaybeder. Yesi şehrine gelir ve bir süre burada Arslan Baba'nın tesis ettiği tasavvufî gelenekten beslenir. Oradan Buhara'ya gelir ve burada Şeyh Yusuf Hemedâni'ye intisap eder. Şeyhinin üçüncü halifesi olur, onun büyük teveccühlerini kazanır ve ilk iki halifeden sonra Buhara'da posta oturur. Şeyhi'nin manevi işareti ile tekrar Yesi'ye döner ve vefatına kadar burada çok kuvvetli biçimde tasavvuf propagandası yapar. (Köprülü, 2004:421-422)

Yesevi, Peygamber (sav)'e olan aşkın sevgisi ve Hz. Muhammed (sav)'in ahirete intikalinin altmış üç yaşında gerçekleşmesinden duyduğu derin üzüntü ile yer üstünde durmayı hayâ saymış ve ömrünün geri kalan yetmiş yıllık kısmını tekkesi veya tekkesi civarına kazdırdığı çilehânesinde geçirmiştir. Yesevi'nin çilehâne devrini Köprülü şu şekilde aktarır: Ahmed Yesevi altmış üç yaşında Hz. Muhammed (sav)'in fani dünyadan göçleri sebebiyle yer üstünde durmaktan hayâ eder ve Tekkenin bir tarafına kazdırdığı kuyuda hayatını bir rivayete göre yüz otuz üç başka bir rivayete göre ise yüz yirmi beş yaşına kadar münzevi biçimde sürdürür. Bütün ömrünü burada ashâb-ı kubur misali riyâzet, ibâdet ve mücâhede ile geçirir. (2007:66)

Menkıbeleri² büyük bir menâkıbnâme oluşturacak kadar fazla olan Ahmed Yesevi'nin kerametleri yalnızca yaşadığı dönem ile sınırlı kalmamış vefatından sonra da halifeleri, dervişleri ve halkın şehadeti ile zuhur etmiştir. Menkıbelerinin ve kerametlerinin tesiri günümüze kadar ulaşmıştır. Konuyla ilgili Köprülü ve Agacanov'un görüşleri şöyledir: Hayatı çocukluğundan itibaren kerametlerle süslü olan Pir-i Türkistân Hoca Ahmed Yesevi, çilehâne hayatı boyunca da birçok keramet gösterir. Hatta vefatından sonra dahi gösterdiği kerametleri ile meşhurdur. (Köprülü, 2007:57-106) Hoca Ahmed Yesevi'nin menkıbeleri günümüzde hala anlatılmakta ve halk üzerindeki tesirini devam ettirmektedir. (Agacanov, 2010:335-338)

Tesiri bu denli güçlü olan Ahmed-i Yesevî'nin rolünün büyüklüğü, kendisinin, sûfilik kanalıyla İslâm'ı Orta Asya'da Türkler arasında yayan ve söylediği hikmet'leriyle Orta Asya Türkleri arasında bugüne kadar ölümsüz bir tesir bırakan tarihen müsbet ilk şahsiyet olmasından gelmektedir. Onun tarihi misyonu kısaca, İslâm'ı, İran sûfilığının süzgecinden geçirerek, Orta Asya'daki Budist, Şamanist ve Maniheist mistik kültürün içinden gelen göçebe ve yarı göçebe Türk boylarının anlayabileceği ve hazmedebileceği popüler ve basitleştirilmiş bir hale getirebilmiş olması şeklinde özetlenebilir. (Ocak, 2007b:31-32) Pek çok mutasavvıf, tarikat önderleri, tarihi şahsiyetler, silsilelerini ve adap üzere oldukları yolu Yesevi'ye intisab ile kendilerini müşerref kılarlar. (Köprülü, 2004:421-422) Türk halk sufilik geleneğinin bize intikal eden kaynaklarında, bu geleneğin kronolojik ve coğrafi evrelerini birlikte yansıtan ve her biri görece farklı tasavvuf anlayışının da temsilcileri olan üç evliya zümresinden bahsedilir: Türkistan Erenleri, Horasan Erenleri ve Rum Erenleri. Bunların ilki, bugüne kadar bildiklerimize göre Türk tarihindeki en eski sufilik geleneğini temsil eder. İşte Ahmed-i Yesevi bu geleneğin kurucusu sayılmış olup bu yüzden ona kaynaklarda "Pir-i Türkistan" denir. (Ocak, 2007a:214)

² Bazı menkıbeleri. (Tatçı, 2016:20-25)

O, ilhamını yalnızca Allah'ın azabından ve gazabından korkmaya dayalı zühdi tasavvufa değil, ilahi aşka ve cezbeyle dayalı, bu sebeple de geniş bir hoşgörü ve insan sevgisine ağırlık veren, her türlü benlik duygusunu kınayan Horasan Melâmetiyyesi'nden alan bir tasavvuf anlayışını temsil ediyordu. (Ocak, 2007b:33)

Bahsedilen tasavvufi anlayış; Orta Asya ve Anadolu'da dönemin ortaya çıkardığı mevcut siyasi, sosyal ve iktisadi şartlar, Anadolu'ya Türklerin gelişi özellikle Moğol istilası burada yaşayan bilhassa Türk boylarının bir arayış içinde olması ile birlikte Yesevi dervişlerinin ideolojilerini yaymalarını kolaylaştırmıştır. Yesevi'nin öğretileri halifeleri vasıtasıyla Balkanlar'a, hatta Ön Avrupa'ya, Orta Doğu'ya bilhassa Anadolu'ya ulaşmış neşvünema bulmuş, çağdaşı ve halefi olan tarikatları etkilemiş, günümüze kadar tesiri ulaşmıştır. Onun etki sahası bilhassa Türk boyları arasında olmuştur ki Köprülü Yesevilik'i "Türk Sûfilîği" (Köprülü, 2007:130) olarak nitelendirir.

İlk büyük Türk tarikatı olarak da kabul edilen Yesevilik 12. yy başlarında Hoca Ahmet Yesevî tarafından Türkistan'da kurulmuş ve Ahmet Yesevi'nin hayatının büyük bir bölümünü Türkistan'ın Yesi şehrinde geçirmesinden ötürü Hoca Ahmet, Yesevi diye, bu tarikat yolu da Yesevilik biçiminde adlandırılmıştır. (Pala, 2002:495) Yesevi yolunun takipçilerinin mensup olduğu tarikata Yeseviyye denildiği gibi Ahmed Yesevi'nin "Sultan" lakabına nisbetle Sultanîyye, cehri zikir yapmaları sebebiyle Cehriyye ve mensuplarından çoğunun Türk olması sebebiyle Silsile-i Meşâyih-i Türk de denilmiştir. (Tosun, 2013:487)

Silsile-i Meşâyih-i Türk, Orta Asya'da çok geniş bir yayılma sahası göstermiştir. Melâmi dervişleri, Horasan erenleri, sayesinde İran, Afganistan, Azerbaycan ve Anadolu'ya etkisini taşımıştır. Yesevilik; Bektaşilik, Haydarilik, Kalenderî-Babailik, Nakşibendilik gibi Türk tarikatlarını da etkilemiştir. (Pala, 2002:495) Sonradan "Haydariye", "Bektâşiye", "Nakşibendiye" gibi üç büyük ve kuvvetli Türk tarikatının esaslarını da doğuran "Yesevilik" Türkler arasında bir Türk sûfisi tarafından kurulan ilk tarikat olmak bakımından bilhassa mühimdir. (Köprülü, 1980:194)

Türk tasavvuf geleneğinin kurucusu Ahmed-i Yesevi'nin eserleri ise şunlardır:

- a. Dîvân-ı Hikmet
- b. Fakr-nâme
- c. Risâle der-Âdâb-ı Tarîkat
- d. Risâle der Makâmât-ı Erba'în (Tatçı, 2016:18-19)

3. DİVAN-I HİKMET

Hikmet, bilgelik, Tanrı'nın insanlar tarafından anlaşılamayan amacı; gizli sebep; öğüt verici söz; fizik; felsefe. (TDK, 2011:1100) Felsefe; düşünme melekесinin itidal halinde olması; uygulamayla birlikte olan bilgi, tecrübeyle kazanılan doğru bilgi; hakka uygun düşün söz; söz ve davranıştaki isabet, her şeyin en mükemmeli; olanı olduğu gibi bilmek, Allah'ın bir ordusu. Tasavvufi şiirler. (Uludağ, 2005:169) olarak tanımlanır.

Tanımında coğrafi sahaları tür adlandırması bakımından belirgin bir biçimde ayıran Köprülü; Anadolu Türklerinde tasavvufi manzumelere ilahi denirken Doğu Türklerinde de Ahmed Yesevi'nin ve o tarzda şiirler yazan diğer dervişlerin eserlerine genellikle "hikmet" denildiği; "Divan-ı Hikmet" ünvanının Ahmed Yesevi'nin eserine has bir unvan olmaktan çok kuvvetle ihtimaldir ki sonradan verilmiş (2007:135) olduğu kanaatine sahiptir.

Benzer bir açıklama yolunu seçen Kaya, tanımında ilahi türü ile bir kabul ettiği hikmeti genişleterek verir ve bu kavramı Ahmet Yesevi ile özdeşleştirir: Varlıklar ve yaratılışın hakikatini yansıtan tasavvufi şiir. Hikmetler İslamiyetin esası, şariat ahkâmı, ehl-i sünnet akidesi, tasavvufun incelikleri, tarikatın adab ve erkânı gibi hususları ihtiva ederler. Edebiyatımızda en güzel örneklerini Ahmet Yesevî ile onun yolunda olan dervişleri ve pek çok mutasavvıf şair

(...) ortaya koymuştur. Yesevî'ye ait olanlar Divan-ı Hikmet başlığı altında toplanmıştır. İslamiyetin yayılmasında insanlar üzerinde son derece etkisi olan hikmetle, bir bakıma Anadolu'daki dinî-tasavvufî Türk halk edebiyatı alanında en çok kullanılan türlerinden olan ilahinin karşılığıdır. Hem aruz hem de hece ölçüsüyle söylenmiştir. (2007:377-378)

Yesevi, Arab ve Acem lisan ve edebiyatlarına olan derin vukûfu ile beraber, çevresine te'sirli bir şekilde hitab edebilmek için sâde Türk dili ile birçok manzumeler vücûde getirdi; "Âdâb-ı Sulûk"ı Türklere anlatmak için yine Türklerin halk edebiyatından alınmış, eski basit şekillerle, ahlâkî ve tasavvufî "Hikmet"ler yazdı. (Köprülü, 1980:193-194)

Daha XII. yüzyılda Orta Asya'da göçebe Türkler arasında sufiliği yaymaya çalışan Ahmet Yesevi ile haleflerinin yazdığı söz konusu "hikmet"ler (Levend, 1968:182) Yesevi'nin serbest yapılı tarikatının ideolojik temeli hâlini aldı. Sık sık çılgınca raksların ve cezbeli davranışların yer aldığı Yesevî meclislerinde bu eserden pasajlar terennüm edilmekteydi. (Knysh, 2008:253) Yüzyıllar süren Moğol istilası ile beraber Yesevi'nin müridleri Anadolu'ya gelerek burada temeli atılan birçok tarikatın da temel fikriyatında yer aldı. Böylelikle Yesevi akidesi Orta Asya'dan Ortadoğu'ya hatta Balkanlar'a kadar geniş bir nüfuz elde etmiş oldu.

Nüfuzu bu denli güçlü olan bu akidenin temel eseri Divan-ı Hikmet'i, şekil ve mana bakımından tetkik eden Köprülü, eserde göze çarpan iki esas unsur zikreder: İslâm yâni dinî-sûfiyâne unsurla, millî yâni eski halk edebiyatından alınan unsur. Birincisi, mevzuda daha kuvvetli olduğu halde, ikincisi şekil ve vezinde daha belirlidir. (1980:197)

Köprülü'nün kanaatince îtimadla tedkikler yapılabilecek hiçbir doğru eski nüsha bulunmayan ve bir defa İstanbul, dört defa Kazan, bir defa da taşbasmaları olarak Taşkend'de basılan (Köprülü, 2007: 136-137) Divan-ı Hikmet'in hangi lehçe ile yazıldığı sorunsalı da mühimdir. Konuya ışık tutan Köprülü, Kutadgu Bilig'den ve Ahmed Yesevi'nin yaşadığı coğrafyayı da ele alarak yaptığı çıkarıma göre Divan-ı Hikmet "Hâkâniye Lehçesi" ile yazılmıştır, sonucuna varır. (1980:194-195) Asıl lehçenin tespitini güçlendiren temel etkenler ise Yesevi'nin duyuş, düşünüş ve hissedişinin etkisinin tek bir coğrafya ile sınırlı kalmaması, ona öykünenlerin de benzer hikmetler oluşturmaları ve zamanla bu hikmetlerin de farklı nüshalara farklı zamanlarda dâhil olması ile olmuştur. Farklı kişilerin yazdığı şiirler veya hikmetler de eserin içerisine dâhil olsa da Ahmed-i Yesevi'nin gönül eksenli amacının dışına çıkmamış, eserden ayrılamayacak kadar bir olmuştur.

Divan-ı Hikmet'te ele alınan konular ise:

- a. Allah'ın tekliği, mutlak irade ve kuvveti,
- b. Allah'a bağlılık ve ilahi aşk,
- c. Hz. Muhammed (sav)'in hayatı, mucizâtı, örnek ahlakı, şefaati, ümmetinden olmanın mutluluğu,
- d. Hz. Muhammed (sav)'e bağlılık ve tazim,
- e. İslami değerler ve ahlak,
- f. İbadetin gerekliliği,
- g. İslam büyüklerine saygı,
- h. Dini ahlâki neticeler çıkarılmış İslâm menkıbeleri,
- i. Tarikat adap ve erkânı,
- j. Şeriat-tarikat-hakikat-marifet makamları,
- k. Dervişliğin zorluğu ve faziletleri,
- l. Mal, mevki ve dünya nimetlerine güvenmenin anlamsızlığı,
- m. Dünya hâlinde ve kıyametin yakınlığını hatırlatmak maksadıyla yazılmış şikâyetler,
- n. Ahiret hayatı,
- o. Cennet ve bilhassa cehennem ahvâli. (a.g.e.,195; Akarpınar, 2007:224) biçiminde sıralanabilir.

4. YETİM OLMAK veya YETİM KALMAK

Yetim ve/veya öksüz; babası ölmüş olan (çocuk), babasız. (TDK, 2011:2584) anası veya hem anası hem babası ölmüş olan (çocuk); mecazen kimsesiz. (a.g.e., 1842) şaşkın. Aslı öksüz'dür; "akıl" ve "fetanet" anlamındaki ög kelimesinden alınmıştır. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2015:47) şeklinde izah edilir.

Yetim kelimesi, daha doğmadan babasını ve henüz küçük bir çocukken annesini kaybetmesinden ötürü Hz. Peygamber (sav)'e nispetle kullanılır. Zira O (sav)'nun yetimliği ayet-i kerimeler ve hadis-i şeriflerle sabittir. Bu sebepten ötürü araştırmacılarca Hz. Âmine sadef, Hz. Muhammed (sav) ise bu sadeften doğan tek bir inci tanesi olarak tasvir edilir: "Dürr" inci demek iken "dürr-i yetim" sedefinde tek olarak çıkan iri büyük incidir. (Devellioğlu, 2006:194) Yalnız, tek, eşsiz, bir tek yahut babası veyâ anası-babası ölmüş çocuk manasında iken Dürr-i Yetim mecazen Hz. Muhammed (sav)'e telmihtir. (a.g.e., 1161) "Dürr-i yetim" tâbiri sadeftteki tek inciden kinâyedir. Dünyanın yegâne incisi deyimi Peygamberimiz (sav) için kullanılır. (Pala, 2002:136) İnsan-ı Kâmil, Hz. Muhammed (sav). (Uludağ, 2005:113) Dürr-i Yetim (eşsiz/benzersiz inci); aslında anası ve babası olmayan çocuk anlamına gelen yetim, Peygamber için de kullanılmıştır, çünkü o da bir yetimdi. (Schimmel, 2008:300)

Hz. Peygamber (sav)'in hayatını konu edinen kaynaklarda da onun yetimliği, "dürr-i yetim" metaforu ile birlikte vurgulanır: Âmine hamile iken Abdullah Şam kafilesi ile Medine'ye gitti. Orada hastalanıp yirmi beş yaşında olduğu halde dayıları yanında vefat etti. Bundan dolayı son peygamber olan Peygamberimiz Efendimiz (sav) hazretleri tek başına bir inci gibi anası karnında iken tek ve yetim kaldı. (Ahmet Cevdet, 1979:12) Âmine onunla beraber Medine'den Mekke'ye dönerken yolda vefat etti. Hazret-i Muhammed (sav) anadan da yetim kaldı. Bundan sonra dedesi Abdülmuttalib onu kendi yanına aldı. (a.g.e., 23)

"Dürr-i Yetim" tabiri yalnızca Türkün tasavvuf anlayışının kullandığı bir metafor değildir. Ekseriyetle Hint Müslümanlığından yola çıkarak Hz. Peygamber'in hayatını kaleme alan Schimmel: "Peygamber (sav) için kullanılan dürr-i yetim (eşsiz/benzersiz inci) metaforu oldukça sık görülen sevgi sözcüklerindendir." (2008:215) biçiminde analizlerini aktarır.

Yetimlik esasen İlahî bir işarettir. Zira Hz. Muhammed (sav)'in peygamberlik alametlerinden birisi de onun yetimliğidir, kendisinden önce gelen peygamberler onun anne ve babadan küçük yaşta mahrum kalacağını bildirmişlerdir. Onun hayatını konu alan bir eserinde Ahmet Cevdet bu konuyu şöyle işler: Hz. Muhammed (sav) Şam kafilesi ile birlikte Basra yakınlarında dinlenirken onun geleceğinden haberdar olan Rahip Bahîra kervanı yemeğe davet eder, ama onun gelmediğini gelenleri teker teker gözden geçirince anlar. Herkesin gelmesini amcası Ebu Tâlib'ten rica eder. Hz. Peygamber (sav) gelince ondaki (sav) nübüvvet işaretlerini görünce babasını merak eder. Ebu Talib, babası olduğunu söyleyince, onun (sav) yetim olması gerektiğini söyler. Yetim olduğunu öğrenince onun son peygamber (sav) olduğunu ve Ebu Tâlib'e onu koruması gerektiğini söyler. (1979:24-26)

5. KURAN-I KERİM'DE YETİMLİK

Kuran-ı Kerim'de anne ve/veya babası olmayanların bahsi altı başlık altında toplanabilir:

- a. Hz. Muhammed (sav) yetim oluşu,
- b. Geçmiş kavimlerin yapıp ettikleri ve neticeleri,
- c. Yetimlere karşı takınılması gereken tavır,
- d. Yetimlere iyilikte bulunanların ahiretteki durumu,
- e. Yetimlere zulmedenlerin mahşerde ve sonrasındaki durumu,
- f. Yetimlerin miras hukukundaki yeri.

Hız. Muhammed (sav)'e bağışlanan nimetler içerisinde Allah-u Teâlâ'nın O (sav)'nu yetim bulup gözetmesi de zikredilir ki buradan aslında anne ve/veya babası olmayanı koruyup kollamanın, onlara iyilikte bulunmanın Yaradan'dan gelen bir haslet olduğu anlaşılır. İlahi hitap: "Öyleyse yetime kötü davranışta bulunma!" ikazı ile devam eder. (Yazır, 1960:93/3-11:267)

İsrailoğulları'nın Allah-u Teâlâ'ya verdiği sözler içerisinde yetimlere güzel davranışta bulunmak da yer alır. (a.g.e., 2/83:331) Ad-Semud kavimleri ve Firavun'un başına gelenler bahsedildikten sonra, insanlar yetime ikrâm etmemekle, haram helal gözetmeden yığmak ile suçlanır ve bunun neticesi cehennemdir. (a.g.e., 89/6-30:182-183)

Onlarla kendi malını paylaşma tavsiye edilirken bu güzel haslete sahip olan müminler müttaki olarak zikredilir. (a.g.e., 2/177:491) söz konusu ayet-i kerimede iman esaslarından sonra yetimlere iyiliğin zikredilmesi önemini daha da artırır. Müminler infak edecekleri yerleri sorduğunda, Yaradan anne-baba ve en yakınların yani akrabaların hemen ardından yine yetimleri sayar. (a.g.e., 2/215:82) Benzer biçimde Allah'a şirk koşmayın hitabından hemen sonra anne-baba, akrabalar iyilik yapılacak kişilerden sayılırken hemen peşlerinden yetime iyilik emredilir. (a.g.e., 4/36:550) İnananların yetimler ile ilgili sorusuna Allah-u Teâlâ yetimleri müminlerin kardeşi ilan eder ve onlar namına arabuluculuk yapmanın karışmamaktan daha hayırlı olduğunu söyler. (a.g.e., 2/220:86)

Çocukları ile birlikte kimsesiz kalan kadınları nikâhlamak ve onlara güzel muamelede bulunmak da tavsiye edilir. Yetim anneleri nikâhınızda dahi olsa rızaları olmadan onların mallarına dokunmak yasaktır, yetimin malını çoğaltmak iyiliklerden sayılırken, rıza ile dahi olsa onların malını kendi malına katarak hesapsız tüketmek günahlardandır. Nikâh çağına gelinceye kadar yetimler yedirilip içirilmeli ve gözetilmeli, kendi idarelerine sağlayabileceklerine kanaat getirildiğinde öz malları hemen teslim edilmelidir. Eğer vasi olan kişi zengin ise onların mallarına hiç yaklaşamaz, fakir ise yaptığı hizmeti kadar yahut ihtiyacı kadar kullanabilir. Ayet-i kerimenin sonunda hesap günü ile insanlık uyarılır. Verilen sözden insanlık hesaba çekilecektir. (a.g.e., 4/3-6:495-496; 6/152:543; 17/34:301) Ayrıca yetim kızların nikâhlanması hususu da teşvik edilir. (a.g.e., 4/127:95)

Yetimin malı söz konusu olduğunda İlahî hitap daha da sertleşir ve müminler "korkun!" biçiminde muhatap alınır ve yetimin malına el uzatmak büyük günahlardan sayılır. (a.g.e., 4/2:495) Yetim malını yiyenleri ise çılgın bir ateş yani cehennem beklerken, yedikleri karınlarında duran ateşe benzetilir. (a.g.e., 4/10:496) Yetimi itip kakanlar ise dini yalanlayanlar olarak zikredilir. (a.g.e., 107/2:500) İyiliklerin sarp yokuşa benzetildiği bir başka sure-i şerifede yetime yemek yedirmek öğütlenen davranışlar içerisinde yer alır ve neticesi mahşerde defterini sağ yahut emre uymayanlar için sol taraftan almaktır. (a.g.e., 90/12-20:211)

Miras hukuku ile ilgili kısımda yetimlerin mirasın taksimi esnasında hazır bulundurulması, gönüllerini hoş tutacak sözler söylenmesi ve haklarının eksiksiz verilmesi emredilir. (a.g.e., 4/8:496) Hemen akabindeki ayet-i kerimede ise müminlerden empati yapması, kendi ölümlerinden sonra soylarının durumlarını, arkalarında bırakacakları yetimleri düşünmesi istenir. (a.g.e., 4/9:496)

6. DİVAN-I HİKMET'TE YETİMLİK

İslâm dininin esaslarına göre inanıp güzel amel işleyenler cennette Cemalullâh'ı yani Allah-u Teâlâ'nın zâtını görme şerifine erişecektir. Kendi seyri sülûk yolunu anlattığı bir hikmetinde bu inanca telmihte bulunan Yesevî'ye göre cemâle talip olanların, Rızayı İlahiyi temenni edenlerin istediklerine nâil olma yolu yetim gönlünü hoş tutmaktan geçer. Yetim, garip ve fakir; hülâsa gönlü kırık kişilerin vesilesi ile Yaradan'a ulaşmak mümkündür.

Sözü söyledim, her kim olsa cemâle tâlib

Ca'nı ca'na bağlayıp, damarı damara ekleyip,
Garîb, Yetîm, fakirlerin gönlünü okşayıp
Gönlü kırık olmayan kişilerden kaçtım ben işte. (Bice, 2016:44)

Gözyaşı dökmenin riya ile birlikte olamayacağını, ekseriyetle riyakâr kulları konu edindiği bir hikmetinde Allah-u Teâlâ'nın ikiyüzlü zenginler ile konuşmasını dillendirir. Fakirlerin halini sormak önemlidir; ancak burada zengin kişilerin bu işi gösteriş için yaptığını Yaratıcı bilir, bildirir ve kasem ederek bu iyiliği kabul etmeyeceğini söyler. Şiirdeki temaya uygun biçimde: iyi amellerde gizlilik esas olmalıdır.

Zengin der: “Rızân için hayr kıldık,
Yemek verip yahşilerden duâ aldık,
Fakîr, miskîn, yetimlerin hâlin sorduk...”
Ağlayıp yürü, göz yaşının riyâsı yok.

Allah der: “Güzel, kıldın hayr ve sehâ
Halk içinde kıldın hepsini, tümü riyâ
Riyâ işi, vallah, kabul kılmam aslâ...
Ağlayıp yürü, göz yaşının riyâsı yok. (a.g.e., 311)

Hikmetlerde birçok ayet-i kerime ya doğrudan aktarılır yahut işaret edilir, bunların bir tanesinde anne ve/veya babası olmayan kişileri sevindirmenin, yedirip içirmenin ilâhi bir emir, tavsiye olduğu işlenir.

Garîb, fakîr, yetimleri sevindiresin;
Parçalayıp azîz Cânını eyle kurbân;
Yiyecek bulsan, cânın ile misâfir;
Hakk'tan işitip bu sözleri dedim ben işte. (a.g.e., 46)

Yesevi Hz. Peygamber (sav)'in anne ve babadan yetimliğini hikmetlerinde hususen işler çünkü O (sav)'nun yetimliği, yetime gösterilmesi gereken özeni daha da önemli hale getirir.

Babasının adı Abdullah'tır
Anadan doğmadan ölmüştür. (a.g.e., 115)

Rasûl dedi ona: “Ben de yetimim;
Yetimlikte, Garîblikte yetişmişim.” (a.g.e., 117)

Yetîm kaldı atadan, hem şefkatli anadan,
Takdîr oldu Hûdâ'dan yâ Mustafâ Muhammed,
Yetîm başını sıvazladı, şefkat oldu Muhammed,
Cânı cânâ uladı, yâ Mustafâ Muhammed. (a.g.e., 386)

Atadan Yetîm kalıp, özünü gama salıp,

Hatice mâlını alıp, muhtâc olan Muhammed.

Râzı olan kazaya, yakarışını söyleyen Hûdâ'ya,

Gökden gelen belaya, sabırlı olan Muhammed. (a.g.e., 391)

Hız. Peygamber (sav)'i hemen her hikmetinde zikreden Hâce, onun örnekliğini bilir ve buna uygun davranmaya özen gösterir. Miraç hadisesinin öncesi ve sonrasını yetimlerin gönlünün hoşnutluğuna bağlar ki Hız. Peygamber (sav) Miraç neticesinde Allah'ın cemâli ile müşerref olur. Örnek aslında Yesevî'ye göre Müslümanlara yol göstermelidir. Allah'ın rızası ve Hız. Peygamber (sav)'in şefaatinin yolu da yetimler iledir. Müminlerin annesi olarak bilinen Hız. Fatıma (ra)'nın da yetimliğine işaret eder. Böylelikle Yesevî hikmetlerinde ayrıca Hadis-i Şeriflere de telmihte bulunmuş olur. Yetimlerin halini sormak, gönlünü almak, dilediklerini güç nispetinde vermek, yetimi incitmemek, yetime cömert davranmak Hız. Muhammed (sav)'in ahlakındandır, zira yetimlik ona göre zordur.

Garîb, fakîr, yetimleri Rasûl sordu

O gece Mirâc'a çıkıp Hakk cemâlini gördü

Geri gelip indiğinde fakîrlerin hâlini sordu

Garîblerin izini arayıp indim ben işte. (a.g.e., 44)

Akıllı isen, Garîblerin gönlünü avla,

Mustafâ gibi yurdunu gezip Yetîm ara,

Dünyaya tapan soysuzlardan yüzünü çevir

Yüz çevirerek deryâ olup taşım ben işte. (a.g.e., 45)

Râsul önüne bir Yetîm gelmiştir

Garîb ve müptelâyım deyip söylemiştir

Râhim eyledi Râsul onun hâline;

Dileğini onun verdi eline.

...

Muhammed demiştir: “Her kim yetimdir,

Biliniz, o benim has ümmetimdir.”

Yetimi görseniz, incitmeyiniz;

Garîbi görseniz, dağ etmeyiniz.

Yetimler bu cihânda ezilmiştir,

Garîblerin işi zordur. (a.g.e., 117)

Geceleri yatıp uyumaz, tilâvetli Muhammed;
Garîb ile yetime mürüvvetli Muhammed. (a.g.e., 123)

Miskîn Ahmed kuluna kitâbetli Muhammed;
Yetîm, fakîr, garibe sehâvetli Muhammed. (a.g.e., 124)

Göklerdeki melekler yere indi,
Peygamberin nûru ile âlem doldu,
“Babam” diye Fâtıma ağladı,
Babasından Yetîm olup kalmak için. (a.g.e., 130)

Garîb, fakîr, yetimleri her kim sorar,
Râzı olur o kulundan Râhim Allah.
Ey habersiz, sen bir sebep, Zât’ı saklar;
Hak Mustafâ öğüdünü işitip dedim ben işte. (a.g.e., 46)

Hz. Peygamber (sav)’in Miraç mucizesi ve Allah-u Teâlâ ile söyleşmesini işlediği bir başka şiirinde Hz. Peygamber (sav) anne-babasız olmasını aracı kılarak, durumunu arz eder ve Allah’a yakarır. Yaradan ise ona ne dilerse vereceğini vadeder. Yetimliğin vesile kılınması bu kişilerin dualarının ve dolayısıyla beddualarının makbuliyetine delalet eder.

“Kırktan öte elli yaşa eyledim talep
Kimsesiz, Yetîm, ağlayıp geldim sana bakıp;
Gözümü diktim, ey Allah’ım, sana ağlayıp...”
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar.

“Elli yaşını verdim sana, ya Mustafâ;
Dönüp dile, benim hâcetleri verenim
Çokça dile, her ne desen, vereyim sana...”
Gerçek ümmetseniz; işitip salât selâm söyleyin dostlar. (a.g.e., 410)

Ahmed-i Yesevî’nin bazı hikmetlerinde onun kerametlerini de şahit oluruz. Cenneti hususi olarak Adn cennetini, cennetlik kulların durumu ve vasfını, hûri ve gılmânları, melekleri, arşı, cehennemî hususi olarak Sakar cehennemini, cehennemliklerin hal ve özelliklerini, sırat köprüsünü, mahşer meydanını, derk-i esfeli, şeytanı seyrinde yetime bakanlar cennette dört halife, Hz. Ebubekir (ra)-Hz. Ömer (ra)-Hz. Osman (ra)-Hz. Ali (ra), ile birlikte Kevser havuzunun başında iken yetimi hor görenler mahşerde elleri arkadan bağlı yüzleri kara haşredilmiştir.

Hayır ve cömertlik eyleyenler, yetîm gönlünü alanlar,
Çehâr-yârlar yoldaşı, Kevser dudağında gördüm.

...

Zâlim olup zulmeden, yetîm gönlünü ağrıtan,

Kara yüzlü mahşerde, kolunu arkada gördüm. (a.g.e., 142-143)

Yesevi mürşid-i kâmilinin gönlünü hoş tutma, onu razı etme, ona manen yakınlaşmayı yetim başı okşamada ve özellikle yetim duası almada görür. Burada yetim duasının makbuliyetine vurgu vardır. Yetimin yakarışının hoşluğundan bahseder zira onun yakarması yani duası Hak katında makbul olacaktır.

Dergâhına başımı koyup ağlasam,

Garîb-Yetîm başını okşayıp dua alsam,

Hakk'tan korkup dünyâ işini arkaya koysam,

Hocam benim gönlümün hâlini sorar mı ki? (a.g.e., 160)

Mürîd olsak mürşidimizi izlemek hoş,

Akşam ve seher hizmetinde bulunmak hoş,

Yetîm kalan deve yavrusu gibi haykırmak hoş,

Ey yârânlar, hoşça kalın, ta görenece. (a.g.e., 403)

Yetim kalbinden çıkanın geri dönmeyeceğini bir menkıbe ile daha da güçlendirir: Padişah iken kaftanını çıkarıp bir çobana giydiren, zühd ve takva yolunda bütün varlığından geçen İbrahim bin Edhem'e de telmihte bulunur, onun bu yolda aldığı menzili de yetim gönlü almasına, veciz bir ifade ile avlamasına bağlar.

Garîb Edhem nefis ile feryâd eyledi,

Tahttan geçip, Rahmân'ını yâd eyledi,

Garîb, yetim gönlünü avlayıp, şâd eyledi,

Günâhımdan sana ağlayıp geldim ben işte. (a.g.e., 301)

Allah için ev-bark-çocuk ve hanımını bir başına bırakıp terk etmenin İlâhi Rıza'ya, mürşid-i kâmilin dervişini kabulüne, manevi derde dermana, şeytandan uzaklaşmaya vesile olabileceğini düşünür.

Allah için evlâtlarımı Yetîm eylesem,

Riyâzette kemiklerimi hamûr eylesem,

Ehil-ıyâl ev-barkımı düşman eylesem,

Dostlar Hocam bana bağlım der mi ki? (a.g.e., 157)

“Eûzu billahi mineşşeytanirrâcîm” desem,

İbâdet ile kemiklerimi hamûr eylesem,

Ehil-ıyâl ev-barkımı yetîm eylesem,

Lânetli şeytân benden uzak kaçır mı ki? (a.g.e., 164)

Allah için evlatlarımı yetim etsem,

Cândan geçip, mâldan geçip gârib olsam,

Kırlarda yalnız kaz gibi feryâd etsem,
Nasıl ilâç edeceğimi bilmem dostlar. (a.g.e., 167)

Allah için merdâne gibi cânım versem,
Ağlayıp inleyip zâkir olup “Rabbim” desem.
Eş-çocuk, ev-barkımı yetîm kılsam,
Dergâhında Hocam kabûl kılar mı ki? (a.g.e., 345)

Dünya ve lezzetlerinin geçiciliğini, Yaradan’ın kabirdeki ilk hitabını, kulun durumunu işlediği bir hikmette, anne ve/veya babaları ölen insanoğluna ölümden ibret alması gerektiğini ve herkesin bir gün aynı akıbetle karşılaşacağını yetim metaforu ile hatırlatır.

Ahâlînin tamâmı geçti, tümü yer koynuna yetti,
Oğul-kızını Yetîm etti, bozuldu düzen şimdi. (a.g.e., 353)

7. SONUÇ

Yaradan ve Elçisi (sav)’ne olan muhabbetini eserinde gördüğümüz Yesevi, yetim kavramını da kelam ve sünnet ışığında işlemiş, çeşitli vesilelerle anne ve/veya babası olmayan çocuklara karşı toplumun takınması gereken tavrı veciz ifadelerle aktarmıştır. Ahmed-i Yesevi’nin yetim metaforunu hikmetlerinde genel olarak sekiz farklı başlıkta ele aldığı görülür:

- a. Kuran-ı Kerim’de yetim,
 - b. Hadis-i Şerifler’de yetim,
 - c. Hz. Muhammed (sav) ve kızı Hz. Fatıma (ra)’nın yetimliği,
 - d. Allah dostlarının yetime karşı tavrı,
 - e. Anne ve/veya babası olmayanlara karşı gösterilen davranışların neticesi,
 - f. Yetim duasının makbuliyeti,
 - g. Duaya yetimi yahut yetimliği katarak makbuliyetinin artırılması,
 - h. Seyri Süluk’ta mesafe kat edebilme adına ev-bark-evlat ve hanımı yetim bırakma.
- Sonuç olarak Ahmed-i Yesevi’nin tesis ettiği Yesevilik etki alanı ve süresi bakımından yeryüzündeki en büyük öğretilerden birisi olarak kabul edilebilir. Bin yılı aşkın bir süre ve bu süreçte yayıldığı uçsuz bucaksız bir coğrafya onu, onun usulü Yesevilik’i ve eseri Divân-ı Hikmet’i ölümsüz kılmıştır. Silsile-i Meşâyih-i Türk’ün, çağdaşları ve kendisinden sonra gelen hemen bütün tarikatları, özellikle Türk tasavvufi sisteminden etkilenecek ortaya çıkmış Türk’ün İslâmı ekseninde bilhassa Türk boyları arasında kelama ve sünnete uygun düşen ahlaklı yaşamı gaye edinmiş insanlar üzerindeki etkisi günümüzde dahi devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- Agacanov, S. G. (2010). *Oğuzlar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1979). *H. Muhammed (sav) 'in Hayatı*. İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Akarpınar, B. (2007). “*Divan-ı Hikmet*” ve *Etkileri*. Halman, T. S., Horata, O., Çelik, Y., Demir, N., Kalpaklı, M., Korkma, R., Oğuz, M. Ö. (Editörler). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 222-228.
- Bice, H. (2016). *Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî*. Tatçı, M. (Koordinatör). Ankara: Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2015). *Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Knysh, A. (2008). *Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2004). *Edebiyat Araştırmaları 2*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2007). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Levend, A. S. (1968). *Halk ve Tasavvufî Halk Edebiyatı. Türk Dili Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, (207), 171-185.
- Ocak, A. Y. (2007a). *Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik*. Halman, T. S., Horata, O., Çelik, Y., Demir, N., Kalpaklı, M., Korkma, R., Oğuz, M. Ö. (Editörler). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 214-221.
- Ocak, A. Y. (2007b). *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pala, İ. (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: L&M Yayınları.
- Schimmel, A. (2008). *Ve Hz. Muhammed (sav) Onun Peygamberi'dir*. Aytolu, O. (Çeviren). İstanbul: Profil Yayıncılık.
- TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tatçı, M. (2016). *Eserleri. Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî*. Tatçı, M. (Koordinatör). Ankara: Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, 18-19.
- Tatçı, M. (2016). *Menkıbeleri. Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî*. Tatçı, M. (Koordinatör). Ankara: Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, 20-25.
- Tosun, N. (2013). *Yeseviyye. TDVİA*, (43), 487-490.
- Uludağ, S. (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yazır, E. M. H. (1960). *Hak Dini Kur'an Dili*. Karaçam, İ., Işık, E., Boilelli, N., Yücel, A. (Sadeleştirenler). İstanbul: Azim Dağıtım.

BİLSEM'NDE ÖĞRENİM GÖREN ÇOCUKLARIN ANNE-BABALARININ BİLSEM'NE İLİŞKİN ALGILARI VE GÖRÜŞLERİ

PERCEPTIONS AND OPINIONS OF PARENTS WHOSE CHILDREN TRAINED IN
SCIENCE AND ART CENTERS TOWARDS SCIENCE AND ART CENTERS (BILSEM)

Nida EMİNOĞLU

(Yüksek Lisans Öğrencisi) Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Programları ve
Öğretim Anabilim Dalı

Mehmet Fatih EMİNOĞLU

(Yüksek Lisans Öğrencisi) Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim ve Toplumsal
Dönüşüm Anabilim Dalı

ÖZET

Bu araştırmada Bilsem'nde öğrenim gören çocukların anne-babalarının Bilsem'ne ilişkin algıları metaforlar aracılığıyla incelenmiş ve anne- babaların bilim sanat merkezine ilişkin görüşleri alınmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Gaziantep ili Şahinbey ilçesinde Bilsem'nde öğrenim gören ilkökul çocuklarının anne-babaları oluşturmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde uygun örnekleme yöntemi doğrultusunda Gaziantep ili Şahinbey Bilsem'nde öğrenim gören ilkökul öğrencilerinin anne-babalarından veri toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunda 6'sı kadın 4'ü erkek olmak üzere 10 anne-baba almaktadır. Anne-babaların %50'si öğretmen, %30'u ev hanımı, %20'si ise serbest meslektir. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışma fenomenolojik (olgubilim) bir çalışmadır. Araştırmanın verileri anne-babaların "Bilsem... gibidir / benzer; çünkü..." cümlelerini tamamlamasıyla elde edilmiştir. Anne-babalardan formlarının geri alınmasına eş zamanlı olarak; yarı yapılandırılmış görüşme formu ile anne-babalar ile görüşme yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda "Bu metaforu kullanma sebebiniz nedir ? Açıklayınız ?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Araştırmada verilerin analiz edilmesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen veriler analiz edilirken kodlama ve ayıklama , kategori geliştirme, geçerlik ve güvenilirliğin sağlanması aşamaları takip edilmiştir. Anne-babaların oluşturduğu metaforlar sonucunda oluşturulan kategorilere göre bilsem kavramı en çok sırasıyla yol gösterici ve araç olarak, gereksiz ve sıkıcı öğrenme ortamı olarak, mutluluk verici öğrenme ortamı olarak, çalışma ve gelişme yeri olarak olarak algılanmıştır. Genel olarak bakıldığında Bilsem'nde öğrenim gören çocukların anne-babalarının Bilsem'ne ilişkin algılarının çoğunlukla (% 70) olumlu olduğu bulgulanmıştır. Olumsuz görüşlerin; anne-babaların, bilim ve sanat merkezinde uygulanan eğitim programından habersiz olduklarından, merkezi çok fazla tanımadıklarından kaynaklandığı söylenebilir. Bununla birlikte anne-babaların bilim sanat merkezinden beklentilerinin tam olarak karşılanmadığı, bilim ve sanat merkezi tarafından geribildirim verilmemesi karşısında belirsizlik yaşadıkları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Bilim ve sanat merkezi (Bilsem), Anne-baba, Metafor.

ABSTRACT

In the current study, the perceptions of parents of children trained in science and art center (Bilsem) towards science and art centers are examined through metaphors and the opinions parents about the science and art centers are gotten. The study group of the research consists of the parents of primary school children studying in Bilsem in Gaziantep province Şahinbey district in the 2019-2020 academic year. By following the appropriate sampling method in determining the participants, data were collected from the parents of primary school students studying in Şahinbey Bilsem, Gaziantep. In the study group of the study, there are 10 parents, 6 of whom are women and 4 are men. 50% of parents are teachers, 30% are housewives, and 20% are self-employed. The Qualitative research method was used in this research. This study is phenomenological. The data of the study was collected with the expressions of “Bilsem is like... / similar; because...”, completed by the parents. Simultaneously withdrawing their jerseys from parents; with semi-structured interview form, parents were interviewed.

In the semi-structured interview form, "What is the reason for using this metaphor? Explain?" a question was asked. In the research, the content analysis technique was used to analyze the data. While analyzing the data obtained in the study, the stages of coding and sorting, category development, ensuring validity and reliability were followed. According to the categories created as a result of the metaphors formed by parents, the concept of knowledge was perceived as a guiding and tool, as an unnecessary and boring learning environment, as a happy learning environment, as a place of study and development, respectively. In general, it was found that the perceptions of parents of children studying in Bilsem about Bilsem are mostly positive (70%). Your negative opinions; It can be said that the parents were unaware of the education program implemented in the science and art center and that they did not know the center too much. However, it can be said that the expectations of the parents from the science and art center are not fully met and that they experience uncertainty in the face of not giving feedback from the science and art center.

Keywords: Science and art center (Bilsem), Parent, Metaphor.

1.GİRİŞ

Doksanlı yıllarda, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından özel yetenekli çocukların eğitimine ilişkin bir proje çalışmasına başlanmıştır. Önceleri “Ek Ders Uygulama Okulu” olarak adlandırılan daha sonra Bilim ve Sanat Merkezleri adını alan ve hem bilim hem sanat alanında eğitim vermesi planlanan eğitim merkezleri kurulmuştur. Bu merkezlere seçilen öğrenciler okul saatleri dışında yetenekli oldukları alanları geliştirebilmek için bilim ve sanat merkezlerinde eğitim almaktadır (Sezginsoy, 2007). Bilim ve Sanat Merkezi; “Okul öncesi eğitim, ilkökul, ortaokul ve lise çağındaki özel yetenekli öğrencilerin bireysel yeteneklerinin farkında olmaları ve kapasitelerini geliştirerek en üst düzeyde kullanmalarını sağlamak amacıyla yerleşim biriminin özellikleri, ulaşım imkânları ve bölgesel olarak nüfusunun 100.000’den az olmaması şartı ile hizmet alması öngörülen öğrenci sayısı gibi hususlar da dikkate alınarak valiliklerin teklifi üzerine Milli Eğitim Bakanlığınca açılan özel eğitim kurumlarıdır”(MEB, 2016, s. 2-3).

Eğitimde algılarının belirlenmesi amacıyla metaforlardan yararlanılmaktadır. Metaforlarda benzetme kavramına paralel olarak anlatılmak istenilen kavram, onunla bir yönden benzerliği olan başka bir kavramla anlatılmaya çalışılır (Hacıoğlu, Bozkurt, Öztürk ve Ekici, 2012, s. 616). Metafor kullanılarak düşünce üretme sürecine de “metaforik düşünce” denir. Metaforik düşünme süreci çeşitli aşamalardan meydana gelmektedir. Bu süreci Sezer (2003), açıklanmak istenen soyut bir olgu, bu olgunun dilsel ifadesi ve bu iki olgu arasındaki benzetme olarak ifade etmektedir. Alan yazında bilim sanat merkezleri ile bir çok metafor çalışması bulunmaktadır. Bunlar ; üstün zekâlı ve yetenekli olan ve üstün zekâlı ve yetenekli olmayan öğrencilerin

biyolojiye ilişkin algılarına (Özarslan, 2019), özel yetenekli öğrencilerin bilsem ve okul kavramlarına ilişkin algılarına (Su, Sağlam ve Mutlu, 2017), Bilsem’de öğrenim gören çocukların anne ve babalarının üstün yetenekli çocuk kavramına (Ünal, Erdoğan ve Demirhan, 2016), üstün yetenekli öğrencilerin devam ettikleri okulları ile bilim ve sanat merkezine ilişkin metaforik algılarına (Aslan ve Doğan, 2016), Türkiye’deki üstün yetenekli öğrencilerin bilim ve sanat merkezlerine ilişkin metaforik algılarına (Kürşat ve Tortop, 2013), üstün zekâlı ve yetenekli öğrencilerin sosyal bilgiler dersine ilişkin metaforik algılarına (Mertol, Doğdu ve Yılar, 2013) ilişkin metafor çalışmalarıdır. Alan yazın incelendiğinde bilsem ile ilgili pek çok araştırmaya rastlanmaktadır. Ancak Bilsem’nde öğrenim gören çocukların anne-babalarının bilim sanat merkezine ilişkin algılarına ve görüşlerine ilişkin bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmanın bilim sanat merkezlerinin anne-babalar açısından nasıl algılandığını ve nasıl görüldüğünü ortaya koyması bakımından alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.1.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Bilsem’nde öğrenim gören çocukların anne-babalarının Bilsem’ne ilişkin algıları metaforlar aracılığıyla incelenmiş ve anne- babaların bilim sanat merkezine ilişkin görüşleri alınmıştır. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Bilsem’nde öğrenim gören çocukların anne-babalarının Bilsem’ne ilişkin algıları hangi metaforlarla açıklamaktadır?
2. “Bilsem” kavramına ilişkin anne-babaların ileri sürdüğü metaforlar, hangi kategoriler altında toplanabilir?
3. Bilsem’nde öğrenim gören çocukların anne-babalarının Bilsem’ne ilişkin görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel bir araştırma olup araştırmada veriler içerik analizi tekniğiyle analiz edilmiştir. Bilsem’nde öğrenim gören çocukların anne-babalarının Bilsem’ne ilişkin algılarının metaforlar aracılığıyla belirlenmeye çalışıldığı bu çalışma fenomenolojik bir çalışmadır. Fenomenoloji deseninde, katılımcılar tarafından oluşturulan anlamları tanımlamak ve açıklamak amaçlanır (Annells, 2006). Araştırmadaki olay ve olgulara insanların yükledikleri anlamların incelenmesi ve yorumlanmasına dayanır (Altunışık vd., 2010, s. 302). Fenomenoloji (olgubilim) deseni, farkında olduğumuz fakat ayrıntılı ve derinlemesine bir anlayışa sahip olmadığımız, algılar, kavramlar olaylar, deneyimler, yönelimler, ve durumlar gibi türlü şekillerde karşımıza çıkabilen “olgulara” odaklanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Gaziantep ili Şahinbey ilçesinde Bilsem’nde öğrenim gören ilkokul çocuklarının anne-babaları oluşturmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde uygun örnekleme yöntemi doğrultusunda Gaziantep ili Şahinbey Bilsem’nde öğrenim gören ilkokul öğrencilerinin anne-babalarından veri toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunda altısı kadın dördü erkek olmak üzere 10 anne-baba almaktadır. Anne-babalardan oluşan çalışma grubunun demografik özellikleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.

Araştırmaya katılan anne-babaların demografik özellikleri

Cinsiyet	N	%
Kadın	6	60
Erkek	4	40
Toplam	10	100
Meslekler		
Öğretmen	5 (B1,B2,A2,A5,A6)	50
Ev hanımı	3 (A1,A3,A4)	30
Serbest Meslek	2 (B3,B4)	20
Toplam	10	100

Araştırmanın anne-babalardan oluşan çalışma grubunda 6'sı kadın (%60), 4'ü erkek (%40) toplam 10 anne-baba yer almaktadır. Anne-babaların %50'si öğretmen, %30'u ev hanımı, %20'si ise serbest meslektir. Anne-babaların meslek dağılımlarının daha açık görülmesi için anneler (A1,A2...) ve babalar (B1,B2...) için kısaltmalar kullanılmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri anne-babaların “Bilsem... gibidir/benzer;çünkü...” cümlelerini tamamlamasıyla elde edilmiştir. Anne-babalardan formalarının geri alınmasına eş zamanlı olarak; yarı yapılandırılmış görüşme formu ile anne-babalar ile görüşme yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda “Bu metaforu kullanma sebebiniz nedir? Açıklayınız ?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Veri toplamak için hazırlanan formların üst kısımlarında cinsiyet, meslek gibi çalışma grubunun demografik özelliklerini belirlemek amacıyla sorular yer almaktadır.

2.3.Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri anne-babaların “Bilsem... gibidir/benzer;çünkü...” cümlelerini tamamlamasıyla elde edilmiştir. Anne-babalardan formalarının geri alınmasına eş zamanlı olarak; yarı yapılandırılmış görüşme formu ile öğretmenlerle görüşme yapılmış, görüşmeler 5-10 dakika arası sürmüş ve görüşme esnasında not tutma tekniği ile katılımcıların görüşleri kayıt altına alınmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Çalışmada elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Çalışmada elde edilen veriler analiz edilirken kodlama ve ayıklama , kategori geliştirme, geçerlik ve güvenilirliğin sağlanması aşamaları takip edilmiştir (Ekici, 2016). Anne-babalarla yapılan görüşmelerde elde edilen verilerin doğrudan aktarımında anneler (A1,A2...) ve babalar (B1,B2...) için kısaltmalar kullanılmıştır.

3.BULGULAR

Araştırmada sonucunda Bilsem’nde öğrenim gören çocukların anne-babalarının Bilsem metaforlarına ilişkin elde edilen veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.

Araştırmaya anne-babaların kullandıkları metaforlar

Kategoriler	Anne- Babaların Bilsem Metaforları	F	%
Mutluluk Verici	Dünya	1	10
Öğrenme Ortamı	Süslü bir kutu	1	10
Çalışma ve Gelişme	Yol	1	10
Ortamı	Tarla	1	10
Yol	Işık kaynağı	1	10
Gösterici ve Araç	Ayrı bir dünya	1	10
Olarak	Anahtar	1	10
Gereksiz ve Sıkıcı	Şişirilmiş balon	1	10
Öğrenme Ortamı	Oyun alanı	1	10
	İçi boş kitap	1	10
4 Kategori	10 Metafor	10	100

Araştırma bulgularına göre anne-babalar bilsem kavramını ifade etmek için toplamda 10 metafor üretmişlerdir. Anne-babaların bilsem kavramına ilişkin oluşturduğu metaforların dört kavramsal kategoride toplandığı görülmektedir. Anne- babalar tarafından oluşturulan metaforlar mutluluk verici öğrenme ortamı olarak, çalışma ve gelişme yeri olarak, yol gösterici ve araç olarak, gereksiz ve sıkıcı öğrenme ortamı kategorileri altında toplanmıştır. Anne-babaların oluşturduğu metaforlar sonucunda oluşturulan kategorilere göre bilsem kavramı en çok sırasıyla yol gösterici ve araç olarak, gereksiz ve sıkıcı öğrenme ortamı olarak, mutluluk verici öğrenme ortamı olarak, çalışma ve gelişme yeri olarak olarak algılanmıştır. Genel olarak bakıldığında anne-babaların bilsem algılarının olumlu (% 70) olduğu bulgulanmıştır. Araştırmaya katılan anne-babalar bilim sanat merkezlerine ilişkin metaforlarını ve bu metaforları kullanma nedenlerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

Katılımcı A-1: “*Bilsem çocuğumun ilgi ve merakının bir nebze karşılık bulabileceği bir yol gibidir, çünkü kafasında bir çok soru ve merak var. Ancak eğitim sistemimiz çoğunlukla ezbere dayalı olduğu için bunun bir karşılığı olamıyor. Bilim sanat merkezlerini çocuğumun aklındaki neden, niçin, nasıl sorularının karşılığını bulabileceği bir yol olarak görüyorum.*”

Katılımcı A-2: “*Bilsem süslü ve kapalı bir kutuya benzer, çünkü herkesin merak ettiği ve ulaşmak için üstün çabalar sarf ettiği bir yerdir.*”

Katılımcı A-3: “*Bilsem bir dünya gibidir, çünkü içinde bir çok bilgi barındırır. Bilsem ikinci bir okul ve çocuklar için güzel bir uğraş. Okuldan ve öğretmenlerin ilgisinden memnunum.*”

Katılımcı A-4: “*Bilsem bir oyun alanına benzer, çünkü üçüncü sınıf öğrencisi olan çocuğumuz şimdilik anasınıfı etkinliklerine benzer etkinlikler dışında pek bir şey yapmamıştır.*”

Katılımcı A-5: “*Bilsem içi boş bir kitap gibidir, çünkü bir kitap gibi özenle yaklaşırsın ama bakarsın ki içinde sana katacak bir bilgi yoktur. Çocuğumun özel bir çocuk olduğunu hissediyordum ve eğitimini nasıl destekleyeceğim konusunda endişelerim vardı. Çocuğum bilim sanat merkezi sınavını kazandığında çok sevinmişim. Bu endişelerim azalmıştı. Ama bilim sanat merkezinde aldığı derslerden sonra çocuğumun enerjisinin çok düşük olduğunu, mutsuz, sıkılmış olarak derslerden çıktığını görünce hayal kırıklığı yaşadım. Bilsem de kaldığı üç saatlik süre zarfında neler yaptığını sorduğumda zamanının çoğunu boşa geçirdiğini, yapılan etkinliklerin çok uzun bir zaman dilimine yayıldığını ve sıkıcı bir hal aldığını gördüm.*”

Katılımcı A-6: “*Bilsem henüz işlenmemiş boş bir tarla gibidir. Donanımlı öğretmenlerle o tarla işlenip verimli topraklar elde edilir. Orada yetişen öğrenciler ülkesine ve milletine faydalı olur. Bilsem imkanlarının yettiği ölçüde gereken özveriye göstererek başarılı olmayı hedefliyor. Sürekli kendini yenileme ve geliştirme gayreti içerisinde. İdarecilerin de üzerlerine düşen görevleri yerine getirdiğini düşünüyorum. Ama bazı öğretmenler çalıştığı kurumun önemini farkında değilmiş gibi davranıyor. Velilerle iletişimine gereken özeni göstermiyor.*”

Katılımcı A-7: “Bilsem anahtar gibidir, çünkü her alanda öğrencinin sorularına çözüm geliştirmeyi öğretir, kapıları açar.”

Katılımcı B-1: “Bilsem ışık kaynağına benzer çünkü karanlıkta kuytuda kalmış olan yetenekleri parlatıp ön plana çıkarabilir.”

Katılımcı B-2: “Bilsem şişirilmiş bir balona benzer, çünkü içi boştur. Oğlum bilim sanat merkezine gitmeye başladığında beklentim çok yüksekti. Ama şuan eğitim içeriği bakımından beklentilerimizi çok altında kaldı.”

Katılımcı B-3: “Ayrı bir dünya gibidir, çünkü bir eğitim kurumu olarak işleyişi diğer okullardan farklıdır. Ben de bir öğretmenim ve bilim sanat merkezinin işleyişinin bir ilkokuldan farklı olması kanaatindeyim. Ancak bu işleyişten de bir veli olarak ayrıntılı bir şekilde bilgi sahibi olmak isterim. Çocuğumun burada yaptığı etkinliklerin kazanımlarından haberdar olmak istiyorum. Bazen çok masraflı araç-gereçler istenebiliyor. Etkinliğe bakıyorum ki bir çiçek dikilmiş. Böyle bir etkinliğin bu şekilde maliyetli bir hale getirilmesi beni rahatsız ediyor.”

Anne-babalar ile yapılan görüşmeler doğrultusunda genel olarak bakıldığında anne-babaların bilim sanat merkezine ilişkin görüşlerinin olumlu olduğu bulgulanmıştır. Ancak olumsuz görüşlerde (%30) göz ardı edilemeyecek kadardır. Olumsuz görüşlerin; anne-babaların, bilim ve sanat merkezinde uygulanan eğitim programından habersiz olduklarından, kendileriyle daha sık işbirliği yapılması gerektiğinden, merkezin işleyişi hakkında bilgi sahibi olmadıklarından kaynaklandığı söylenebilir. Bununla birlikte anne-babaların bilim sanat merkezinden beklentilerinin tam olarak karşılanmadığı, bilim ve sanat merkezi tarafından geribildirim verilmemesi karşısında belirsizlik yaşadıkları söylenebilir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma bulgularına göre anne-babalar bilsem kavramını ifade etmek için toplamda 10 metafor üretmişlerdir. Anne-babaların bilsem kavramına ilişkin oluşturduğu metaforların 4 kavramsal kategoride toplandığı görülmektedir. Anne- babalar tarafından oluşturulan metaforlar mutluluk verici öğrenme ortamı olarak, çalışma ve gelişme yeri olarak, yol gösterici ve araç olarak, gereksiz ve sıkıcı öğrenme ortamı kategorileri altında toplanmıştır. Anne-babaların oluşturduğu metaforlar sonucunda oluşturulan kategorilere göre bilsem kavramı en çok sırasıyla yol gösterici ve araç olarak, gereksiz ve sıkıcı öğrenme ortamı olarak, mutluluk verici öğrenme ortamı olarak, çalışma ve gelişme yeri olarak olarak algılanmıştır. Genel olarak bakıldığında anne-babaların bilsem algılarının olumlu (% 70) olduğu bulgulanmıştır. Su, Sağlam ve Mutlu (2017), yaptıkları çalışmalarında özel yetenekli öğrencilerin bilsem ve okul kavramlarına ilişkin algılarını incelemişlerdir. Kategoriler ise bilsem ve okul kavramlarına ilişkin sıklık olarak “Mutluluk verici ve eğlenceli öğrenme ortamı”, “Bilgi verici öğrenme ortamı” ve “Sıkıcı öğrenme ortamı” şeklinde olduğu görülmektedir. Çalışma neticesinde özel yetenekli öğrencilerin bilim sanat merkezini okula göre daha pozitif algıladıkları saptanmıştır. Aslan ve Doğan (2016) öğrencilerin bilim sanat merkezine ilişkin metaforik algılarını inceledikleri çalışmada, bilim ve sanat merkezini rahatlatıcı, heyecan verici ve gelişmişlik ile ilişkilendiren metaforlar üretildiğini bulgulamışlardır. Araştırma sonucunda anne-babaların ürettikleri metafor ile bilim sanat merkezi öğrencilerinin ürettikleri metaforlar arasında benzerlik görülmektedir.

Araştırma sonucunda olumsuz görüşlerin; anne-babaların, bilim ve sanat merkezinde uygulanan eğitim programından habersiz olduklarından, kendileriyle daha sık işbirliği yapılması gerektiğinden, merkezin işleyişi hakkında bilgi sahibi olmadıklarından kaynaklandığı söylenebilir. Bununla birlikte anne-babaların bilim sanat merkezinden beklentilerinin tam olarak karşılanmadığı, bilim ve sanat merkezi tarafından geribildirim verilmemesi karşısında belirsizlik yaşadıkları söylenebilir. Çamdeviren (2014), bilim ve sanat merkezine devam eden üstün yetenekli çocukların anne babalarının karşılaştıkları güçlükleri konu alan araştırmasında;

anne babaların, bilim ve sanat merkezinde uygulanan eğitim programından habersiz olduklarını, kendileriyle daha sık işbirliği yapılması gerektiğini, merkezi çok fazla tanımadıklarını söylemektedirler. Karakuş'a (2009) göre de anne babalar bilim ve sanat merkezi tarafından geribildirim verilmemesi karşısında belirsizlik yaşadıklarını belirtmektedir. Bu çalışmalardan elde edilen bulguların araştırmadan elde edilen bulgularla örtüştüğü görülmektedir. Bu araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki öneriler getirilebilir:

Üstün yetenekli öğrenciler belirlendiği yaştan itibaren gelişimsel durumu gözlenerek; elde edilen veriler kayıt altına alınmalı ve bu verilerin kurumlar arası bilgi akışı sağlanmalıdır. Bu çocukların gelişimsel takip dosyası, okul çağı ile birlikte sistem üzerinden aktarılmalıdır.

Bilim sanat merkezi ile anne-babalar arasındaki iletişim güçlendirilmeli, anne-babalara bilim ve sanat merkezi tarafından geribildirim verilmesi amacıyla alternatif iletişim yollarına gidilmelidir. Bu amaçla bilim sanat merkezlerindeki rehberlik hizmetleri daha işlevsel hale getirilebilir.

Anne babaların, çocuklarının üstün yetenekleri konusunda bilgilendirilmeleri, soru ve endişelerinin giderilmesi amacıyla kurs, konferans, seminer gibi organizasyonlar düzenlenmelidir.

KAYNAKLAR

1. Annells, M. (2006). Triangulation of Qualitative Approaches: Hermeneutical Phenomenology and Grounded Theory. *Journal of Advanced Nursing*, 56 (1).
2. Aslan, H., ve Doğan, Ü. (2016). Üstün Yetenekli Öğrencilerin Devam Ettikleri Okulları ile Bilim ve Sanat Merkezine İlişkin Metaforik Algıları Karşılaştırmalı Durum Çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2).
3. Çamdeviren, Ş.(2014).Bilim ve sanat merkezine (BİLSEM) devam eden üstün yetenekli çocukların anne babalarının karşılaştıkları güçlükler: Sakarya ili örneği Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
4. Ekici, G. (2016). Determination of the preservice biology teachers' perceptions of microscope: example for metaphor analysis. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 615-636.
5. Hacıoğlu, Y., Bozkurt, E., Öztürk, N., Ekici, G. (2012). İlköğretim fen bilgisi öğretmen adaylarının "Dna" ile ilgili algılarının metafor yoluyla belirlenmesi. *X. Ulusal Fen Bilimleri Ve Matematik Eğitimi Kongresi bildiri özetleri kitabı içinde*. (s. 616). Niğde: Niğde Üniversitesi.
6. Karakuş, F. (2009) Üstün Yetenekli Çocukların Anne Babalarının Karşılaştıkları Güçlükler Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, Haziran 2010.
7. Kürşat, T. ve Tortop, H. S. (2013). Türkiye'deki üstün yetenekli öğrencilerin bilim ve sanat merkezlerine ilişkin metaforik algıları. *Üstün Yetenekliler Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi (UYAD)*, 1(2).
8. MEB. (2016). Bilim ve Sanat Merkezleri Yönergesi.
9. Mertol, H., Doğdu, M., ve Yılar, B. (2013). Üstün zekâlı ve yetenekli öğrencilerin sosyal bilgiler dersine ilişkin metaforik algıları. *Üstün Yetenekliler Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi (UYAD)*, 1(3).
10. Özarslan, M. (2019). Üstün zekâlı ve yetenekli olan ve üstün zekâlı ve yetenekli olmayan öğrencilerin biyolojiye ilişkin algılarının karşılaştırılması: Metaforik çalışma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 45(45), 310-334.
11. Sezer, E. (2003). Dilde ve edebiyatta yol metaforu, *Kitaplık*, 65, 88–91.
12. Sezginsoy B. (2007). Bilim ve sanat merkezi uygulamasının değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

13. Su, Ş., Sağlam, A., ve Mutlu, Y. (2017). Bilim ve sanat merkezi öğrencilerinin “Bilsem” ve “Okul” kavramlarına ilişkin algı düzeylerinin metaforlarla karşılaştırılması. *Üstün Zekalılar Eğitimi ve Yaratıcılık Dergisi*, 4(3), 91-108.
14. Ünal, D., Erdoğan, D., ve Demirhan, E. (2016). Bilsem’de öğrenim gören çocukların anne ve babalarının üstün yetenekli çocuk kavramına dair metaforik algıları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(30), 266-274.
15. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

MANGALA ZEKA OYUNUNUN İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİKKAT DÜZEYLERİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF MANGALA INTELLIGENCE GAME ON ATTENTION LEVELS OF
PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Nida EMİNOĞLU

(Yüksek Lisans Öğrencisi) Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Programları ve
Öğretim Anabilim Dalı

Mehmet Fatih EMİNOĞLU

(Yüksek Lisans Öğrencisi) Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim ve Toplumsal
Dönüşüm Anabilim Dalı

ÖZET

Mangala oyunu Türk kültürüne özgü zeka ve strateji oyunlarından biridir. Bu araştırmanın amacı, mangala zekâ oyununun ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin dikkat düzeylerine etkisini incelemektir. Araştırmada tek grup ön test- son test zayıf deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmada, 2019-2020 eğitim-öğretim yılının güz döneminde Gaziantep ili Şahinbey ilçesinde bir ilkökulda öğrenimlerine devam eden dördüncü sınıf öğrencilerinden 12'si erkek, 16'sı kız olmak üzere toplam 28 öğrenci çalışma grubu olarak belirlenmiştir. Deney grubunda bulunan öğrenciler ile sekiz hafta boyunca, haftada bir gün bir saat mangala zeka ve strateji oyunu oynanmıştır.

Araştırmanın verileri, "Bourdon Dikkat Testi (Harf Formu)" ile toplanmıştır. Deneysel çalışmayı uygulamak amacıyla deneysel desenlerden tek grup öntest-sontest desene uygun denek grubu oluşturulmuştur. Deneklerin program öncesinde bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerini almak amacıyla öntest olarak "Bourdon Dikkat Testi (Harf Formu)" uygulanmış ve testten elde edilen puanlar öntest puanı olarak kullanılmıştır. Deneysel çalışma uygulandıktan sonra "Bourdon Dikkat Testi (Harf Formu)" tekrar uygulanmış ve sonuçlar sontest olarak değerlendirilmiştir. Uygulama sonrasında elde edilen veriler, SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Veri analizlerinde öncelikle veri setinin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Elde edilen çarpıklık ve basıklık katsayıları parametrik testlerin kullanılabilir olduğunu göstermiştir.

Deneysel çalışmanın uygulandığı denek grubunda bulunan 28 öğrencinin çalışma öncesi ve sonrası dikkat testi öntest-sontest sonuçları arasında bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan ilişkili örneklemeler için *t*-testi (Paired Samples *t*-Test) sonucunda, deneysel çalışma öncesi yapılan öntest puan ortalaması ile deneysel çalışma sonrası yapılan sontest puanları ortalaması arasında anlamlı bir fark görülmüştür. Elde edilen sonuçlar, mangala zeka ve strateji oyununun ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin dikkat düzeylerine olumlu yönde katkı sağladığını göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: Mangala Oyunu, Dikkat Düzeyi, İlkokul Öğrencileri.

ABSTRACT

Mangala game is one of the intelligence and strategy games unique to Turkish culture. The aim of this study is to examine the effect of mangala intelligence game on attention levels of fourth grade students in primary school. In the research, single group pretest-posttest weak experimental design was used. In the study, 12 male and 16 female, a total of 28 students were selected as the study group among the fourth grade students who continued their education in a primary school in the Gaziantep province Şahinbey district in the fall semester of the 2019-2020 school year. Mangala intelligence and strategy game was played for an hour once a week for eight weeks with students in the experimental group.

The data of the research were collected with "Bourdon Attention Test (Letter Form)". In order to apply the experimental study, a group of subjects suitable for the single group pretest-posttest pattern was created. Before the program, "Bourdon Attention Test (Letter Form)" was used as a pretest to take measurements of the dependent variable and the scores obtained from the test were used as a pretest score. After the experimental study, "Bourdon Attention Test (Letter Form)" was applied again and the results were evaluated as posttest. The data obtained after the application were analysed using the SPSS package program. In the data analysis, it was firstly examined whether the data set shows normal distribution or not. The skewness and kurtosis coefficients obtained showed that parametric tests were usable.

At the end of Paired Sample *t*-Test which was applied to determine whether there was a significant difference between before and after the study pretest-posttest scores of attention tests of 28 students in the study group, significant difference was found between the mean pretest scores before the experimental study and the mean posttest score after the experimental study. The results showed that mangala intelligence and strategy game contributed positively to the attention levels of the fourth grade students in primary school.

Keywords: Mangala Game, Attention Level, Primary School Students.

1. GİRİŞ

Çocukların ilkökula başlamasıyla dikkat ile ilgili problemler ortaya çıkmaktadır (Pişkin, 2015). Yapılan araştırmalar göre ilkökul çağındaki çocukların %5'inde dikkat eksikliği ve hiperaktivite bulunduğunu göstermektedir. Bu açıdan öncelikle çocuklardaki dikkat probleminin düzeyini ölçmek gerekmektedir (Klaus, 2009, s.169). Dikkat süresi okula başlandığı ilk yıllarda 10 dakika, ileriki yıllarda yaş değişkenine bağlı olarak artmaktadır (Rapp, 1982).

Dikkat, hatırlama, problem çözme, iletişim, algılama ve bütün diğer bilişsel alanlarda etkilidir. Dikkat toplama becerisi, bireyin eğitim ve yaşam kalitesini etkilemesi yönünden büyük bir öneme sahiptir ve bu konuda yaşanan sorunlar genellikle çocuklar ilkökula başladıklarında fark edilmektedir. Çünkü okul yaşamındaki görevler, çocukların bir konu üzerinde belli bir süre dikkatini toplayarak çalışmasını gerektirmektedir. Bu nedenle dikkatini toplayamama, çocuklar, öğretmenler ve anne babalar açısından özellikle okul yıllarında önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Özmen, 2011, s.5).

Çocuğun kişiliği ve yetenekleri oyun oynarken daha iyi keşfedilebilir ve bu şekilde geliştirilebilir. Bu açıdan oyun, gerçek bir eğitim aracı olarak kullanılabilir (MEB, 2007 s.6 ; Seyrek ve Sun, 2005, s.3). Hem evrensel hem de kültürel boyutta bütün çocukların oyuna ilgisi ve gereksinimi vardır. Eğitim programları plânlanırken hedef kitlenin çocuklar olduğu

düşünüldüğünde ilgi ve gereksinimleri göz önüne alınarak, oyun bir uygulama stratejisi olarak ele alınabilir. Oyun, çocukların eğitiminde bir araç olarak kullanıldığında, öğrenme ortamında öğretmen-öğrenci verimliliğinin de arttığı gözlenmektedir (Kıldan, 2001, s.23). Çocuklar için öğrenme ve oyun birbirine uzak değildir; eş zamanlı gidebilirler (Uluğ, 1997, s.192). Özellikle son dönemlerde MEB tarafından proje olarak açıklanan “MEB 2023 Vizyonu” oluşturulacak atölyeler ile zeka oyunları kapsamında yapılacak çalışmalara önem vermektedir (WEB, 2019). Zeka oyunlarından biri de mangala oyunudur.

Mangala oyunu Orta Asya’da oynanan Türk zeka ve strateji oyunudur. Sakalar, Hunlar, Göktürkler, Selçuklular ve Osmanlılar bu oyunu oynamıştır. Orta Asya’da “Dokuz Kumalak” ismiyle oynanan bu oyun Osmanlı döneminde “Minkale” ismiyle oynanır. Mangala strateji geliştirme, plân yapma, odaklanma, dikkat gibi becerileri geliştiren bir oyundur. Osmanlı döneminde sarayda şehzadelerin düşünme becerilerini geliştirmek için oynanmıştır. Mangala oyunu iki kişiyle oynanır. İki kişinin de önünde altışar tane kuyu bulunan oyun tahtası üstünde toplamda 12 kuyu bulunmaktadır. Her oyuncuya ait ayrıca bir hazine kuyusu bulunmaktadır. Oyuncular her kuyuya dörder olmak üzere 48 taşı 12 kuyuya yerleştirir. Oyunun amacı kendi önündeki hazine kuyusuna daha fazla taş biriktirebilmektir. Oyunda hangi oyuncu hazinesinde daha fazla taş biriktirirse o kazanır. Oyun toplam beş set oynanır. Oyunu kaybeden ise sıfır puan, kazanan bir puan alır; beraberlik durumunda yarımşar puan alınır (Gül, Uzun ve Çebi ,2018). Mangala oyunu strateji geliştirme oyunları arasında yer almaktadır (TÜZDER, 2013, s.40).

Türkler tarafından uzun süredir geniş bir coğrafyada oynanan bu oyun, 2000’li yıllarda Türkiye’de kültürel miras konusu olarak yeniden canlanmıştır. Gençlik merkezlerinde, gençlere mangala öğrenmeleri için gerekli koşullar sağlanarak; gönüllülere mangala öğretilmiş, böylece mangala oynamayı bilenlerin sayısı artmıştır. Türk mangala topluluğu da uluslararası düzeyde oyuncular yaratarak bu oyunu bir şampiyonluk oyunu haline getirmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından da önerilen Türk zeka ve strateji oyun, okullarda seçmeli bir ders olarak da okutulmaktadır (Kul, 2018). Bu araştırmanın , geleneksel bir oyunumuz olan Mangala zeka oyunun ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin dikkat düzeylerine etkisini incelemektir. Bu amaçla “Deneyisel çalışma öncesi ve sonrası uygulanan dikkat öntest-sontest sonuçları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?” araştırma sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır.

2.YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Deseni

Araştırmada tek grup ön test- son test zayıf deneysel desen kullanılmıştır. Bu modelde hem deney öncesi (ön test) hem de deney sonrası (son test) ölçümleri yapılmaktadır (Karasar, 2009). Bu desende deneysel işlemin etkisi tek bir grup üzerinde yapılan çalışmayla test edilmektedir. Deneklerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümleri uygulama öncesinde öntest, sonrasında sontest olarak aynı denekler ve aynı ölçme araçları kullanılarak elde edilir. Desenin simgesel gösterimi Tablo 1’de verilmiştir. Desende tek gruba (G) ait öntest ve sontest değerleri arasındaki farkın (O₁-O₂) anlamlılığı test edilir (Büyüköztürk vd., 2016, s.201).

Tablo 1.

Tek grup öntest-sontest desenin simgesel gösterimi

Grup	Öntest	İşlem	Sontest
------	--------	-------	---------

Deney Grubu	Bourbon Dikkat Testi	Mangala zeka oyununun oynanması	Dikkat Testi
-------------	----------------------	---------------------------------	--------------

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmada, 2019-2020 eğitim-öğretim yılının güz döneminde Gaziantep ili Şahinbey ilçesinde zorunlu hizmet bölgesinde bir ilkokulda öğrenimlerine devam eden dördüncü sınıf öğrencilerinden 12'si erkek, 16'sı kız olmak üzere toplam 28 öğrenci çalışma grubu olarak belirlenmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplama araçları olarak Benjamin Bourdon tarafından 1955 yılında geliştirilen, özgün adı; "Bourdon Attention Test" olan Bourdon Dikkat Testi (harf formu) kullanılmıştır (WEB2, 2019). Öğrencilerden yedi dakika içerisinde testte bulunan a,b,d,g harflerini bulup işaretlemeleri istenmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması

Deneyssel çalışmayı uygulamak amacıyla deneyssel desenlerden tek grup öntest-sontest desene uygun denek grubu oluşturulmuştur. Deneklerin program öncesinde bağımlı değişkene ilişkin ölçümlerini almak amacıyla öntest olarak "Bourdon Dikkat Testi (Harf Formu)" uygulanmış ve testten elde edilen puanlar öntest puanı olarak kullanılmıştır. Deneyssel çalışma uygulandıktan sonra "Bourdon Dikkat Testi (Harf Formu)" tekrar uygulanmış ve sonuçlar sontest olarak değerlendirilmiştir. Deney grubunda bulunan öğrenciler ile sekiz hafta boyunca, haftada bir gün bir saat mangala zeka ve strateji oyunu oynanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada dikkat testine ilişkin toplanan verilerin analiz edilmesinde kullanılacak istatistiksel yöntemleri belirlemek amacıyla normal dağılım testi gerçekleştirilmiştir. Dağılımın çarpıklık ve basıklık katsayısına göre normallik kontrolünde; çarpıklık 0.500, standart hatası 0.441; basıklık 0.110, standart hatası 0.858 çıkmıştır. Çarpıklık ve basıklık katsayılarının standart hataya oranları ± 1.96 arasındadır ve iki değer de 1'den küçüktür. Çarpıklık katsayısını ve basıklık katsayısını sırasıyla, çarpıklığın ve basıklığın standart hatasına böldüğümüzde, çıkan değerler -1.96 ve +1.96 arasında kalıyorsa, dağılımı normal kabul edilir (Can, 2016). Deneyssel çalışma süresince yapılan etkinliklerin öğrencilerin dikkat düzeyleri üzerindeki etkisine bulmak için parametrik test olan; ilişkili (bağımlı) örneklemeler *t*-testi (Paired Samples *t*-Test) yapılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma sorusuna ilişkin bulgular tablolar aracılığıyla sunulmuştur. Aynı veri kaynağı üzerinde art arda yapılan iki ölçüm sonucu elde edilen veri değerinin ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için yapılan parametrik test; ilişkili (bağımlı) örneklemeler için *t*-testi (Paired Samples *t*-Test) olarak adlandırılır (Can, 2016 s.136). Deneyssel çalışma süresince yapılan etkinliklerin öğrencilerin dikkat düzeyleri üzerindeki etkisine bulmak için *t*-testi yapılmıştır. Test sonuçlarına ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2.

Dikkat testi öntest-sontest sonucuna ilişkin bulgular

ÖLÇÜM	N	$\bar{X}$	S	Sd	T	P
Dikkat öntest	28	93,03	20,586	27	-4.79	,000
Dikkat sontest	28	109,34	12,211			

Deneyssel çalışmanın uygulandığı denek grubunda bulunan 28 öğrencinin çalışma öncesi ve sonrası dikkat testi öntest-sontest sonuçları arasında bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan ilişkili örneklem için *t*-testi sonucunda, deneyssel çalışma öncesi yapılan öntest puan ortalaması ($\bar{X}$ =93,03) ile deneyssel çalışma sonrası yapılan sontest puanları ortalaması ($\bar{X}$ =109,34) arasında anlamlı bir fark görülmüştür [$t_{27}=-4.79$, $p<0.001$]. Bu durum, deney grubundaki öğrencilere uygulanan mangala oyununun, dikkat düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Eğitim-öğretim ortamlarında öğrenciyi başarısızlığa götürecek tüm etkilerin belirlenerek öğrenciyi olumsuz biçimde etkilemeden gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu açıdan öğrencinin akademik başarısını ve dolaylı şekilde kişilik gelişimini de etkileyen bir faktör olarak "dikkat toplama" ve "dikkat" konusu önemli bir yer almaktadır. Günlük yaşamda sıradan bir işi yapmaktan okulda ders dinlemeye varıncaya kadar tüm görevleri, belirli bir süre bireyin o göreve odaklanmasını gerektirmektedir. Bu sebeple dikkatini toplayamama, tüm okul öğrencilerinin büyük bir sorunudur. Alan yazın incelendiğinde dikkatin çok boyutlu bilişsel bir özellik olduğu hatırlama, öğrenme, iletişim, problem çözme gibi diğer bütün bilişsel alanlarda etkili olduğu görülmektedir. Dikkat olmadan öğrenme de gerçekleşmemektedir (Uluğ, 1991). Bu nedenle çocukların dikkat düzeylerini arttıran çalışmalar önem arz etmektedir.

Deneyssel çalışmanın uygulandığı denek grubunda bulunan 28 öğrencinin çalışma öncesi ve sonrası dikkat testi öntest-sontest sonuçları arasında bir fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan ilişkili örneklem için *t*-testi (Paired Samples *t*-Test) sonucunda, deneyssel çalışma öncesi yapılan öntest puan ortalaması ile deneyssel çalışma sonrası yapılan sontest puanları ortalaması arasında anlamlı bir fark görülmüştür. Elde edilen sonuçlar, mangala zeka ve strateji oyununun ilköğretim dördüncü sınıf öğrencilerinin dikkat düzeylerine olumlu yönde katkı sağladığını göstermiştir.

Bu araştırmaya benzer olarak; Altun, Hazar ve Hazar'ın (2016) zeka oyunlarının okul öncesi çocuklarının dikkat düzeylerine etkisini incelediği çalışmada; zeka oyunlarının dikkat düzeyini geliştirmede etkili olduğunu belirtmişlerdir. Yine Gözalan'ın (2013) oyun temelli dikkat eğitim programının 5-6 yaş çocuklarının dikkat ve dil becerilerine etkisini incelediği çalışmasında, kontrol grubu çocuklarının ön-son test puanları arasında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. Yeşiltepe ve Altıntaş'ın (2016) yapmış oldukları araştırmada stratejik akıl oyunlarının dikkat seviyesi üzerine olan etkisini araştırmayı amaçlamışlardır. Uygulanan ölçekler ile birlikte dikkat dağınıklığı bulunan öğrencilerde stratejik zeka oyunları uygulaması sayesinde bir puanlık azalma meydana geldiği görülmüştür. Atakurt, Şahan ve Erman (2017)'in dikkat üzerine bir çalışma gerçekleştirmişler ve oryantiring eğitiminin dikkat ve bellek düzeyine etkisi amaçlanmıştır. Yapılan çalışma neticesinde oryantiring eğitimi alan deney grubunun dikkat seviyesinde kontrol grubuna göre anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmiştir. Bu araştırmaların sonuçları araştırma bulguları ile örtüşmektedir.

Araştırmada mangala oyunun öğrencilerin dikkat düzeylerine etkisi incelenmiş ve oyunun dikkat üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmuş olsa da deney grubuna sadece bu oyun sekiz hafta boyunca, haftada bir gün bir saat oynatılmıştır. Ayrıca deney grubu zayıf deneysel desenlerden tek grup öntest-sontest deneysel desene uygun oluşturulmuştur. Kontrol gruplu öntest-sontest deneysel desen uygun bir deney grubu ile daha doğru sonuçlar elde edilebilir.

Bu araştırma yürütülürken, yeni bir çalışma alanı olan zeka oyunları dersine ilişkin yeterli çalışma olmadığı gibi yeterli kaynaklara ulaşmada da zorluk yaşanmıştır. Bu alandaki ihtiyacı karşılamak üzere deneysel ve boylamsal çalışmaların yürütülmesi gerekmektedir. Araştırma sonuçlarına göre İlkokul ders programlarına zeka oyunları dersinin konulması gerektiği ve bunun yanında öğretmenlerin zeka oyunları dersine yönelik hizmet içi eğitim ya da kurs alması gerektiği, okullarda bulunan psikolojik danışman ve rehber öğretmenlerinin öğrencilere zaman zaman dikkat testi yaparak, öğrencilerin gelişim düzeylerini takip etmeleri ve rapor etmeleri gerektiği önerilmektedir.

KAYNAKLAR

1. Altun, M., Hazar, M., Hazar, Z. (2016). Investigation of the effects of brain teasers on attention spans of pre-school children. *International Journal Of Environmental & Science Education*, 11(15), 8112-8119.
2. Atakurt, E., Şahan, A., ve Erman, K. A. (2017). Oryantiring Eğitiminin Dikkat ve Bellek Üzerine Etkisinin İncelenmesi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15(4), 127-134.
3. Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
4. Can, A. (2016). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
5. Gözalan, E. (2013). *Oyun temelli dikkat eğitim programının 5-6 yaşı çocuklarının dikkat ve dil becerilerine etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
6. Gül, M., Uzun, R. N., ve Çebi, M. (2018). Türk kültüründeki geleneksel oyunlar ve sporlara yüzeysel bir bakış. *Electronic Turkish Studies*, 13(26).
7. Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (19. Basım). Nobel: Ankara.
8. Kıldan, A. O. (2001). *Oyunun çocukların gelişim özelliklerine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
9. Klaus, H. G. (2009). *Çocuklarda dikkat eksikliği*. İstanbul: Ekinoks.
10. Kul, M. (2018). Türk'ün strateji ve zeka oyunu "Mangala". *Electronic Turkish Studies*, 13(18).
11. Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü. (2012). *Oyun ve fiziki etkinlikler dersi öğretim programı 1-4 sınıflar*. Ankara: MEB.
12. Özmen, S. K. (2011a). *Dikkat toplama becerisini geliştirici etkinlikler: Okulöncesi, anne babalar ve öğretmenler için el kitabı*. (2. Baskı). Ankara: Anı.
13. Pişkin, A. (2015). *Dikkat toplama eğitim programının ilkökul 2. sınıf öğrencilerinin dikkat toplama becerilerinin gelişimine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
14. Rapp, G. (1982). *Aufmerksamkeit und konzentration: Erkalaerungsmodelle-störungen-handlungsmöglichkeiten*. Klinkhrdt: Bad Heilbrun/Obb.
15. Tüm Üstün Zekalılar Derneği. (2013). *TÜZDER "Zeka ve Akıl Oyunları Eğitimliği Eğitimi" notları kitapçığı*. <http://www.tuzder.org/> Sayfasından erişilmiştir.
16. Uluğ, M. O. (1997). *Niçin oyun*. İstanbul: Göçebe Yayınları
17. Uluğ, F. (1991). *Okulda başarı. Etkili öğrenme ve ders çalışma yöntemleri*. İstanbul: Remzi.

18. WEB Oyunun Çocuğun Gelişimine Olan Etkileri.
http://www.adnancoban.com.tr/cocuk_oyun.html sitesinden 26.01.2019 tarihinde erişilmiştir.
19. WEB2 Test ve Envanter Havuzu. <https://www.rehberlikservisi.net/test-ve-envanterler/> sitesinden Ekim 2019’te erişilmiştir.
20. Yeşiltepe, M., & Altıntaş, G. (2016). Effect of strategic intelligent games on gathering attention. In *SHS Web of Conferences* (Vol. 26, p. 01037). EDP Sciences.
21. Yurdakul, N. A., Çamlıyer, H., Çamlıyer, H., Karabulut N., Soytürk, M. (2012). Sekiz yaş grubu çocuklarda hareket eğitiminin dikkat ve hafıza gelişimine etkileri. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 14(1), 103-108.

BƏDİİ ƏSƏRLƏRDƏ ƏDƏBİ DİLİN NORMALARININ POZULMASI
(Elxan Elatının “Ölüm ağacının kölgəsində” romanı əsasında)

Dr. Təranə NAĞİYEVA
Filologiya Üzrə Fəlsəfə Doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Açar sözlər: bədii əsər, fonetik norma, leksik norma, qrammatik norma

Giriş

Milli mədəniyyətin tərkib hissəsi olan nitq mədəniyyəti anlayışı geniş semantik tutumuna görə müxtəlif çalarlarda izah edilir. Dilçilik nəzəriyyəsinə görə nitq mədəniyyəti “tətbiqi dilçilik sahəsi olub, hər hansı konkret bir dilin orfoepik, orfoqrafik, leksik, qrammatik, üslubi normalarını müəyyənləşdirən nəzəri axtarışlar və təcrübi tədbirlər kompleksidir”. Nitq mədəniyyəti sahəsi üçün ən mühim problem ədəbi dil norması anlayışıdır" (2,10). Ona görə də nitq mədəniyyəti deyərkən nitqin ədəbi dil normalarına uyğunluğu, dilin ifadə vasitələrindən və imkanlarından danışarkən və yazarkən məqsəd və məzmunu müvafiq şəkildə istifadə etmək bacarığı, dil səviyyələrinin və onlara daxil olan vahidlər sisteminin normalaşdırılması, təkmilləşdirilməsi başa düşülür (6,111).

Bəziləri ancaq nitqin şifahi qolunu əsas götürür və bu istiqamətdə nitq mədəniyyəti normalarını izah etməyə çalışırlar. Amma şifahi nitqə diqqət yetirib yazılı nitqi unutmaq nitq mədəniyyətini birtərəfli inkişaf etdirmək deməkdir. Bəzi dilçilər nitq mədəniyyətini şifahi və yazılı nitqin vəhdətindən ibarət fakt kimi götürürlər. Fikrimizcə, bu mövqe həqiqətə uyğundur. Hər bir şəxsin həm şifahi, həm də yazılı nitqi zəngin lüğət tərkibinə malik olmalı, orfoepik və orfoqrafik qaydalara əsaslanmalı, qrammatik qayda-qanunları, üslubi normaları gözləməlidir. (4,14). Bunlar nitq mədəniyyətinə verilən tələblərin bir qismidir. Əslində nitq mədəniyyəti hər hansı bir fərdin intellektual inkişaf səviyyəsinin, mənəvi aləminin, ümumi dünyagörüşünün və gerçəkliyə münasibətinin təzahürü olduğundan hər kəs öz nitqinin zənginliyinə, sadə və aydın məntiqli, sistemli olmasına xüsusi diqqət yetirməlidir. Deməli, nitq mədəniyyətinə sahib olan hər bir kəs ədəbi dilin normalarına dərinlən bələd olmalıdır. Ədəbi dilin normaları hər bir kəs üçün vacibdir. Yazılı ədəbiyyat nümayəndələri isə normaları qoruyan və təbliğ edən insanlardır. Yəni adi insanlardan fərqli olaraq, onların nitqində və əsərlərində normaların pozulması qəti yolverilməzdir.

Yazılı nitqin bütün incəlikləri ilə öz əksini tapdığı ədəbi dil normalarını, düzgün yazı qaydalarını və aid olduğu dövrün dil xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən bədii ədəbiyyat cəmiyyətin bir çox sahələrində, eyni zamanda dildə gedən prosesləri özündə əks etdirir.

Prezident İlham Əliyevin “Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” 2018-ci il 1 noyabr tarixli fərmanı ana dilinə dövlət qayğısının artırılması, dilçilik sahəsində fundamental və tətbiqi araşdırmaların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Müasir dövrdə bədii əsərlərin cəmiyyətdə gənc nəslin nümayəndələrinin həyatına və şüuruna təsir etdiyi bir zamanda bu nümunələrin dil sisteminin də araşdırılması və öyrənilməsi bu gün üçün vacib olan məsələlərdəndir. Çünki mütaliə edən gənc nəsil bədii ədəbiyyatı oxumaqla yanaşı, eyni zamanda əsərin dilindən də faydalanır. Əsərdə rast gəldiyi sözlərin mənası, yazılışı, ifadə tərz, işləkliyi yaddaşına hopur. Buna görə də bədii ədəbiyyat nümunələri yazılarkən ədəbi dilin normalarına söykənməlidir. Məlum məsələdir ki, bədii əsərlərin dili iki formada oxucuya çatdırılır: 1. müəllifin nitqi vasitəsilə; 2. obrazın nitqi vasitəsilə. Bundan əlavə yazıçının yaratdığı müxtəlif obrazlar cəmiyyətin ayrı-ayrı üzvlərinin xüsusiyyətlərini, xarakterini əks etdirdiyi üçün norma pozulmaları təbii qəbul edilə bilər. Çünki yazıçı yaratdığı obrazın daxili aləmini, xarakterik cəhətlərini, kimliyini, düşüncəsini və bu kimi xüsusiyyətləri oxucuya məhz sürətin nitqi vasitəsilə çatdırır. Lakin bunun əksi olaraq, müəllifin nitqində işlənən norma pozulmaları qətiyyənlə yol verilməzdir. Buna baxmayaraq, müasir yazarların əsərlərinin dilində, həm də müəllif dilində ədəbi dil normalarının pozulma hallarına tez-tez rast gəlinir. Araşdırma apardığımız Elxan Elatlının detektiv romanı olan “Ölüm ağacının kölgəsində” əsərində də kifayət qədər norma pozulmaları vardır. Doğrudur, müəllifin üslubuna, orijinallığına söz ola bilməz. Lakin ədəbi dil qaydalarının müəllif nitqində tez-tez pozulması yazıçının nitq qüsurlarını aydın şəkildə əks etdirir. Bu baxımdan müasir yazarların nitqi araşdırılmalı, nitq qüsurları ortaya çıxarılmalı və bu nöqsanlar aradan qaldırılmalıdır. Ötən əsrin yazıçı və şairlərinin əsərlərinə diqqət yetirsək, bu pozulmalara demək olar ki, rast gəlmərik. Bəs bu gün müasir yazarlar niyə dilimizə qarşı bu qədər diqqətsiz davranırlar? Cümlələrin bəzəyi, mənasının təsirliliyi, oxucunu ofsunlayan məntiq, xoş ovqat yaradan zəngin məcazlıqla yanaşı, normalara riayət etmək də şair və yazıçı üçün əsas prinsip olmalıdır. Bu baxımdan da Elxan Elatlının “Ölüm ağacının kölgəsində” detektiv romanının oxuyarkən norma səhvlərinə göz yuma bilmədim. Düşündüm ki, bundan sonra hər oxuduğum əsərin məzmunu ilə yanaşı, ədəbi dilin normalarının da gözlənilməsinə diqqət yetirməliyəm. Bu bizim dilimizə göstərdiyimiz qayğıni əks etdirməlidir.

Yazıcının qarşısına qoyduğu müxtəlif sintaktik, leksik-semantik vasitələrin işə salınması ona xidmət edir ki, müəllif (əsərdə) qarşısına qoyduğu məqsədi, müəyyən etdiyi məzmunu rəngarəng dil vasitələrinin köməyi ilə öz oxucusuna çatdırsın. Bu mənada, oxucu ilə ünsiyyət yaratmağa çalışan yazıcının qarşısına üç vəzifə qoyulur: a) diqqəti ələ almaq, oxucunu bədii əsərə cəlb etmək; b) diqqəti bədii əsərdə öz əksini tapan məsələlərin mahiyyətinə, hadisələrin ardıcılığına yönəltmək, psixoloji təsir göstərmək üçün zəmin yaratmaq; c) oxucunu yeri gəldikcə həyəcanlandırmaq, düşündürmək, onda nifrət hissi oyatmaq, xoş münasibət bəsləmək, etirazını bildirmək, dəstəkləmək və başqa bu kimi xüsusiyyətlər yaratmaq. Əlbəttə, yazıçı o zaman məqsədinə nail olar ki, öz əsərini dil və məntiq baxımından güclü qurmaqla yanaşı, həm də ədəbi dilin normalarına da düzgün riayət etmiş olsun. Düzgün nitq isə ilk növbədə, “normativ qrammatika, leksikologiya, orfoepiya və məntiqin tələblərinə müvafiq şəkildə qurulmuş nitqdır. Deməli düzgün nitq ədəbi tələffüz, düzgün orfoqrafiya, sözlərin məharətlə seçilməsi və qurulması, qrammatik dəqiqlik, məntiqilik tələblərinə cavab verən nitqdır. Əslində düzgün nitq ədəbi dilin normalarına uyğun nitqdır. Düzgünlük, yaxşı nitqin ancaq bir cəhəti ola bilər. Düzgünlük başqa sözlə ədəbi norma deməkdir. Düzgünlük nitqdə təzahür edən normadır” (1, 93).

Əsas

Ədəbi dilin normalarına fonetik, leksik, qrammatik, üslubi və s. daxildir. Elxan Elatlının “Ölüm ağacının kölgəsində” detektiv romanında ən çox müşahidə edilən fonetik norma səhvləridir.

Fonetik norma özü orfoqrafik və orfoepik normalara ayrılır. Bədii əsər yazılı olduğu üçün biz burda orfoqrafik normalardan danışacağıq. Orfoqrafik norma dedikdə sözlərin düzgün yazılışı, sətrdən-sətrə keçirilməsi, düzgün işarələrinin düzgün istifadəsi nəzərdə tutulur.

1. Fonetik normanın pozulması:

1.1. Sözlərin düzgün yazılışı ilə bağlı norma səhvləri:

- a) Çünki indi burada beləcə *boş-bekar* oturmaqdansa, anasının çarpayısı yanında oturmalıydı (9, 93.)
- b) And-aman edib demişdi ki, iki nəfər emteen əməkdaşı o gecə gəlib Gültayı istintaq *adıyla* aparandan sonar qızının üzünü görməyib (9, 95).
- c) Cazibədar xarici *görməmiylə* diqqəti cəlb edən bu sarışın gənc qadına baxanların ağlına

gəlməzdi ki, o Moskvadakı gizli xidmət təşkilatlarından birinin ən qəddar killer-döyüşçüsüdür. (9, 141).

- d) Ya real həyatda heç zaman duya bilmədiyən şirin *həzzlə* dolu yuxular...(9, 119). ...
real

həyatda duyulması mümkün olmayan *həzzlə* dolu yuxular görəcəyik (9,119).

- e) Sən mənə deyə bilərsən ki, *bu günkü* vəzifən nədən ibarətdir? (9,156)
f) *O günkü* müşavirə yadındadır? (9,200).

Qeyd etdiyimiz kimi, nümunələrdə göstərilən səhvlər obrazın deyil, müəllifin dilinə aiddir. Birinci cümlədə işlənən *boş-bekar* sözünün dilimizdə yazılışı *boş-bikar* formasındadır(3,100). Lakin, çox təəssüf ki, bu sözün yazılışı və tələffüzünü xalqın 90% *boş-bekar* formasında işlədir. Çox güman ki, müəllif də çox istifadə olunan bu sözün yazılışını bu formada düşünmüş və lüğətə baxmağa ehtiyac duymamışdır.

İkinci və üçüncü cümlələrdə işlənən *adıyla* və *görkəmiylə* sözlərinin yazılış forması isə *adı ilə*, *görkəmi ilə* formasında olmalıdır. Çünki bu sözlərin tərkibində işlənən *ilə* qoşması saitle bitən sözlərə artırıldıqda ayrı yazılır, y bitişdiricisi artırmaqla tələffüz olunur.

Dördüncü cümlələrdə iki dəfə işlənən *həzzlə* sözü orfoqrafik qaydaya görə *həzlə* yazılmalı idi. Çünki dilimizin fonetik qaydasına görə sonu eynicinsli samitlə bitən təkhecalı sözlərə samitlə başlayan şəkilçi artırıldıqda söz kökündəki qoşa samitlərdən biri düşür (8,140).

Beşinci və altıncı cümlələrdə işlənən *bu günkü* və *o günkü* sözləri bitişik- *bugünkü* (3,105) və *ogünkü* (3,513) formasında yazılmalı idi.

Etiraf etməliyik ki, Elxan Elatlının sözü gedən romanında göstərilən sözlərdən başqa səhv yazılan nümunələrə rast gəlinmədi. Sözlərin düzgün yazılışına həm texniki cəhətdən, həm də orfoqrafik cəhətdən riayət olunmuşdur.

1.2. Dürğu işarələri ilə bağlı norma səhvləri:

Bu romanda ən çox təsadüf olunan səhvlər dürğu işarələri ilə bağlıdır.

Vergül işarəsi ilə bağlı norma səhvləri. Əsərdə vergül işarəsi ilə bağlı norma səhvləri yetərinə qədərdir.

1.2.1.Ara sözlərlə bağlı dürğu işarələrinin işlənməməsi:

Cümlələrdə işlənən ara sözlərlə bağlı vergül səhvləri. Məlumdur ki, ara sözlər cümlənin əvvəlində gəldikdə ondan sonra, ortasında gəldikdə hər iki tərəfində, sonunda gəldikdə isə ondan əvvəl vergül qoyulur (7, 251-259). Romanda isə bu qaydalara ya əməl olunur, ya yarımçıq əməl olunur, ya da heç əməl olunmur.

1.2.1.1. Cümlənin əvvəlində işlənən ara sözlərdən sonar vergülün qoyulmaması ilə bağlı norma səhvləri:

Bəlkə də □ondan aralanandan sonra onu lağa qoyurlarmış (9, 115). *Görəsən*□ məxfi şöbə Zenfira xanıma oğlunun sağ-salamat olduğunu, dövlət əhəmiyyətli vacib şahid kimi qorunduğunu çatdırıb? (9,122). *Bəlkə*□ heç prezidentin xəbəri yox idi bu söhbətdən? *Bəlkə*□ hansısa qüvvələr hansısa səbəbdən Baratovu sıradan çıxarmaq istəyirdilər? (9,139).

Belə cümlələrə əsərdə yüzlərlə nümunələr göstərmək olar. Belə ki, kitabın 140, 144, 150, 170, 172, 175 və başqa səhifələrində də eyni səhvlərə rast gəlmək olur.

1.2.1.2. Cümlənin ortasında işlənən ara sözlərin hər iki tərəfində vergülün qoyulmaması ilə bağlı norma səhvləri:

Lakin indicə eşitdiklərimiz o qədər dəhşətli şeylərdir ki, inanmaq □*doğurdan da*□ çətindir (5, 100). Ravin öz atsaı ilə qürurlananda, düzlükdən, vətənə, dövlətə sədaqətdən danışanda □*görəsən*□ onun barəsində nə düşünürlərmiş? (9,115).

Belə səhvlər kitabın kitabın sonrakı 138, 140, 150, 155, 196, 198 və digər səhifələrində təkrar olunub.

1.2.1.3. Cümlənin sonunda işlənən ara sözlərin əvvəlində vergülün qoyulmaması ilə bağlı norma səhvləri:

Gültay ozü onun barəsində nə düşünürdü □*görəsən*? (9, 114)

1.2.1.4. Cümlənin ortasında işlənən ara sözlərin ya əvvəlində qoyulur, ya da ondan sonra qoyulur, yəni bir tərəfində qoyulur:

Yalnız dördüncü gün mənzilindən üfunətli, pis qoxu yayıldığını duyan qonşular polisə xəbər vermiş, *beləliklə*□ Əlikramın öldürülməsi məlum olmuşdur. (9, 94)

Öldünsə, *deməli*□ yuxuya getdin və bird aha ayılmayacaqsan (9, 118).

1.2.2. Mürəkkəb cümlənin tərkib hissələri arasında vergülün qoyulmaması:

Əsərdə sa^2 şəkilçisi və hissəciyi ilə bağlanan budaq cümlədən sonra vergül, demək olar ki, nadir hallarda qoyulub. 80% cümlələrdə vergül qoyulmayıb. Halbuki sa^2 şəkilçisi və isə hissəciyi, eyni zamanda sa^2 -da və ya belə ədatı ilə bağlanan cümlələrdə birinci, yəni budaq cümlədən sonra mütləq vergül qoyulmalıdır (7, 387-393).

Çərkəzovun və naməlum bozmaskalı qatilin adamları onun yerini *öyrənərlərsə* qızı mütləq öldürəcəklər (9, 95). Əgər *inanmasaydılar* qadını da, Eltayı da tutub aparardılar (9, 95). Həyatını *itirsəydi* o biri dünyada ona pul lazım olmayacaqdı (9,107). Bəs əgər *belədirsə* üzlərinə niyə maska taxmışdılar? (9,107). *Olsaydı* bizdən kömək istəməzdiniz. Bakıda birçə ay qalmağa *imkanım olsaydı* sizin əməkdaşlara dərs keçərdim (9,144). Burada onun üçün tələ qurulub-qurulmadığını və qəfil polis basqını *olarsa* necə qaçaçağını bilmək istəyirdi (9, 145).

Romanda diqqət çəkən norma səhvlərindən biri də lazım olmayan məqamlarda vergülün qoyulmasıdır.

1.2.3. O və bu əvəzliliklərindən sonra vergülün qoyulması:

Dilimizin fonetik norma xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, mübtəda vəzifəsində işlənən, Kim? Nə? suallarından birinə cavab verən o, bu əvəzliliklərindən sonra isim, sifət, say, zərf, modal söz, nida, feili sifət gələrsə, vergül qoyular, yox əgər feil, əvəzlik, bağlayıcı, ədat gələrsə, vergül qoyulmaz (4,107-108). Müəllifin diqqətsiz yanaşdığı məsələlərdən biri də budur. Mübtəda vəzifəsində işlənən o, bu əvəzliliklərindən sonra istənilən nitq hissəsi gəldikdə vergül qoyur.

1.2.3.1. Mübtəda vəzifəsində işlənən o əvəzliyindən sonra əvəzlik gəldikdə vergül qoyulmaz:

Xeyr, zəhmət çəkməyin, ölkənin sahibi Xalqdır və o, öz adından danışmaq səlahiyyətini yalnız bir nəfərə verib (9, 94). *Bu, onun* rəhbərlik etdiyi bölmənin funksiyası idi (9,96). *O, özünün* həmişə fəxrlə qeyd etdiyi kimi bir vaxtlar ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin tabeliyində çalışıb, onun yetirməsi olub (9,101). O, öz zəhmli, ciddi siması ilə dərhal diqqəti çəkirdi... (9, 163) və s.

1.2.3.2. Mübtəda vəzifəsində işlənən o əvəzliyindən sonra ədat işləndikdə vergül qoyulmaz:

O, ən yaxın dostlarının yanında həmişə atasıyla qürurlanmışdı (9,114).

2. Leksik norma səhvləri:

2.1. Yığcamlığın pozulması:

General Baratov birbaşa prezidentə tabe olan bir *qurumun* rəhbəri idi və bu *qurum* hər mənada dövlətin keşiyində dayanan bir *qurum* idi.

Fikrimizcə, bu cümlədə *qurum* sözünün 3 dəfə təkrar olunması nitqin yığcamlığını pozmaqla leksik normanın da pozulmasına səbəb olmuşdur.

3. Qrammatik normanın pozulması:

Romanda müşahidə etdiyimiz qrammatik norma səhvlərinin çoxu mübtəda və xəbər arasında uzlaşma əlaqəsinin pozulmasıdır.

3.1. İnsan anlayışı ifadə edən mübtəda təkdə olarsa, xəbər də təkdə işlənməlidir (7, 23-24).

Lakin Elxan Elatlının sözü gedən əsərində şəxsə görə təkdə işlənən mübtədalara aid olan bir çox xəbərlər cəmdə işlənilməklə qrammatik norma pozulmuşdur.

İstanbulun beşiktaş məhəlləsində, dənizin sahilində yerləşən kafelərin birində, açıq havada iki orta yaşlı *kishi* üzbəüz əyləşib türk qəhvəsi *ıçirdilər*. (9,104) *İki nəfər* onun qollarından tutub yerə endirdi və içəri *apardılar* (9,107). *İkisi* də öz nəfsinə qalib gələ biləcək qədər *güclü, iradəli idilər* (9,183) .

3.2. Cəm şəkilçisi qəbul edən cansız varlıqlar cümlədə mübtəda vəzifəsində çıxış etdikdə xəbər, mütləq, şəxsə görə təkdə işlənməlidir. Əgər xəbər cəmdə işlənərsə, qrammatik norma pozulur (7, 24).

Yol boyu küləyin havada oynatdığı *kağız parçaları*, salafan *torbalar* faraların gur işığında parıltı ilə görünüb yoxa *çıxırdılar* (9, 151).

3.3. Cümlələrdə işlənən söz və söz birləşmələrinin ardıcılığının düzgün qurulmaması:

Sən bir işə bax, vəzifə kürsüsündə oturarkən gur-gur guruldayan, ətrafında saysız-hesabsız “pərəstişkar” hərlənən biri vəzifədən çıxarılandan sonra elə unudulur ki, mənzilində öldürülür, *meyiti qalib iylənir, dörd gün heç kəs xəbər tutmur...*(9, 95).

Fikrimizcə, son iki cümlənin yeri dəyişdirilsə, norma pozuntusu aradan qalxmış olar:

“...dörd gün heç kəs xəbər tutmur, *meyiti qalib iylənir*” .

Maşının kiçik dolabından tapşırığı yerinə yetirəndən sonra gedəcəyi mənzilin ünvanının açarını götürüb cibinə qoydu və maşını hərəkətə gətirərək uzaqlaşdı (9,162).

Düşünürük ki, bu cümlədə də söz birləşmələrinin yerini dəyişməklə norma səhvini aradan qaldırmaq olar. Belə ki cümlə “*Tapşırığı yerinə yetirəndən sonra maşının kiçik dolabından gedəcəyi mənzilin ünvanının açarını götürüb....*” olsaydı, daha doğru olardı.

Nəticə:

Bütün bunları ümumiləşdirərək demək olar ki, E.Elatlının “Ölüm ağacının kölgəsində” romanında ədəbi dilin normalarının-fonetik, leksik, qrammatik normaların pozulma hallarına müəllifin nitqində rast gəlinir. Bu nöqsanlar deməyə imkan verir ki, heç də bunları texniki səhv adlandırmaq olmaz. Çünki texniki səhvlər daha qabarıq nəzərə çarpan nöqsanlardır. Müəllifin etdiyi norma səhvləri isə bu biliklər haqqında nəzəri məlumata malik olmamasından irəli gəlir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müəllifin ixtisası riyaziyyat-informatikadır. Lakin bu, əsas vermir ki, oxunulan, sevilən romanlar müəllifi geniş oxucu kütləsinə təqdim etdiyi əsərlərində ara-sıra deyil, ardıcıl olaraq norma səhvlərinə yol versin. Göstərilən nümunələr fikrimizi bird aha təsdiqləyər ki, Elxan Elatlının sözü gedən romanında daha çox fonetik normanın pozulması müşahidə olundu ki, bunun da 80% durğu işarələri ilə bağlı idi. Hər birimiz qarşımıza çıxan bədii, publisistik, elmi əsərlərdə belə kobud norma səhvlərini göstərməklə dilimizə qayğı və məhəbbətimizi ifadə etməklə yanaşı, həm də belə qüsurların aradan qaldırılmasına yardımçı olmuş olarıq.

Summary

Tarana NAGIYEVA
Doctor of Philosophy in Philology
Azerbaijan State Pedagogical University

VIOLATION OF NORMS OF LITERARY LANGUAGE IN WORKS OF ART **(Based on Elkhana Elatli's novel "In the shadow of the tree of death")**

Key words: work of art, phonetic norm, lexical norm, grammatical norm

This article examines the rules of violation of the norms of the Azerbaijani literary language in Elkhana Elatli's detective novel "In the shadow of the Death Tree". Violation of all three norms - phonetic, lexical, grammatical norms - was observed in this work. However, violations of the phonetic norm were more common.

ƏDƏBİYYAT:

1. Adilov M.İ., Verdiyeva Z.N., Ağayeva F.M. izahlı dilçilik terminləri. Bakı, "Maarif". 1989.
2. Axundov A.A. Dil və mədəniyyət. Bakı, "Yazıçı", 1992.
3. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı, 2013
4. Qurbanov A.M. Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri. Azərbaycan nitq mədəniyyəti problemləri. Bakı, API nəşri. 1988.
5. Qurbanov A. Ümumi dilçilik. III cild. Bakı, 2019
6. Məmmədov i.O. Mətbuat və ədəbi dilimizin normaları. Nitq mədəniyyəti məsələləri. II b. Bakı, "Elm", 1992.
7. Kazımov. Q. Müasir Azərbaycan dili. Nurlan n., Bakı, 2008
8. Xəlilov. B. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 2013
9. Elxan Elatlı. Ölüm ağacının kölgəsində. Bakı, 2017

20. YÜZYILIN SONLARINDA KABUL EDİLEN İLK EĞİTİM YASASI VE EĞİTİM REFORMU

FIRST EDUCATION LAW AND TRAINING REFORM ACCEPTED AT THE END OF
THE 20TH CENTURY

Dr. Öğr. Üyesi Taleh HALİLOV

Nahçıvan Devlet Üniversitesi Pedagoji Fakültesi, Pedagoji ve Psikoloji Bölümü

ÖZET

20. yüzyılın sonlarında kabul edilen ilk eğitim yası ve eğitim reformu programının temel amacı, okul öncesi, orta, yüksek, lisansüstü mesleki ve ilgili eğitim seviyelerinde birikmiş potansiyeli korumak ve geliştirmek, eğitim sistemini, toplumun anayasasını düzenleyen ilgili yasal çerçeveyi oluşturmak, politik, ekonomik ve sosyal yaşamın demokratikleşmesine dayalı devlet politikasının uygulanması. Bunlar Haydar Aliyev'in "Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Reformu Programı"nın temel kavramsal fikir ve ilkeleri ile ortaya koyduğu hükümlerdi.

Bilim ve eğitimin geliştirilmesi için bütçe tahsislerindeki yıllık artışın, alanın Azerbaycan'ın genel gelişimi ve kamu politikasının ayrılmaz olduğunu söylemek için sağlam bir temel oluşturduğunu belirtmek gerekir.

Ders kitapları ve öğretim materyallerinin geliştirilmesi eğitim reformunun önemli bir parçasıdır. Hükümet tarafından geliştirilen ve onaylanan, genel eğitim sistemindeki ders kitabı politikası, ders kitabı hazırlama alanındaki mevcut modelleri ve mekanizmaları yansıtır. Ders kitabı değerlendirme kurulu bu dokümanda oluşturulmuştur. Gelecekte, ders kitapları, öğrenciler için bir ders kitabı, bir çalışma kitabı ve öğretmenlerin kaynakları ve yeni bir kurul değerlendirmesi içerecek olan, bu belgenin aksine, bu belgenin gereksinimlerine göre derlenecektir.

Okullarda ders kitapları, öğreticiler, latin grafikli ek okuma materyalleri sağlanmasının halihazırda çözüldüğü ve diğer eğitim materyalleri ve haritalarla uygun önlemlerin alındığı not edilmelidir.

Son yıllarda yükseköğretim sistemindeki önemli değişikliklerden biri, uluslararası deneyime uygun olarak tüm alanlarda yeni nesil devlet eğitim standartlarının geliştirilmesidir.

Günümüzde eğitim içeriğinde ciddi çalışmalar devam etmektedir. Genel ortaöğretimde yeni müfredatlar geliştirilmektedir ve birkaç yıl içinde bu müfredat ülkemizdeki ortaöğretim okullarına uygulanacaktır. Yeni müfredat kişilik odaklı, bilginin uygulanmasına odaklanıyor ve eğitim ve sürdürülebilir kalkınmadaki mevcut eğilimleri dikkate alıyor.

Eğitim sistemindeki reformların ana yönlerinden biri, mevcut finansman mekanizmasının iyileştirilmesi ve dünya uygulamasında başarıyla kullanılan modern modellerin kullanılmasıdır. Yeni eğitim kalitesi modelinin uygulanması Azerbaycan Hükümeti'nin kararı ile onaylanmıştır. Finansal reformun merkezinde kişi başına finansman mekanizmalarının uygulanması ve okullara finansal bağımsızlık sağlanması yer almaktadır. Yeni model altında, mevcut modelin

aksine, belirlenen fonlar doğrudan okulun kendisine gidecek ve okul fonların nerede harcanacağını belirleyecektir. Yeni oluşturulan Okul Kurulları, yönetişimin kamusal doğasını büyük ölçüde artıracak olan bu süreçte öncü bir rol oynayacaktır.

Reform çerçevesinde gerçekleştirilen en önemli faaliyetlerden biri, modern gereklilikleri karşılayan öğrenci başarısını değerlendirmek için yeni bir mekanizma oluşturmaktır.

Anahtar kelimeler: Eğitim, okul, öğretmen, öğrenci, hukuk, reform

ABSTRACT

The main aim of the first education law and education reform program adopted in the late 20th century is to maintain and develop the accumulated potential in pre-school, secondary, high, post-graduate vocational and related education levels, to establish the relevant legal framework that regulates the education system, the constitution of the society, political, economic and implementation of state policy based on the democratization of social life. These were the provisions put forward by Heydar Aliyev with the basic conceptual ideas and principles of the "Education Reform Program of the Republic of Azerbaijan".

It should be noted that the annual increase in budget allocations for the development of science and education provides a solid basis to say that the overall development of the area and the public policy of Azerbaijan are inseparable.

The development of textbooks and teaching materials is an important part of education reform. The textbook policy in the general education system, developed and approved by the government, reflects existing models and mechanisms in the field of textbook preparation. The textbook evaluation committee was created in this document. In the future, textbooks will be compiled according to the requirements of this document, which will include a textbook for students, a workbook and teachers' resources and a new board assessment.

It should be noted that the provision of textbooks, tutorials, additional reading materials with latin graphics in schools is already resolved and appropriate measures are taken with other educational materials and maps.

One of the important changes in the higher education system in recent years is the development of new generation state education standards in all fields in accordance with international experience.

Today, serious studies in the content of education continue. New curricula are being developed in general secondary education and within a few years this curriculum will be applied to secondary schools in our country. The new curriculum is personality-oriented, focusing on the application of knowledge and takes into account current trends in education and sustainable development.

One of the main aspects of the reforms in the education system is the improvement of the existing financing mechanism and the use of modern models that are successfully used in world practice. The implementation of the new education quality model was approved by the decision of the Azerbaijan Government. At the heart of financial reform is the implementation of per capita financing mechanisms and financial independence for schools. Under the new model,

unlike the existing model, the funds identified will go directly to the school itself and the school will determine where the funds will be spent. The newly created School Boards will play a leading role in this process, which will greatly enhance the public nature of governance.

One of the most important activities carried out within the framework of the reform is to create a new mechanism to evaluate student success that meets modern requirements.

Keywords: Education, school, teacher, student, law, reform

1.GİRİŞ

20. yüzyılın sonlarında kabul edilen ilk eğitim yasası ve eğitim reformu programının incelenmesi, tarihsel olarak oluşturulmuş sosyo-kültürel kaynaklarımızın daha derin ve daha kapsamlı bir çalışmada çok önemli bir faktör olarak özel bir önem taşımaktadır. İncelenen dönemde, Azerbaycanda okul ve pedagojik düşüncenin gelişim aşamalarını, özelliklerini, ulusal pedagojik düşüncede yerini ve konumunu çeşitli şekillerde belirlemek için incelemek ve ortaya koymak önemlidir.

Azerbaycan'daki eğitim tarihinin ilerici bir şekilde gelişmesinin ve bu gelişmeyi etkileyen, eğitim alanındaki meyveleri ortaya çıkaran faktörlerin günümüzdeki pedagojik bilimle ilgili konular olduğu belirtilmelidir. Yani, araştırma sorunu günümüzdeki pedagojik önemi ile sosyo-politik bir doğaya ve öneme sahiptir. Öte yandan, bu husus, her şeyden önce, ülkenin pedagojik düşünce tarihinin bütünlüğüne ve zenginleşmesine hizmet etmekte ve günümüzde ilerici geleneklerin kullanımı için fırsatların belirlenmesinde önemli yardım sağlamaktadır.

20. yüzyılın sonlarında kabul edilen ilk eğitim yasası ve eğitim reformu programlarında Azerbaycan dilinin devlet okullarında öğretilen dersler listesine dahil edilmesinin bilimsel bir temelde incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Dilin prestijinin bir konu olarak büyümesi üzerine mevcut araştırmalardan memnun olmak imkansızdır. Bu konudaki materyaller tükenmez. Bu nedenle, aramaya bu yönde devam etmek gerekir. Yüzyılın ortalarında, Rusya'daki Batı yönelimli pedagojinin ilerici fikirlerine hakim olan Rusya'daki yeni entelijansiyanın, anadilini öğretme ve anadilde öğretim fikrinin uygulanması üzerinde önemli bir etkisi olduğu belirtilmelidir (Tagıyev, 1958: 47-48).

İncelenen dönemde, Azerbaycan çevresindeki entelijansiyanın büyük bir özel ağırlığı vardı. Bu grubun çoğu yüksek öğrenime sahip olmamasına rağmen, bilgi ve deneyimleri, aydınlanma ideallerine olan susuzlukları ve edebi ve kültürel bir ortam yaratma çabaları ile ayırt edildi. Bölgenin kültürel yaşamında aktif rol aldılar. Öğrendikleri ve mücadele ettikleri sorunlar bilimsel, pedagojik, tıbbi, edebi-yayıncı, etnografi ve diğer faaliyet alanlarıyla ilgiliydi. Çeşitli meslek türlerine (bilim, edebiyat, sanat, eğitim, posta, telgraf, demiryolu, mühendis, avukat, katip, katip, çevirmen vb.) hakim olan bu entelektüeller insanlar tarafından eğitildi, modern yaşam tarzına katıldı, edebi ve kültürel yaşamın yükselmesi (kütüphane, tiyatro, vb.), okul eğitiminin yaygınlaşması, yüksek kaliteli eğitim kurumlarının yaratılması için mücadele edildi.

Her zaman, pedagojik teori ve uygulama, eğitim sisteminin iyileştirilmesi ile karşı karşıya kalmaktadır, bu da zamanımızın bir gereği ve koşulu olarak yarının hedefi olan genç neslin eğitim ve öğretiminin etkinliğini arttırmaktadır. Azerbaycanda'da eski çağlardan günümüze

okul eğitimi ve pedagojik düşüncenin oluşum ve gelişim aşamalarının incelenmesi, bu büyük ulusal manevi hazinenin zengin tonlarını zenginleştiren pedagojik miras, eğitim görgü kuralları, eğitim, eğitim teorisi ve pratiği ile daha derin bir tanışma sağlamıştır.

2. 20. YÜZYILIN SONLARINDA KABUL EDİLEN İLK EĞİTİM YASASI VE EĞİTİM REFORMU

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti eğitim sistemini yaratmalı, okul hakim komut ideolojisi baskısından kurtulmalı idi. Bu nedenle milli eğitim kavramı uygulanmaya başlandı. 30 Mart 1998 tarihinde, ulu önder Haydar Aliyev'in emriyle Devlet Eğitim Reformları Komisyonu kuruldu. Devlet Komisyonu başkanı, o zaman Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanı olan Misir Mardanov'du.

1999 yılına kadar eğitim alanında birçok karar alındı. Ancak, eğitimin daha güçlü bir faktör olabilmesi için devlet garantisi olması gerekiyordu. Bu nedenle, 30 Mart 1998 tarihinde, "Eğitimde Reformlar için Devlet Komisyonu'nun kurulması hakkında" hükmü imzalandı. Bu Komisyon Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bakanlıkları ve organlarının başkanlarını ve üst düzey temsilcilerini içermektedir. Devlet Komisyonuna, Dünya Bankası ile birlikte, bir çalışma organı kurması ve eğitim alanında bir reform programı geliştirmek üzere bir başkan ataması talimatı verildi ve 15 Haziran 1999'da "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde eğitim alanında bir Reform Programı" hazırlandı, tartışıldı ve kabul edildi. Komisyonun son toplantısında konuşan Haydar Aliyev, "Eğitim sistemi öyle bir sistem ki, devrimci bir değişiklik olamaz" (Aliyev, 1997: 97) dedi.

Not edelim ki, okullarda eğitim ve terbiye süreçlerinin kalite yenileştirilmesini güçlendirmek için mülkiyet biçimi ve tabeçiliyinden bakılmaksızın, tüm eğitim kurumlarına öğretim metodik yönetim, ayrı ayrı devlet krumlarına ait eğitim kurumlarının (Savunma ve Ulusal Güvenlik bakanlıkları kurumlarından başka) tabeçiliyi Eğitim Bakanlığı'na verildi.

13 Haziran 2000 tarihinde, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde eğitim sisteminin iyileştirilmesi hakkında" bir kararname yayınladı. Kararnameye göre, eğitim sistemi belli bir yönde ilerlemeyecek, tamamen yenilenecek ve geliştirilecekti. Burada da amaç Azerbaycan eğitimini dünya eğitimiyle aynı düzeye getirmektir.

"Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Reformu Programı"nın temel kavramsal fikri ve temel aşağıdaki gibidir:

1. Dünyanın gelişmiş ülkelerinin eğitim sisteminde devam eden ve zamanında yapılan reformları ve sonuçlarını tanımak;
2. Herhangi bir ülkenin Azerbaycan'da benzer bir eğitim sistemi kurma girişimini önlemek;
3. Milliyetçilik ve modernite ilkelerinin eğitimde paralel gelişimik (Caferov, 2011: 75).

Not edelim ki, tüm bu reformların temel amacı kişiliği odak koruyarak onun yüksek düzeyde eğitim almasını sağlamaktır.

Bu programın onaylanmasının ardından, eğitim alanında Dünya Bankası ile kapsamlı işbirliği kurulmuştur. Bu projelerin ilki, Dünya Bankası'ndan 295.000 dolarlık hibe ile seçilen uluslararası ve ulusal danışmanların yardımıyla 1999'dan 2003'e kadar süren Eğitim Reformu Projesi'dir. Aynı zamanda, proje'de Azerbaycan'da eğitim reformunu iki aşamada gerçekleştirmeyi planladı.

1. Bir yıl boyunca, 1999 yılında, Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarının eğitim hakkını sağlayan, piyasa ekonomisinin gerekliliklerine uygun olarak yeni eğitim sisteminin normatif-yasal, ekonomik ve bilgi tabanı oluşturmak için örgütsel çalışmalar yürüttüğü belirtilmelidir (Tagiyev, 1993: 65).

2. (2000-2003), eğitimin sosyo-ekonomik istikrarını sağlayan acil sorunların ele alınması ve büyük ölçekli reformların gerçekleştirilmesi için yeni bir örgütsel, yasal, personel, finansal, lojistik ve yönetim modeli oluşturulması planlanmıştır (Merdanov, 2009: 47).

Bu nedenle ulusal vatanseverlik ruhuyla çocuk ve gençleri eğitmenin yollarını tanımlayan “Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Sisteminde 2000-2005 Eğitim Programı” geliştirildi ve uygulanmaya başladı.

Böylece, 2000 yılında devlet yükseköğretim kurumlarının çoğaltılması amacıyla birleştirilmiş, 2 yeni devlet yükseköğretim kurumu kurulmuş ve 5 yükseköğretim kurumuna üniversite statüsü verilmiş ve çeşitli yükseköğretim kurumlarının isimleri içeriklerine göre değiştirilmiştir.

2000 yılında ülkede 111 bin çocuğu kapsayan 1790 okul girişim işletilmektedir. Bu nedenle, Kasım 2000'de, Bakü'nün Ahmadli yerleşiminde SOS Kinderdof International tarafından 12 evli bir çocuk köyü kuruldu. Bu, 1999 yılında kurulan SOS Çocuk Köyleri Azerbaycan Derneği'nin (Cumhurbaşkanı Sevil Aliyeva) etkin çalışmasının sonucuydu. Bu dönemde ise Cumhuriyet'te 367 okul dışı kurum vardı.

1993-2003 yılları arasında de Haydar Aliyev eğitim ve eğitimcilerin prestijini yeniden kazandırdı. Eğitimde geri dönüşü olmayan gelişim süreci başlatdı. 1998 yılında, ülkede eğitim alanında yeni reformların uygulanması için koşullar oluşturdu.

30 Mart 1998 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev yeni bir kararname imzaladı. Bu düzene göre ülkede 37 yeni anaokul inşa edildi ve faaliyete geçirildi, 52 okul öncesi eğitim kurumu elden geçirildi. Nice üniversite ve enstitüler tamir edildi (Merdanov, 2011: 103).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ülkeye başkanlık ettiği dönemde de bilimin gelişmesine dikkat artırılmış, bu alanın lojistik içinde güçlendirilmesi, mali teminatı, esas temel ve uygulamalı bilimlerin gelişmesi üzere görülecek tedbirler belirlenmiştir. Bilim ve eğitimin geliştirilmesi için devlet bütçesindeki yıllık artış, öğretmenlerin, öğrencilerin, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin maaşlarındaki önemli artış, ayrıca okullara ders kitaplarının ücretsiz sağlanması, bu önemli alanda Başkan'ın dikkatinin ve özeninin açık bir ifadesiydir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 11 Şubat 2004 tarihinde imzaladığı "Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişimine dair Devlet Programı (2004-2008 yılları) onaylanması hakkında" belgesinin zorunlu unsurlarından biri olarak ülkenin tüm bölgelerinde

okul inşası süreci geniş boyutlara ulaşmasıdır. Yalnızca 2005 yılında Azerbaycan'da toplam 328 yeni okul binası inşa edilmiş ve işletmeye alınmıştır.

Büyük liderin fikirleri tarafından yönlendirilen Haydar Aliyev Vakfı da yeni okulların inşasında yakından yer alıyor. Vakfın girişimi her yıl yeni okul binaları inşa edir.

2005-2006'da 278 okula Eğitim Bakanlığı'nın merkezi fonları hesabına modern ekipman sağlandığı da belirtilmelidir. Bu okullarda, öğrenci masalarının, yazı tahtalarının, öğretmen masalarının ve öğretmen koltuklarının kısmen değil, tamamen yüksek kalitede değiştirilmiştir. Çünkü bu çalışma 2007 ve sonrasında da devam etmiş ve etmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev'in 21 Ağustos 2004 tarihli 355 sayılı Kararı ile onaylanan "Bilgi ve İletişim Teknolojileri ile Genel Eğitim Okulları Sağlama Programı (2005-2007)" bu yönde atılan en önemli adımlardan biridir.

Bu alandaki yeniliklerden biri de gelişmiş ülkelerde başarıyla uygulanan "E-okul" (uzaktan eğitim) projesidir. Bu proje esnek okul yönetimi, ebeveyn-okul ilişkilerinin güçlendirilmesi, öğrenci katılımının izlenmesi, okullar arası elektronik iletişimlerin genişletilmesi ve en önemlisi öğrenci başarısı hakkında anında bilgi sağlanması için bir temel oluşturmaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in de ilgisi ile eğitim alanındaki diğer sorunlara da değiniliyor, ülkemizin ortaöğretim okullarındaki personel sıkıntısı gideriliyor.

Okullar için milli-manevi değerleri yansıtan, hem içerik, hem de poligrafik olarak modern taleplere cevap veren yeni nesil ders kitaplarının hazırlanması ve tüm öğrencilere ücretsiz teslimatı en büyük başarılarından biri idi.

Ders kitapları ve öğretim yardımcılarının geliştirilmesi genel eğitim reformunun önemli bir parçasıdır. Manuel seçimine ilişkin dünyada mevcut olan model ve mekanizmaları içeren "Genel eğitim sisteminde ders kitabı politikası" belgesi hazırlanmış ve hükümet tarafından onaylanmıştır. Bu belgeye göre, Ders Kitabı Değerlendirme Konseyi kurulmuştur.

Sosyo-ekonomik altyapının inşasında olağanüstü bir öneme sahip olan teknik ve mesleki eğitim sistemini geliştirmek için de önemli adımlar atılmış ve ilgili devlet programları geliştirilmiştir. Mesleki eğitimin önemini vurgulayan ülke Başkan, Milli Eğitim Bakanlığı için çok ciddi görevler belirlemiştir,

Şu anda yükseköğretim sisteminde ciddi reformların eşliğinde olduğumuzu belirtmek isterim. Yükseköğretimde uzmanların eğitiminde iki kademeli bir yapıya geçiş ve bir dizi üniversiteye özerklik verilmesi başarılı adımlardandır. Öğrencilerin bilgilerinin çok noktalı bir sistemde değerlendirilmesi, eğitim kurumlarının belgelendirilmesi ve akreditasyonu kalitenin geliştirilmesi açısından zaten olumlu sonuçlar vermekteyiz.

Son yıllarda yüksek öğretim sisteminde yapılan esaslı değişikliklerden biri de uluslararası tecrübeye uygun olarak tüm yönlerde yeni nesil devlet eğitim standartlarının hazırlanmasıdır.

Şunu da belirtelim ki, Azərbaycanın Boloniya sürecine katılması, Avrupa eğitim mekanına entegrasyonu yönünde kredi sisteminin uygulanması, modern tasdik ve akreditasyon sisteminin kurulması temin edilmiştir. Ayrıca şunu da belirtmek isterim ki, öğrencilerimize verilen diplomalar Avrupa ülkelerinde tanınır ve kabul edilir.

Yükseköğretim sisteminde öğretmen yetiştirme sistemini geliştirmeyi ve gerekli seviyeye yükseltmeyi amaçlayan “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde pedagojik eğitim kavramı ve stratejisi” belgesi de hazırlanmış ve onay için hükümete sunulmuştur. Bu kavramın hükümlerine göre, yakın gelecekte, bu süreçle doğrudan ilgili olmayan konuların başlangıç öğretmen eğitim programlarından çıkarılması, doğrudan pratik öğretmen eğitimine yönelik konulardaki ders sayısının artırılması, pedagojik uygulamanın öncelik seviyesine yükseltilmesi ve çift nitelikli öğretmen yetiştirilmesi öngörülmüyor.

Not edelim ki, gelecekteki öğretmenlerin pratik eğitim, pedagojik iletişim ve yönetim becerileri kazanmalarına yardımcı olmak için pedagoji, psikoloji, metodoloji ve en önemlisi aktif interaktif öğrenme teknolojisindeki becerileri birleştiren "Eğitimin Temelleri" konusunun öğretilmesi en önemli unsurlardan biridir. Bu etkinliğin uygulanması, teoriden pratiğe geçişin sağlanması, öğretmenlerin profesyonel düzeyinin yükseltilmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

Personel eğitimi de ülke Başkan'ın odak noktasındadır. Bu konunun önemini dikkate alarak Cumhurbaşkanı, gençlerin yurtdışında eğitimine ilişkin bir kararname imzaladı ve özel bir devlet programı geliştirmesi talimatını verdi. Bu düzen, personel eğitiminin geliştirilmesinde "siyah altının insan altına dönüşmesi" için belirleyici bir faktör olacaktır.

Cumhuriyetin prestijli bir yükseköğretim kurumu olan Nahçıvan Devlet Üniversitesi'nin çok sayıda öğrencisi ve öğretmeni, genel olarak bilimsel ve eğitim camiasına verilen büyük ilgi ve özeni, ülkemizin her alanda büyük başarılarını hissediyor ve derin sempati ile karşılıyor.

Nahçıvan Devlet Üniversitesi öğrenci ve öğretmen ekibi de ulu önderimizin ideallerine sadık kalarak yüksek bilimsel potensialla Azerbaycan'ın başarı ve gelişme stratejisine kendi katkılarını vermeye çalışıyorlar.

SONUÇ

Azerbaycanda 20. yüzyılın sonlarında kabul edilen ilk eğitim yasası ve eğitim reformu okul ve pedagojik düşüncenin gelişimi eğitimde tarihsel deneyiminin bir tezahürüdür. Bu dönemde, ulusal okulun saygınlığı ve düzeyi, ulusal entelijansiya arttı, bölgedeki eğitim ve pedagojik düşüncenin yeni özellikler ve niteliklerle zenginleştirilmesi olarak değerlendirilmesi gereken ulusal ve evrensel geleneklerin etkileşiminin gelişimi gözlemlendi.

20. yüzyılın sonlarında kabul edilen ilk eğitim yasası ve eğitim reformu Azerbaycan okulunun ve pedagojik düşüncenin gelişiminde, yeni, ilerici pedagojik fikirlerin yayılması, eğitim kurumlarının kurulması, bölgedeki ulusal pedagojik düşünce ve okul deneyiminin modern gereksinimler seviyesine yükseltilmesinde olağanüstü bir rol oynamıştır.

Bu dönemde Azerbaucan'daki tüm eğitim sistemi yapısal ve içerik parametreleri açısından güncellenmiş, zamanın gerekliliklerine yükselmiş, işlevi ve kendini geliştirme fırsatları artmıştır. Aynı zamanda toplumun manevi ve kültürel ihtiyaçlarına uygun olarak yeni pedagojik fikirlerin ortaya çıkması, ortaokul ağının genişletilmesi için temel oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Caferov, H.R. (2011). Nahçıvan'da Eğitim: Gelişim yolları ve fırsatları. Bakü, Bilim ve Eğitim
- Aliyev, H. (1997). Bağımsızlığımız sonsuz, konuşmalar, açıklamalar. Bakü, Azerbaskı
- Merdanov M.C. (2011). Azerbaycan'da eğitim tarihi. Cilt III. Bakü: Eğitim
- Merdanov, M.C. (2009). Azerbaycan'ın eğitimi yeni bir gelişme aşamasındadır. Bakü, Çarşıoğlu
- Tagiyev, A. M. (1993). Azerbaycan'da okul tarihi. Bakü, Eğitim
- Tagiyev, A. M. (1958). XIX. Yüzyılın sonlarında - XX yüzyılın başlarında Azerbaycan'da popüler eğitim. Bakü, Eğitim

NAHÇIVAN TOPRAĞININ TUNÇ ÇAĞI SERAMİKLERİ ÜZERİNDE BULUNAN BAZI DESENLER HAKKINDA

ABOUT SOME OF THE ORNAMENTS ON THE BRONZE AGE CERAMICS OF THE
NAKHCHIVAN TERRITORY

Dos. Dr. Toğrul HALILOV

Azerbaycan Bilimler Akademisi, Nahçıvan Bölümü

ÖZET

Nahçıvan bölgesi arkeolojik yerleşimlerle zengindir. Onlardan bir grubu Tunç dönemine aittir. Bu yerleşimlerde yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında bulunan arkeolojik malzemeler Azerbaycan arkeolojisinde özel bir yer tutur ve bilimsel önem taşır. Yerleşimlerde bulunan arkeolojik bilgiler içerisinde seramik ürünleri, kil kaplar çok sayıdadır. Onlar yapma teknolojisine, desenlerine, biçimine göre farklıdır. Seramik ürünlerinin süslenmesinde geometrik, zoomorf, antropomorfik desenler kullanılmıştır. Onları basit ve bileşik kompozisyonunda çekmişlerdir. Her bir desen motifinde onu yapmış olan seramikçinin işçilik yeteneği ile yanısıra dini-ideolojik görüşleri, düşünce tarzı da önemli yer tutmaktadır. Erken Tunç dönemine ait kaplardan farklı olarak Orta, Son Tunç çağında kapların süslenmesinde çeşitli boyalar kullanılmıştır. Kapların üzerine çizilmiş desenler birrenkli veya çokrenkli olmuştur. Kırmızı, siyah, sarı ve başka renkler kullanılmışlardır. Kapların üzerindeki desenlerden birçoğu geniş alanı kapsamaktadır. Daha çok eski Türk boylarının yaşadığı bölgelerde yaygındır. Seramik ürünleriyle yanısıra süs eşyalarında, kayaüstü resimlerde, prototürk kültürünün damga ve işaretleri ile çok yakın benzerlik oluşturmaktadır. Nahçıvan beldesinin Tunç çağı arkeolojik yerleşimlerinde bulunan seramik mamulleri üzerindeki bir çok desenlerin prototürk kültürüne ait özelliğinin olması Türk boylarının yaşadığı toprakları kapsamaması Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olan Nahçıvanın prototürk kültürünün önemli merkezlerinden biri olduğunu kanıtlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tunç Çağı, desen, Nahçıvan, Prototürk kültürü

ABSTRACT

Nakhchivan is rich in archeological monuments. Some of them belong to the Bronze Age. Each archeological material obtained during the archaeological research at these monuments has a special place in Azerbaijani archeology and is of great scientific importance. Among the archeological materials found in the monuments are ceramic products and clay pots. They differ according to the technology of preparation, the motive and the pattern. Geometric, zoomorphic, and anthropomorphic ornaments were used in the design of ceramic products. They were drawn in a simple and complex plot. In addition to the pottery skills of the potters who made it, for example, religious and ideological meetings and ideas were also important. Unlike the Early Bronze Age pottery, many of these ornaments were used during the Middle and Last Bronze Age to draw and decorate many of the ornaments. The patterns on the containers were one-color or multicolored. Used in red, black, yellow and other colors. Many of the ornaments on the shells have a wide range, and are widely spread in the areas where ancient Turkic ethnos live. Along with ceramic products, there are many similarities in decorative items, rock drawings, stamps and symbols of prototypical culture. One of the main centers of Nakhchivan's prototypical culture, which is an integral part of Azerbaijan, is the presence of very prototypical culture in a group of ornaments on ceramic artifacts found in bronze monuments of Nakhchivan.

Keywords: Bronze Age, pattern, Nakhchivan, Prototurk culture

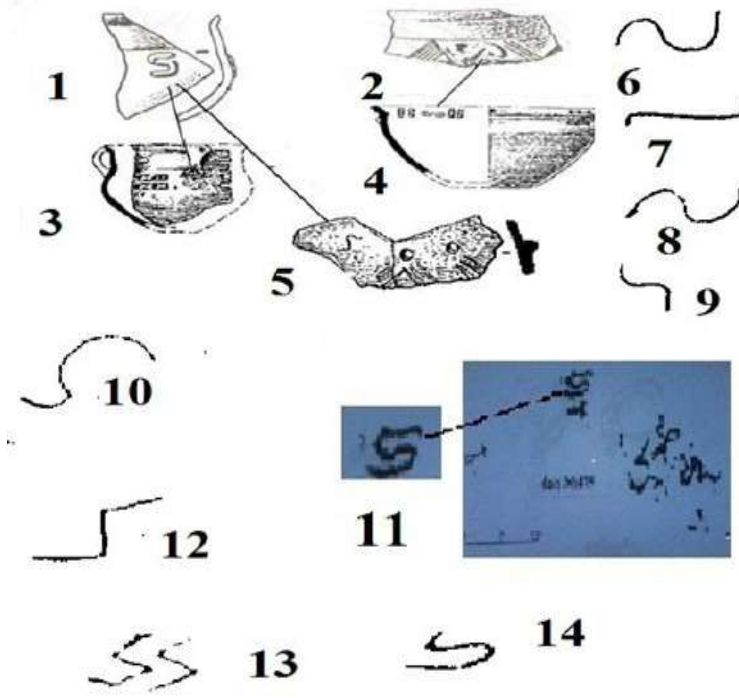
1. GİRİŞ

Nahçıvan bölgesi arkeolojik yerleşimlerle zengindir. Onlardan bir grubu Tunç dönemine aittir. Bu yerleşimlerde yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında bulunan arkeolojik bulgular Azerbaycan arkeolojisinde özel bir yer tutur ve bilimsel önem taşır. Yerleşimlerde bulunan arkeolojik bulgular içerisinde seramik ürünleri, kil kaplar çok sayıdadır. Onlar yapma teknolojisiyle yanısıra desenlerine, süsleme özelliğine göre farklılık oluşturmaktadır. Belirtilen konu şimdiye kadar sistematik biçimde araştırılmadığından tarafımızdan incelenmiştir. Araştırma sırasında Nahçıvan'ın Tunç çağı yerleşimlerden bulunmuş seramik memüllerinin, kil kablarn üzerindeki desenlerin bir gurupesi incelenmiştir. Çalışma, alan araştırması ve kütüphane incelemeleri şeklinde yürütülmüştür.

2. ERKEN TUNÇ ÇAĞININ DESENLERİ

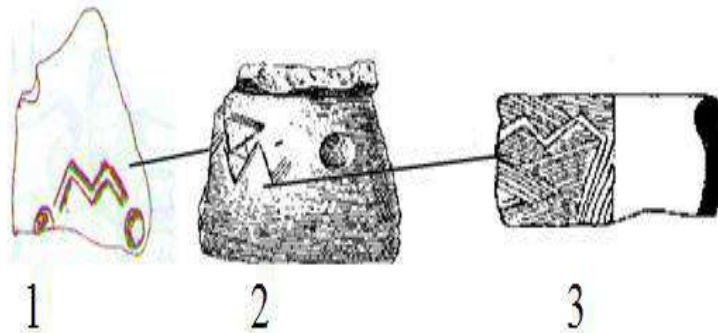
Erken Tunç çağında Kalkolitik çağının bir grup desenleme yöntemleri kalsa da seramikçiler tarafından yeni desenleme motifleri de kullanılmıştır. Ovçultepesi, I Mahta, Helec yapılarında bulunmuş Proto Kür-Aras seramiği (Bahşeliyev vd., 2010: 32-34; Bahşeliyev vd., 2011: 77, 86) Nahçıvan'da Kür-Aras kültürünün oluşumu tarihinin eski olduğunu kanıtlıyor. I Kültepe (Abibullayev, 1982: 127), II Kültepe (Aliyev, 1991: 123) yerleşimlerinde tespit olunan üzeri zikzak drsenli kil kaplar Güney Kafkasya'nın (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: 166), Ön Asya'nın (Sevin vd., 20008: 852; Sagona-Sagona 2003:101-109; Öztürk, 2004: 81-93; Pehlivan, 1990: 168-176) aynı çağa ait olan arkeolojik yerleşimlerinden bulunmuş bir grup kaplarla benzerlik oluşturmaktadır. Erken Tunç Çağı'na ait kapların bezemesinde oval veya yuvarlak motifler, zikzak, svastika, boynuz "S", "M" vb. desenler kullanılmıştır. Bu desenler geniş yayılım alanı, anlamı vardır (Halilov 2017a: 23-33).

"S" biçimli desenlerin eski örnekleri Tripolye Kültürü'ne ait (M.Ö. VII -VI binyıllar) kil kapların üzerinde tespit edilmiştir. İskitlerin Saka (Apasiak) aşiretlerinin metal malzemeleri (M.Ö. VI-IV yüzyıllar), Özbekistan'ın Karakalpak toprağındaki Anşka-Kalı denilen bölgede bulunan metal deve figürünün üzerinde (M.Ö. I yy-I yy), Sırderya Nehri kıyılarındaki Çirik-Rebat Kültürüne ait seramik kaplarda, Harezmi sikkelerinde (II yüzyıl), Güney Türkmenistan'ın mimarlık elementlerinde (X-XI yüzyıllar) (Allamuratov, 1977: 45), Yanıktepe (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: 125), Amiraniskora yapılarında bu tip desen bulunmuştur (Kuşnaryeva, Markovin, 1994: 28). Bu desenin anlamı konusunda yapılan araştırmalar sırasında belli oluyor Azerbaycan'da "karmak", Anadolu'da ise "çengel" denilen bu desen Azerbaycan halı desenlerinde "akarsu" adıyla kalmaktadır. Azerbaycan ve Anadolu halı sembolizminde insanı tehlikeden, kötü gözden kurtarmak için kullanılan motiftir. (Kurbanov, 2003: 260). Orta Asya'da damga işareti gibi çeşitli isimleri vardır. Kazaklar bu işarete "bota moyın" (köşek boynu), "gaz moyın" (gaz boynu), Kırgızlar "it kuyrukşa" (itkuyruğu), Özbek ve Karakalpaklar "kumırska beli" (karınca beli) demektedir. Çuvaşlar ise onu sema nurunun, güneş ışığının sembolü olduğunu düşünürler. Kaşgarlı Mahmud'un "Divan-Lugat-it Türk" eserinde bu desen hakkında bilgiler bulunmaktadır. Orada bu tip işaretin farklı biçimleri Oğuzların Begdili (Kaşgarlı, 2011: 227), Üregirler, İğdirler boyunun damgası olarak kullanılmıştır (Halilov, 2009: 20). "Şecereyi-Terakkime" eserinde bu işaretin benzeri Oğuzların İğdir, Kızı, Yasiir, Avanın boylarının damgalarıdır. Yasirin iller ağası, her ne rastlasa onu yikardır. İğdirin anlamı büyük, Avanın anlamı mertebesi yüksek demek olur (Ebulkazi, 2002, 100; Ebülğazi, 1974: 49-51). Bolkaristanda (Yengi, Tuncay, 2013: 77), Gamikayada (Müseyibli, 2004: 271, daş № 475) vb. yerleşimlerdeki kayaüstü resimlerde de bu tip işaretler bulunmaktadır. Şumer piktokramlarında birlikde yapılmış iki "S" biçimli işaret "siku" olarak okunur (Elimirzeyev, 2011: 190) (tab. I).

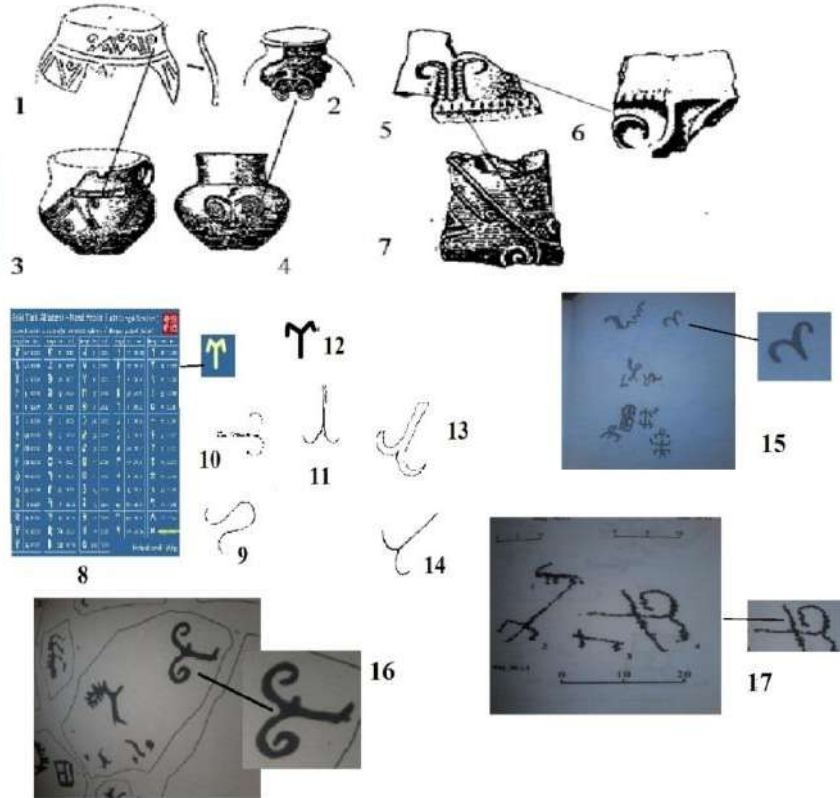
Tablo I. 1,2-II Kültepe; 3, 4- Yanıktepe; 5-Doğu Gürcistan;6-İğdır boyunun damgası, 7- Avanı boyunun damgası, 8-Kızık boyunun damgası, 9-Yazır boyunun damgası; 10-Bolkaristan; 11-Gemikaya; 12-Üregilerin damgası, 14-Begdilli boyunun damgası; 13-Şumer işareti.

“S” deseninin gibi “M” biçimli desen de Azerbaycan halıları üzerinde yoğun olarak kullanılmıştır. Bu desen Azerbaycan’ın yanı sıra Anadolu, Kuzey Kafkasya, Türkmenistan halıcılık sanatında kaplama unsuru olarak yapılmaktadır. Üzeri bu türlü süslü seramikler I Kültepe (Abibullayev, 1982: 291, tab. XI, 10; 302, tab. XXII, 9), Babaderviş, Amiraniskora (Kuşnaryeva, Markovin, 1994: 29, 68) vb. yerleşimlerde. Damgalar sırasında "yüksek hakimiyet ve vassallar", "vassallık" bildiren Han damgası, baltavar, ilteber /elteber sembolleri ile benzerlik oluşturmaktadır (Kurbanov, 2003: 49). Talas, Orhun ve Yenisey kullanılan "g" ünsüzünü bildiren işaretler de bu şekildedir. (Tekin, 2010: 150), "Şecereyi-Terakkime" eserinde ise bu tip işaretler Oğuzların Döğer boyunun damgası olarak gösterilmiştir. (Ebulkazi, 2002: 77). I Kültepe yerleşiminde bulunmuş üzeri kabartma teknikle işlenmiş butip desenli kil kaplar (Abibullayev, 1982: 133) Yanıktepe yerleşiminden elde edilmiş bir grup kaplarla yakın benzerlik oluşturmaktadır (Kuşnaryeva, Çubinaşvili, 1970: 89). Azerbaycan'da Babaderviş, Doğu Gürcistan'da Amiraniskora, Anakliya yapılarından bu tip desenli kil kaplar bulunmuştur (Kuşnaryeva, Markovin, 1994: 26, 68) (tab. II).

Tablo II. 1-I Kültepe, 2- Babaderviş, 3- Amiraniskora

Koç boynuzu deseni Nahçıvan'ın Erken Tunç çağı yerleşimleriyle (Mahta, I Kültepe, II Kültepe vb.) yanı sıra Azerbaycan'ın diğer topraklarında, Doğu Gürcistan'da (Кушнарева, Марковин, 1994: 19), Tripolye Kültürü'ne (M.Ö. VII -VI binyıllar) ait kil kapların üzerinde görülmektedir. Koçboynuzu deseni seramik mamullerin yanı sıra metal mamullerde, halıcılıkta, kayaüstü resimlerde yaygındır. Azerbaycan'la birlikte Anadolu, Türkmen, Karakalpak, ayrıca Dağıstan, özellikle Tabasaran halılarında boynuz deseninin çeşitli biçimleri bulunmaktadır. Azerbaycan halı sanatında Karabağ (Malibeyli) halılarında bu desen dahak yaygındır. Bu desenin anlamı ve yayılma alanı ile ilgili yapılan araştırmalar sırasında "S", "M" kibi koç boynuzu deseninin de geniş yayılım alanının ve anlamının olduğunu, özellikle tür kültüründe yaygın olduğunu görürüz (Halilov, 2017 b: 59-71). Koçun eski Türk mitoloji düşüncelerinde çok yaygındır. Bu hayvan bir yandan "bolluk" ve "bereket" anlamına gelir, diğer yandan ise ölen insanların ruhlarını Tanrı mekanına ulaştıran kutsal canlılardan düşünülüyordu. Bu nedenle Tanrıya kesilen kurbanlar arasında beyaz atla birlikte beyaz koç da özel bir yer tutar. Koç boynuzunun anlamı ile ilgili çeşitli düşünceler vardır. Kaynaklarda koç "koçkar, köçkar, kaçkar" gibi farklı isimlerde kullanılmıştır. Damga işareti gibi Anadolu'da, Güney ve Kuzey Kafkasya'da, Orta Asya'da, Kırım'da, Volga boyunca, Doğu Sibirya'da "koşkar", "koçkar", "köçkar", "koç müyüz" (koç boynuzu), "koçkarok", "kayabaran" (kaya baranı / koçu) vb., Altaylarda "kulya" (koç boynuzu) şeklinde kullanılmıştır. Kuzey Kafkasya'da yaşayan Karaçayların "kosxar" (koçkar, koşkar), tulpar, semen aşiretlerinin damgası, Kazakların Nayman, Karakirey aşiretlerine ait tanınma farklılaşma işareti, Hun damgalarından bir grubu boynuz biçimindedir (Kurbanov, 2003: 259, 305, 307). Orhun Yenisey taş kitabelerindeki damgalar sırasında da bu tip işaretler bulunmaktadır (Tekin, 2008: 110) (tab. III).

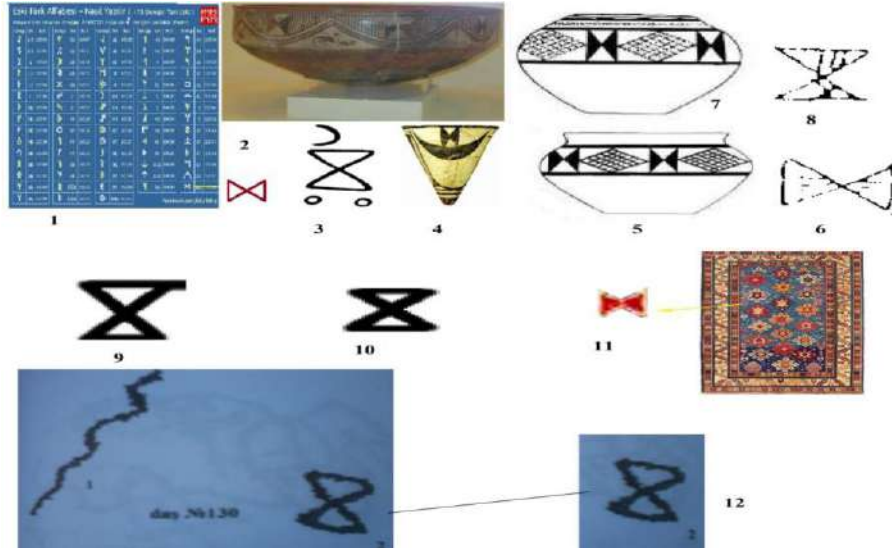
Tablo III. 1-Mahta; 2-I Kültepe; 3, 7-Babaderviş; 4- Anakliya; 5, 6- II Kültepe; 8-Orhon Yenisey alfabisi; 9-11, 13, 14- Bolkaristan; 12- ; 15, 16, 17- Gamikaya; 16-Çankırköl; 18, 19-Doğu Anadolu (Erzurum Muzesi)

3. ORTA TUNÇ ÇAĞININ DESENLERİ

Orta Tunç çağının kil kapları üzerinde geometrik desenler yaygındır. Onlar üçgen, açılı, daire, dalgalı, düz çizgiler ve diğer resimlerden oluşur. Diğer süsler gibi onların da bir grubu

başka yerlerden bulunan seramiklerin üzerindeki resimlerle benzerlik oluşturuyor. Bu süsler bitişik üçbucakların romblarla birlikte çekildiği, sadece noktalardan, dalgalı, kövsvarı çizgilerden oluşan, esasları yukarıya veya aşağıya doğru yönelik açılardan, tek veya bitişik üçgenler, romb, aç, dikey, ve yatay çizgilerin, dalgalı ve kavis (yarıdairesel) çizgi kombinasyonundan, dalalı çizgi ile birlikte açların kombinasyonundan, dairelerden ve diğer desenlerden ibaret olmak üzere basit ve bileşik kompozisyonunda çekilmiştir.

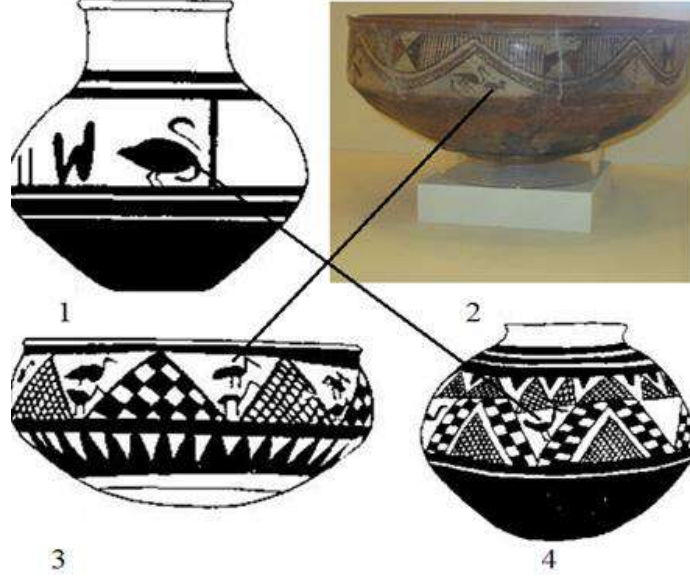
Üçgen Nahçıvan'ın Orta Tunç çağı seramikleri üzerinde en yaygın geometrik desendir. Onlar tek ve birbirine bitişik biçimde çekilmiştir. A.A.Vayman üçgen deseninin Sümer kültüründe kadın sembolü olduğunu (Eneolit SSSR, 1982: 60), A.Bullink zikzaklar gibi onun da dağları sembolize ettiğini belirtmişlerdir (Yeviskov, 1988: 16). Kaynaklarda birbirine bitişik iki üçgenin sağlığı, ucu yukarı ve aşağı olan iki üçgenin kadını, suyu, yeraltı dünyayı, hükümdarlığı, erkeği, odu, ilahi güçleri, birbirine geçen üçgenlerin ilahi kuvveti, ateşle suyun birleşmesini sembolize etdiyi hakkında bilgiler var (Mifi naradov mira, 1991: 272-273; Rıbakov, 1966: 25). Güney Kafkasyadaki arkeoloji yerleşimlerden bulunan üzerinde üçgenler çekilmiş seramikleri B.Kuftin Ortadoğu boyalı seramiğinin lokal seçeneği adlandırmıştır (Kuftin, 1941: 136). Bu tip ornamentli boyalı seramikler Boğazköyden bulunan Hitit kültürüne ait seramiklerin üzerinde de bulunmaktadır (Zaharov, 1927: 147). Üçgen ornamenti Humay Ananı simgeleyen sembollerden biri olarak Türk mitolojik tesevvüründe geniş yer tutuyor (Kurbanov, 2014: 161). Halıcılıkta bu desen "elibeline", "nazarlık" anlanır. Birbirine bitişik biçimde çekilmiş üçgen resimleri prototürk kültürünün yaygın olduğu topraklarda çok sayıda bulunmuştur. Gemikaya (Bahşeliyev, 2002: resim 34; Müseyibli, 2004: 248, 191), Göyçe gölü (Kurbanov, 2014: 67) petrogliflerinde, II Kültepe, Kızılburun (Bahşeliyev, 2004: 118, şekil. 28, 3, 10), Erzurum, İran seramiklerinde, Şumer, Elam işaretinde (Elimirzeyevv, 2011: 189), Tripolye kültüründe (Kurbanov, 2014: 67), Orhun-Yenisey alfabesinde (Recebli, 2009: 45) birbirine bitişik biçimde çekilmiş üçgen resimleri var. Orhun-Yenisey alfabesinde "k", "u" sessiz harfını bildirir (tab. IV).

Tablo IV. 1-Orhan Yenisey alfabesinin tam listesi, 4-Talli Bakun, İran, 11-Şirvan halısı; 2-Erzurum müzesi; 3-Gemikaya ; 6-Şumer işareti, 8-Elam işareti; 5- IKültepe I, 7-Kızılburun; 9- Tripolye kültürü; 10-Göyçe gölü kayaüstü tasvirleri; 12-Gemikaya

Erken Tunç çağından farklı olarak Orta ve Son Tunç çağında zoomorf desenler yaygındır. Onlar genellikle boyalı kapların üzerinde çekmişler. Yayıcı, Kızılburun, I Kültepe, II Kültepe, Şahtatı vb. yerleşimlerinden bulunmuş Orta Tunç çağı boyalı kil kapların üzerindeki kuş resimleri basit ve bileşik kompozisyonunda çekilmiştir. Bu resimlerin bazılarının benzerleri Kızılburun (Aliyev, 1977: tab. 6, 2), Göytepe (Kuşnaryeva, Markovin, 1994: 130) vb. yerleşimlerinde bulunmuştur. Onlar seramikçilerin sanatkarlık yeteneğiyle yanısıra dini-ideolojik görüşümleri, düşünce tarzı vb. bağlılık oluşturmaktadır. Onkon-kuş motifi de Türk

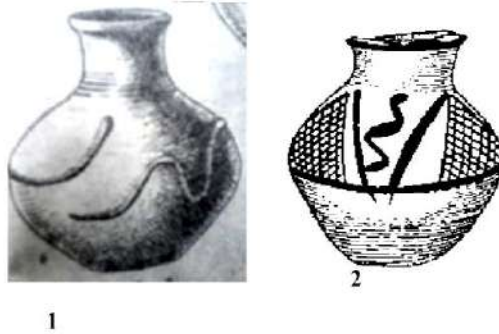
mitolojisinde en yaygın motiflerden biridir. Bu motivin en geniş yayılması Humay adlı kuş ile ilgili efsane ve rivayetlerde yansımıştır. Humay adına ilk kez Gültekin abidesinde, daha sonra ise Tonyukukta rastlanmıştır (Tantekin, 2004: 113-114). Araştırmacılardan bir grubu her oğuz soy ve boyunun ayrıca kuş ongunu olduğunu belirtmişlerdir (Naki, 2011: 54-60). Baheddin Ögel onkonları boy ve soylar üzere kruplaşdırarak Çabni-Şunkarı Humay biçiminde göstermiştir (Ögel, 1989: 365) (tab. V).

Tablo V. 1-Kızılburun 2-Doğu Anadolu (Erzurum Muzesi; 3,4-Göytepe

4. SON TUNÇ ÇAĞININ DESENLERİ

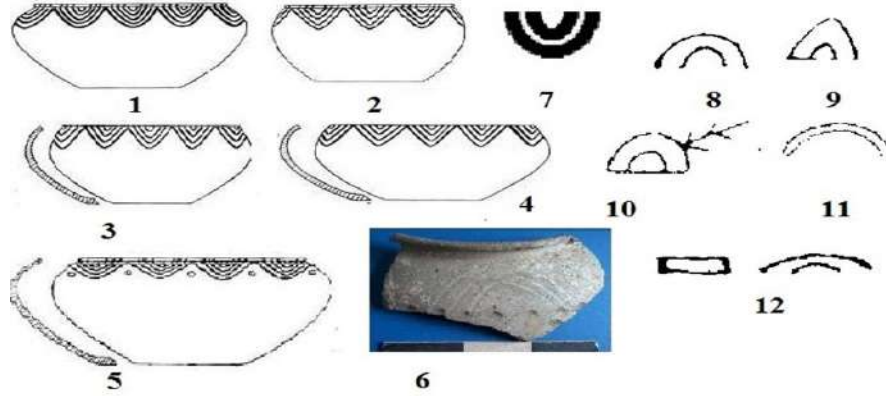
Nahçıvanın Son Tunç çağı ki kablari üzerinde bulunan ilginç hayvan resimlerinden biri de yılanıdır. Kızılburun, Şahtahtı kaplarının üzerinde kıvrılmış yılan üçgenler ve açılar arasında çekiliştir. Şahtahtı kapı üzerindeki yılan resmi biraz farklı biçimdedir. Orada birbirinin ardına iki yılan yapıstırılmış biçimde, kabartma teknik yöntemle çekilmiştir. Araştırmacı Veli Aliyev bu tip kapdan ilaç saklamak için kullanıldığını belirtmiştir. (Aliyev, 1977: 64, 66). Tasvirlerde bu kaplardan hangi amaçla kullanıldığı gösterilmekle yanısıra yılanla ilgili insanların dini-ideolojik görüşleri sembolik sembolik biçimde verilmiştir (tab. VI).

Tablo VI . Şahtahtı nekropolünden bulunan kil kablari

Nahçıvan'ın Son Tunç çağı seramik ürünleri üzerinde çekilmiş ilginç desenlerden bir kısmını yarım konsentrik resimler oluşturmaktadır. Çalhankale, Karaçuk, Şahtahtı (Bahşeliyev, 2004: 106, şekil 16, 3-7), İliklikaya (Halilov, 2013) yerleşimlerinden bu tip seramikler bulunmuştur. Bu resmin anlamı ile ilgili aparılan araştırma sırasında desenin gök kuşağına benzer olduğunu görürüz. Bu yüzden de resmi astral resim olarak düşünülebilir. Yarımkonsentrik desenin yayılma alanı ile ilgili yapılan araştırma sırasında onun en eski örneklerinin Sümer, Elam işaretlerinde (piktokramlarında), Tripolye (Kukuteni) kültüründe

(M.Ö. VII -VI binyıllar) (Kurbanov, 2014: 67), Bulgaristan'daki kaya üstü tasvirler arasında (Yengi, Tuncay, 2013: 77) olduğunu görürüz. Kaşgarlı Mahmud'un "Divan-Lugat-it Türk" eserinde oğuzların karabölükler, çuvaldarlar (Halilov, 2009: 20, 21) boylarının damğaları bu şekilde verilmiştir (tab. VII).

Tablo VII. 1, 2-Çalhankale, 3, 4- Karaçuk, 5-Şahtahtı; 6-Qumluk; 7. Tripolye kültürü; 11- Bolgaristan kayaüstü resmi; 9-10, Şumer Elam işareti; 8-çuvaldarlar boyunun damgası, 12- karabölükler boyunun damgası

5. SONUÇ

Konuyla ilgili yapılan araştırma sonucu şunu söylemek olasıdır: Tunç çağında seramikçiliğin gelişimi sırasında kilden yapılan ürünlerin kaliteli, çok çeşitli olmasının yanısıra desenleme motifi de artmıştır. Seramiklerin süslemesinde kullanılan desenler insanların dini-ideolojik görüşlerinin yanısıra sanatkarlık yeteneğiyle bağlı olmuştur. Desenlerde yerel özelliklerin yanısıra, diğer kültürlerle de benzerlik oluşturmaktadır. Süslemede yerel desenlerle yanısıra, diğer kültürlerle benzer özelliklerin bulunması farklı bölge insanların maddi ve manavi kültürlerinde benzerliğin olduğunu, her bir desenin derin bir anlamı olduğunu kanıtlamaktadır. Damga olarak kullanılan desenler Nahçıvan'da yaşayan insanların soy kökeninin belirlenmesinde bilimsel önem taşımaktadır. Onların bir grubunun benzerlerinin prototürk kültüründe yaygın olması Nahçıvan bölgesinin tarihen türk toprağı olduğunu kanıtlamaktadır. Yerleşimlerden bulunmuş insan ve hayvan figürleri Nahçıvanda heykeltraşlığın tarihine dair arkeoloji bulgularından olup, Tunç çağında seramikçilerin bu alanda da belli yeteneğinin olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abibullayev, Osman (1982) Eneolit i bronza na territorii Naxçıvanskoy ASSR, Bakü, Elm Matb.
- Aliyev, Veli (1977) Azerbaycanda tunc dövrünün boyalı qablar medeniyeti. Bakü, Elm Matb.
- Aliyev, Veli (1991) Kultura epoxi sredney bronzy Azerbaydjana, Bakü, Elm Matb.
- Allamuratov, Aqinbay (1977) Karakalpakskaya narodnaya vıška, Nukus Matb.
- Bahşeliyev, Veli (2002) Gemikaya resimlerinin poetikası. Bakü, Elm Matb.
- Bahşeliyev, Veli (2004) Nahçıvanın qedim tayfalarının manevi medeniyeti. Bakü, Elm Matb.
- Bahşeliyev Veli vd. Ovçular tepesi (2010) (2006-2008-ci il tedqiqatlarının neticeleri) (Tirst Pre Liminary Report the 2006-2008 seasons). Bakü, Elm Matb.
- Bahşeliyev Veli vd. (2011) "Oğlankalede 2010-cu yılda aparılan arxeoloji tedqiqatların neticeleri". Azerbaycanda arxeoloji tedqiqatlar-210, Bakı: Hazear Unversiteti: 339-348
- Halilov, Buludxan (2009) Mahmud Kaşğarının Divanı lüğət-it-türk eserinde etnonimler, Bakü, Garisma MMC Matb.
- Halilov, Toğrul (2013) Son Tunc-Erken Demir dövründe Nahçıvanın ekinçi-maldar tayfalarının medeniyeti. Bakü, Elm ve tehsil Matb.

- Halilov, Toğrul (2017a) Nahçıvan bölgesi Erken Tunç Çağı seramik desenlerinin yayılım alanı ve anlamı hakkında, Journal of the International Scientific Researches/Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD), 2017; 2(1): 23-33.
- Halilov, Toğrul (2017 b) “Prototürk kültürünün ışığında Nahçıvanın Tunc Çağı seramikleri, Asia Minor Studies, Cilt: 5, Sayı: 10, Temmuz, 2017: 59-71.
- Ebülğazi, Bahadır Han (1974) Şecere-i Terakime Türklerin Soy Kutugu (Tercüman 1001 Temel Eser 33) (Hazırlayan Muharrem Ergin), İstanbul, Tercüman Matb.
- Ebulgazi Banadır Han (2002) Şecereyi-Terakime (Türkmenlerin soy kitabı) Bakü, Azerbaycan Milli Ansiklopedisi Matb.
- Elimirzeyev, Allahverdi (2011) Erken Elam cemiyeti: iqtisadi-siyasi münasibetler və yazı tarixi (e.a. IV-III minillikler), Bakü, 264 s.
- Eneolit SSR (1982) Seriya Arxeolojiya SSSR, Moskva.
- Kâşgarlı, Mahmud (2011) Divanü Lügat-it Türk (çeviren: Besim Atalay). Türk Dil Kurumu Yayınları: 1036, Ankara.
- Kuşnareva, Karina ve Çubinaşvili, David (1970) Drevniye kulturi Yujnoqo Kafkaza. Leninqrada.
- Kuşnareva, Karina ve Markovin, Vladimir (1994) Epoxi bronzı Kavkaza i Sredney Azii. Ranya i Srednya Bronzı Kafkaza (Oçerednoy tom mnoqotomnoqo fundamentalnoqo izdaniya po arxeologii), Moskova, Nauka Matb.
- Kuftin, Boris (1941) Arxeolojiçeskiye raskopki v Trialetti. Tblisi.
- Kurbanov, Araz (2003) Damğalar, remzler, menimsemeler. Bakü, Azerbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Strateji Araştırmalar Merkezi.
- Müseybli, Nacaf (2004) Gemikaya, Bakü, Çaşoğlu Matb.
- Mifi Narodov Mira (qlavniy redaktor Tokoryev, Serqey) (1991) Ençklopediy, n. I, Moskva 199 s.
- Naki, Tezel (2011) Türk masalları. İstanbul, Bilge kültür sanat Matb.
- Öztürk, Nurettin (2004) “Anadolu’nun Karaz Seramiğine Ait Eski İle Yeni Görüşleri Ve Yerleşim Yerleri”. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt-4. Sayı-32. Erzurum: 81-93.
- Ögel, Baheddin (1989) Türk mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar). C.I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pehlivan, Mahmut (1990) “Karaz Kültürü ve Hurriler”. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 1-1. Van: 168-176.
- Rıbakov, Boris (1966) “Reliqiya i miroponimaniye pervıx zemledelçev Yuqa Vostoçnoy Yevropı (IV-III tısaçaletiya do n.e.)”. Mejdanarodnoy konqres do istorokov i proistorikov dokladı i soobşeniya arxeoloqov, Moskva: 20-25.
- Recebli, Ebülfez (2009) Eski türk yazısı anıtları, C I. Bakü.
- Sevin, Veli vd. (2000) “Van-Karagündüz Höyüğü Kazıları (1997 Yılı Çalışmaları)”, Belleten LKIII/238, 2000: 847-882.
- Sagona, Antonio, Sagona, Claudia (2003) “The upper Levels at Sos Höyük, Erzurum: A Reinterpretation of the 1987 Campaign”, Anatolia Antiqua, XI: 101-10.
- Tekin, Talat (2010) Orhon Yazıtları. Türk Dil Kurumu Yayınları 540, Ankara.
- Tantekin, Hatem (2004). Sihirli masalların onqon ve esatiri suretleri. Bakü, Şirvanneşir Matb.
- Vulli, Leonard (1961) Ur Xaldayev, Moskva, Vostoçnoy literaturı Matb.
- Yeviskov, Boris (1988) Mifolojiya kitayskoq neolita. Ha materialam raspisey keramike kulturi yanşua. Novosibirsk, Nauka Matb.
- Yengi, Öge ve Bahtiyar Tuncay (2013) Kür-Araz medeniyyeti və türk damğaları: Damğadan yazıya keçid, Bakü, Elm Matb.
- Zaharov, Andrey (1927) “Xetskaya keramika Boğazköya i nekatoriye zakafkazskiye paraleli”. İzvestiya obşestva Obsledovaniye i izuçeniye Azerbaydjana, № 5: 114-152.

KEŞİKÇİDAĞ VƏ AVEY QORUQLARININ ÜMUMİ CƏHƏTLƏRİ GENERAL FEATURES OF THE KESHIKCHIDAG AND AVEY RESERVES

Dr. Musa MURSAQULİYEV

“Keşikçıdağ” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun Direktoru,
Azərbaycan Respublikası, Ağstafa Şəhəri,
Director Of The “Keshikchidag” State Historical And Cultural Reserve,
Azerbaijan, Aghstafa District

Dr. Səadət ƏLİYEV

Pedagogika Üzrə Fəlsəfə Doktoru,
“Avey” Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun Direktoru,
Azərbaycan Respublikası, Qazax Şəhəri,
Doctor Of Philosophy In Pedagogy,
Director Of The “Avey” State Historical And Cultural Reserve,
Azerbaijan, Gazakh District

ÖZET

Ölkəmizin ərazisi çoxlu sayda tarixi, memarlıq və arxeoloji abidələrlə zəngindir. Tarixi keçmiş Alt Paleolit dövrünə qədər gedib çatan bu torpaqların hər qarışında bir tarix yaşayır. Qədim tariximizi özündə yaşadan bölgələrimiz arasında eyni coğrafi ərazidə yerləşən Ağstafa və Qazax rayonları xüsusilə fərqlənir. Bu ərazilərdə tarixin bütün dövrlərini əhatə edən abidələr kifayət qədərdir. Belə abidələrinin sırasında Ağstafa rayonunda yerləşən “Keşikçıdağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu və Qazax rayonunda yerləşən “Avey” Dövlət tarix-mədəniyyət qorugunu göstərmək olar.

“Keşikçıdağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu Ağstafa rayonundan 75km məsafədə, dəniz səviyyəsindən 750-950 metr hündürlükdə, Gürcüstan Respublikası ilə sərhəddə, Ceyrançöl ərazisindəki dağların cənub, cənub –şərq tərəfindəki qum dağlarından ibarət sıldırım qayalıqda yerləşir və 25km sərhədyanı ərazini əhatə edir.

Daş Salahlı ilə Yuxarı Salahlı kəndinə gedən yoldan aydın şəkildə görünən və Qazax ərazisindəki hündürlüklər arasında yerləşən Avey massivi diqqəti cəlb edir. Gürcüstan Respublikası ilə Qazax rayonu arasında yerləşən Kiçik Qafqazın dağ silsiləsinə aid edilir. Hələ eradan əvvəlki minilliklərdə ulu babalarımız burada məskən salmış və uzun müddət oturaq həyat tərzini keçirmişlər.

Keşikçıdağ mağara-məbədlər kompleksi və “Avey” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun eyni coğrafi ərazidə yerləşməsi, burada hökm sürən tarixi şərait hər iki qoruqda aşkar olunan abidələrdə oxşar xüsusiyyətlərlə özünü büruzə verir. Arxeoloji qazıntılar zamanı hər iki tarixi abidənin ərazisində ən qədimi Alt və Orta Paleolit dövründən başlayaraq, ən yenisi isə tunc dövrü və orta əsrlərə aid edilən çoxlu sayda arxeoloji və memarlıq abidələri aşkarlanmışdır. Hər iki qoruqda yerli, ölkə və dünya əhəmiyyətli abidələr mövcuddur. Qafqaz Albaniyasının

memarlıq tarixində mühüm yer tutan və geniş yayılan məbəd tipli tikililər hər iki tarixi abidədə eynilik təşkil edir.

Avey dağının 992,5 metr hündürlüyündə qədim Alban məbədi görünür. Qafqaz Albaniyasının əsas məbədi olan bu Aveydağ məbədinin inşa tarixi IV-V əsrlərə aid edilir, günbəz formalıdır. Məbəd pardaxlanmış iri qaya parçalarının son dərəcə yüksək səviyyədə cilalanmış daşları ilə inşa edilmişdir.

Keşikçidağ mağaralar kompleksinin ərazisində Aveydağ məbədi ilə oxşar memarlıq xüsusiyyətlərinə malik iki məbəd yerləşir. İlkin orta əsrlərin sonuna aid edilən, bir-birindən 1500 metr aralıda yerləşən bu məbədlər dəniz səviyyəsindən 950 metr hündürlükdə tikilib və yerli daş materiallardan inşa olunmuşdur.

Azərbaycan ərazisində orta əsrlərə aid müdafiə tipli qalalar geniş yayılmışdır. Belə qalalara Çıraqqala, Keşikçiqala, Əskipara qülləsini göstərmək olar. Yuxarı Əskipara kəndindəki qüllə memarlıq baxımından bu bölgəyə məxsus inşaat üslubunda tikilib. Hal-hazırda abidə ermənilər tərəfindən işğal olunub. Buna oxşar, eyni üslubda tikilən qalalardan biri də Keşikçidağ mağaralar kompleksində yerləşən Keşikçiqaladır. Dəniz səviyyəsindən 850 metr yüksəklikdə, bölgəyə nəzarət məqsədilə tikilib. Onlar əsasən dağ və təpələrin yüksəkliklərində inşa edilib, əksəriyyəti yaşayış üçün nəzərdə tutulmayıb.

Qədim zamanlardan insanlar müxtəlif ağaclara, təbiət hadisələrinə, dağlara, suya, oda, başqa bir çox canlı və cansız varlıqlara sitayiş etmiş, onları müqəddəsləşdirmişlər. Belə yerlərdən “Keşikçidağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun ərazisindəki Qüdrət bulağını və “Avey” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunda yerləşən Damcılı bulağını göstərmək olar. Hər iki bulağın ətrafında müqəddəs ağaclar bitir və gur həyatın izləri indi də müşahidə edilir.

Açar sözlər : Ay məbədi, atəşpərəstlik, Keşikçiqala. (Moon Temple, fire worship, Keshikchigala)

TAM METİN

Qafqaz Albaniyası dövründə tikilmiş memarlıq abidələri haqqında Strabon öz tarixi əsərlərində müxtəlif məlumatlar vermişdir. Onun fikrincə ərazidəki məbədlər, kilsələr və s. xristian ocaqları burada mövcud olan digər atəşpərəstlik məbədləri üzərində qurulurdu. Məlumatların digərində qeyd olunur ki, albanlar daha çox aya sitayiş etmişlər. Adətən xristian məbədi əvvəlki (büt-pərəstlik) məbədlərinin yerində ucaldılırdı.

Şəkil 1. Avey dağında mağaralar

Avey sözünün özü də təxmin etməyə imkan verir ki, albanların Ay məbədi burada imiş. Toponimist alim Qiyasəddin Qeybullayev Avey sözündə metateza olduğunu, sözün əslində “Avey” yox “Ayev” olduğunu əsaslandırmışdır. O, müəyyən etmişdir ki, qədim dövrlərdə əsasən də türklərdə Aya sitayiş geniş yayılmışdır. Avey dağı, Alban məbədi ətrafında aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı üzərində aya sitayiş edən insanların ornamentləri əks edilmiş qabsaxsı nümunələri də bunu bir daha sübut edir.

“Avey” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 22 fevral 1989-cu il tarixli, 99 nömrəli əmri ilə yaradılmışdır.

Şəkil 2. “Keşikçidağ mağara-məbədlər kompleksi”

Şəkil 3. “Avey mağara-məbədlər kompleksi”

Şəkil 4. Avey dağı

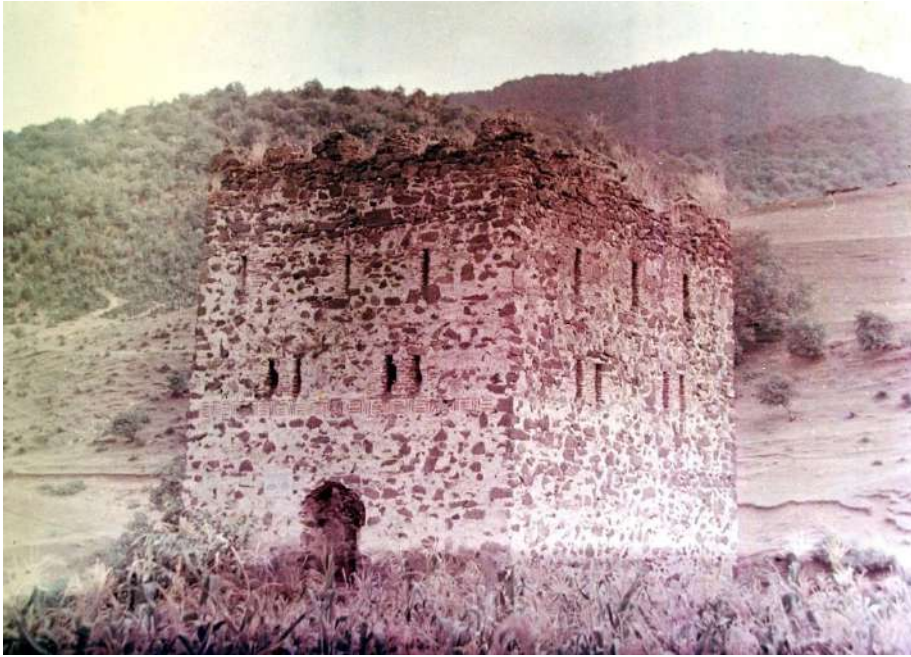
Şəkil 5. Damcılı mağara-düşərgəsi

Avey dağında yerləşən Damcılı mağara-düşərgəsində aparılan qazıntılar zamanı orta və üst paleolitə, mezolit və neolitə, tunc və orta əsrlərə aid materiallar tapılmışdır. Buradakı arxeoloji qazıntılar zamanı 8 mindən çox maddi-mədəniyyət nümunəsi aşkarlanmışdır. Damcılı mağara-düşərgəsi dünya əhəmiyyətli abidələr sırasına daxildir.

“Keşikçidağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu ərazisində yerləşən və Qazax rayonunun Yuxarı

Şəkil 6. Keşikçi qala

Şəkil 7. Yuxarı Əksipara kəndində qüllə

Əskipara kəndindəki qüllə ilə oxşar memarlıq xüsusiyyətlərinə məxsus olan Keşikçi qala “Keşikçidağ” Dövlət tarix-mədəniyyət qoruğunun ərazisində ilkin orta əsrlərdə sıldırım dik qaya üzərində müdafiə məqsədilə inşa edilmiş və dəniz səviyyəsindən 850 m hündürlükdə, dağ zirvəsində nəzarət və müdafiə məqsədilə tikilmiş üçmərtəbəli bir qaladır. Qalanın inşa edilməsi tədqiqatçıların gəldiyi qənaətə görə, təxmini olaraq ilkin orta əsrlər dövrünə aid edilir. Qalanın hündürlüyü 11 metrdir. Ümumi planı 5x5,25 metrdir. Qeyd edildiyi kimi sırf müdafiə məqsədi daşımışdır. Bunu onun ikinci və üçüncü mərtəbəsində dörd tərəfə baxan müşahidə pəncərə gözlüklərinin (mazğalların) olması bir daha əyani olaraq təsdiq edir. Qalanın hündürlüyü

boyunca onun möhkəmliyini artırmaq üçün çöl tərəfdən divara birləşdirilmiş əlavə sütun mövcuddur. Onun eni 130 sm, divara doğru qalınlığı 50 sm-dir. Qalanın tikintisində yerli təbii daşdan və qırmızı kərpicdən istifadə edilmişdir. Bu qalada da Azərbaycanın memarlıq abidələri üçün səciyyəvi olan tağ forması mövcuddur.

Keşikçidağ mağaralar kompleksi ərazisində yerləşən və Aveydağ məbədi ilə oxşar memarlıq xüsusiyyətlərinə malik Alban məbədləri Ceyrançölün Qatardağ zolağında yerləşir və özündə alban memarlığının izlərini daşıyır.

Şəkil 8. Keşikçidağ ərazisindəki Alban mağara-məbədləri

Tədqiqatçıların fikrincə sırf dini etiqad üçün nəzərdə tutulmuş bu məbəd Aya, Günəşə tapınan albanlar tərəfindən, yəni hələ xristianlığın tam mənimsənilmədiyi dövrlərdə tikilib və bir neçə dəfə təmir - bərpa edilib. Məbəd tikilən ərazinin qərb və şərq səmtləri dağ qalığı, şimal-cənub tərəfləri sıldırım qayalıqdır. Üzü cənub istiqamətinə baxan, yerli daş materiallardan inşa olunmuş bu məbəd dağa birləşik formadadır. Məbədin müşahidə məqsədli mağzal formalı pəncərələri tikilinin interyerini qismən işıqlandırır. Bu pəncərələr döşəmə səviyyəsindən 2.5-3 m hündürlükdə yerləşirlər. Məbədin giriş qapısı şərq-üzün cənub küncündədir. Qapının eni 80 sm, hündürlüyü 1,5 m-dir.

Hər iki qoruq ərazisində müqəddəsləşmiş yerlər vardır. Bunlardan Keşikçidağ ərazisindəki Qüdrət bulağını və Avey qoruğu ərazisindəki Damcılı bulağını göstərmək olar.

Şəkil 9.

1. Avey qoruğu ərazisindəki Damcılı bulağı;

2-3 Keşikçidağ ərazisindəki Qüdrət bulağı

Keşikçidağ ərazisindəki Qatardağ silsiləsi ətrafında müqəddəs yerlərdən biri olan Qüdrət bulağı “İlham Əliyev adına zirvə”dən 500 m şimalda yerləşir və sıldırım qayalığın içərisinə doğru uzanıb gedir. Həmin ərazidə lap qədimdən bu günə qədər yerli əhali təbiət hadisələrinə – müxtəlif dağlara, ağaclara, suya, oda və s. müqəddəsləşdirilmiş yerlərə inam göstərmişlər. Buranı müqəddəs yer hesab edən, inanıb, niyyət tutub gələn və niyyəti hasil olan insanlar bulağa bu adı (Qüdrət) vermişlər. Sovetlər dönməində sərhədlər açıq olduğu vaxtlarda buraya çoxlu insanlar gəlmiş.

Hər iki qoruğun ərazisində yerləşən tarix və memarlıq abidələri, aşkar edilmiş maddi-mədəniyyət nümunələri Keşikçidağ və Avey qoruqlarının eyni xüsusiyyətlərə və qədimliyə malik olduğunu bir daha sübuta yetirir.

Ədəbiyyat siyahısı:

- 1) M.Mənsurov: “Ceyrançöl mağara monastrları haqqında, məqalə, 2003-2004-cü illərin arxeoloji və etnik tədqiqatları” Bakı 2005 səh 71-72
- 2) M.Mənsurov: “Keşikçiqala və Qatardağ silsiləsi alban məbədləri haqqında” məqalə Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun Sumqayıt filialı. Elmi məqalələr toplusu. Bakı “Elm” 2005, səh 72-77
- 3) Q.Qeybullayev: “Azərbaycan toponimiyası”
- 4) F.Muradova: “Xristianlığaqədərki alban məbədləri”
- 5) F.Məmmədova: “Qafqaz Albaniyasının siyasi-tarixi və tarixi coğrafiyası”.

KARDEŞ KALEMLER DERGİSİNDEKİ YAZILARIN TÜR VE MİLLİYET AÇISINDAN TASNİFİ¹

Gül AKBAŞ

Uludağ Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk
Edebiyatı (Yüksek Lisans Öğrencisi)

ÖZET

Kardeş Kalemler dergisi, Türk dünyasında yayımlanan uluslararası nitelikli tek ortak kültür, sanat ve edebiyat dergisidir. 2007 yılında yayın hayatına başlayan ve aylık yayımlanan dergi, Kardeş Edebiyatlar dergisinden devraldığı bayrağı 13 yıldır taşımaktadır.

Dergide, Türk dünyasının çeşitli yerlerinden ilgili şair ve yazarlarca gönderilen makale, biyografi, röportaj, mülakat, eleştiri, deneme, hikâye, anı, sohbet, fıkra, masal ve şiir türlerinde eserler yer almaktadır.

Çalışmamızda dergide yer alan yazıların tür ve milliyet açısından bir tasnifi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kardeş Kalemler dergisi, Türk dünyası, Türk dünyası kültür havzası.

ABSTRACT

Kardeş Kalemler magazine is the only international journal of common culture, art and literature published in the Turkish world. The journal, which started its publishing life in 2007 and published monthly, has been carrying the flag it has taken over from the Kardeş Literature journal for 13 years.

The journal contains articles in articles such as articles, biographies, interviews, criticism, essays, stories, memoirs, chats, jokes, fairy tales and poetry sent by relevant poets and writers from various parts of the Turkish world.

In our study, a classification has been made in terms of genre and nationality of the articles in the journal.

Key Words: Kardeş Kalemler journal, Turkish world, Turkish World cultural basin.

¹ Bu bildiri, "Kardeş Kalemler Dergisi Üzerinde Bir İnceleme" konulu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Giriş

Günümüzde yayın hayatını sürdüren pek çok dergi ile karşılaşmaktayız. Türkiye’de yayımlanan dergiler genel olarak yurtiçine hitap etmektedir. Ancak çalışmamıza da konu olan Kardeş Kalemler dergisi bütün Türk dünyasına seslenmek üzere yola çıkmıştır.

Kardeş Kalemler dergisi, Avrasya Yazarlar Birliği’nin yayın organı olmak üzere 13 yıldır yayın hayatını aralıksız olarak sürdürmektedir. Çalışmamızda öncelikle Avrasya Yazarlar Birliği hakkında bilgi verilecek daha sonra ise Kardeş Kalemler dergisinin yayın hayatına girişi, içeriği, gerçekleştirdiği faaliyetler, yayımlanan özel sayıları ve özel dosyaları üzerinde durulacaktır.

Son olarak gerçekleştirilen tasnif çalışmalarına dair istatistiksel bilgilere yer verilecektir.

Avrasya Yazarlar Birliği

Avrasya Yazarlar Birliği, “Türk dünyasında kalem ve gönül kardeşliği için...” misyonu ile “Türk dünyasının yazar, şair ve kültür adamlarını çatısı altında toplamak ve Avrasya bölgesinde dost ve kardeş halkların birbirlerinin dil ve edebiyatlarını tanımaları için faaliyetler yapmayı kendisine gaye edinerek” (Akbaş, 2007 B:1) 2006 yılında kurulmuştur.

Avrasya Yazarlar Birliği; kuruluş amacını şu şekilde açıklamıştır:

“Avrasya Yazarlar Birliği; son yıllarda dünyada yaşanan teknolojik ve kültürel gelişmeleri göz önünde tutarak, kültür ve edebiyatın insanlar arasında yakınlaşma ve dostluk duygularının oluşmasına ve gelişmesine yapacağı katkıları dikkate alarak,

1. Tarihî kültürel ve sosyal bağlarla birbiri ile ilişkileri olan ülkeler, topluluklar ve kişiler arasında kültürel ilişkileri artırmak.
2. Evrensel barışa ve kültürel gelişmelere katkıda bulunmak.
3. İnsanlığın en köklü dillerinden birisi olan Türkçenin bütün lehçe ve şivelerinde konuşan halkların yazarlarının birbirlerinin eserlerini tanımalarını sağlamak.
4. Türkçe edebiyatın bütün dünyada daha iyi tanınmasına çalışmak.
5. Bütün lehçe ve şiveleri ile Türkçenin gelişmesine gayret etmek.
6. Türk lehçelerinin yazı dillerindeki ortaklıkları daha da artırmak.”

Ulusal ve uluslararası düzeyde resmî, tüzel ve özel kurum ve kuruluşlar nezdinde üyelerini temsil etmek gayesi ile kurulmuştur.” (Avrasya Yazarlar Birliği)

Avrasya Yazarlar Birliği Ambleminin Anlamı

Avrasya Yazarlar Birliği amblemi, onu oluşturan beş ayrı şekille anlamlı bir bütün halindedir. Amblem, şu şekillerden oluşmaktadır:

a. Sekiz Köşeli Yıldız

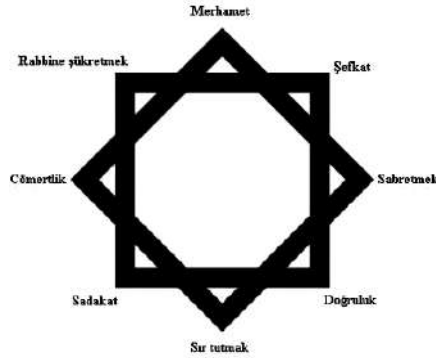
Birlik ambleminde yer alan unsurlardan ilki sekiz köşeli yıldızdır. “Azerbaycan bayrağında, Özbekistan ve Türkmenistan’ın devlet armalarında resmi olarak kullanılan bir şekil olarak karşımıza çıkan sekiz köşeli yıldız, Kazakistan ve Kırgızistan’da da bu düzeyde en yüksek devlet sembollerinden biri olmasa da pek çok kurum ve kuruluşun amblemlerinde yerini alır.” (Deliömeroğlu, 2011: 26)

“Anadolu’da daha çok Selçuklu yıldızı olarak anılırken sekiz köşeli yıldızın adı, Orta Asya’da ‘Türkistan Yıldızı’dır.” (Deliömeroğlu, 2011: 26)

“Sekiz köşeli yıldız, iki eşit büyüklükteki karenin çapraz şekilde üst üste konmasıyla oluşmaktadır. Denilir ki; bu karelerden biri bu dünyayı diğeri ise öbür dünyayı ifade etmektedir. İki karenin ortak alanının dışında kalan yıldız uçlarından bazıları, bu dünyayı ilgilendiren ama öbür dünyaya faydası olmayan iş ve uğraşları, diğer karenin uçları ise bazı zahitlerin hayatında olduğu gibi bu dünyayı ihmal edip yalnız öbür dünya için yapılan işleri ifade eder. Geleneksel düşüncemizde olduğu gibi makul hayat, her ikisini de ihmal etmeden sürdürülenidir ve sekiz

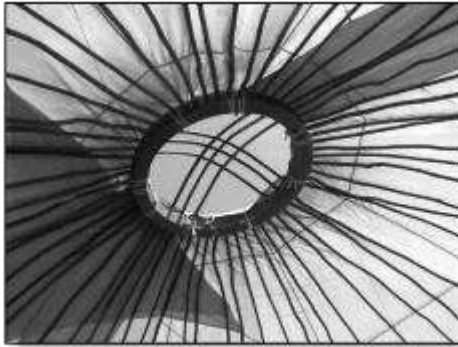
köşeli yıldızın, iki karenin kesiştiği alan bu kısmı göstermektedir. Sekiz köşeli yıldızın bir anlamı budur.” (Deliömeroğlu, 2011: 27)

“Pek çok eserde, İslamiyet’in sekiz esasa dayalı olduğu, bunlara ‘sekiz cennet kapısı’ dendiği, sekiz köşeli yıldızın da sekiz cenneti simgelediği anlatılmaktadır. Tarihî yıldızımızın ikinci anlamı da budur. Sekiz köşeli yıldızın bir diğer anlamı da zaferdir. Dört ana yön ve dört de arayönü bünyesinde toplayan sekiz köşe, bütün yönlerde, girilen bütün işlerde zafer kazanılacağı anlamını da taşımaktadır.” (Deliömeroğlu, 2011: 28)

b. Düğnük veya Kazakça adıyla Şanrak

Amblemdede yer alan bu şekil, bin yılı aşkın bir süredir, Anadolu Türklerinin, Macarların, Moğolların, Kırgızların, Özbeklerin, Kazakların; Mançurya’dan Balkanlara, Urallar’dan; Afganistan’a kadar uzanan dünyanın dörtte birini oluşturan alanda, Türklerin “yurt”, “topak ev”, Kazakların, “kiyiz üy”, Kırgızların “keçe ev” adlandırdığı, yuvarlak ve tavanı kubbeli ve açık olan bir konut tipinden alınmıştır. (Deliömeroğlu, 2011: 28)

Anadolu’da Düğnük, Kaçakça’da Şanrak,
Kırgızca’da Tünlük

Ev tipi

Topak ev veya kiyi üyler, yan duvarları ve çatı tekerleği olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Yan duvarlarına “kerege”, “derim”, “kanat” gibi isimler verilirken, AYB ambleminde yer alan çatı tekerleğine ise “düğnük veya Kazakça şanrak” adı verilir. Düğnük/şanrak, evin en önemli unsurudur. Diğer bütün parçalar mevcut olsa da Düğnük/şanrak, olmadan topak/kiyiz evi kurmak mümkün değildir. Yan kanatları, keregeleri birleştirerek bir arada tutan unsur Düğnük/ şanrakdır. Bu yüzden Düğnük/şanrak, birlik, birleşme sembolüdür. Kırgızistan bayrağında ve Kazakistan’ın Devlet Armasında yer alan bu

şekil, birlik ve bütünlüğü temsil etmektedir. Düğnük/şanrak, birliği sembolize etmektedir. (Deliömeroğlu, 2011: 28-29)

Kırgızistan Bayrağı

Kazakistan Devlet Arması

c. Kalem

Avrasya Yazarlar Birliği ambleminde yer alan bir diğer unsur ise “kalem” figürüdür ki yazı ve düşünce üretmenin ve yazarlığın sembolü ve en güzel ifadesidir. (Deliömeroğlu, 2011: 29)

d. Kubbe

Avrasya Yazarlar Birliği ambleminin üzerinde yer alan kubbe ise gökyüzünün sembolü ve evrenselliğin remzidir. (Deliömeroğlu, 2011: 29)

e. Turkuaz ve koyu mavi renkler

Amblemdede yer alan ‘Turkuaz’ rengi ise Türk adından türemiş bir renk adıdır. Aynı adlı taşın rengi de olan ‘Türk rengi’ olarak bilinmektedir. Amblemin alt kısmında yer alan laciverte yakın koyu mavi ise kültürümüzün tarihî birikimini anlatmaktadır. (Deliömeroğlu, 2011: 29)

Özetleyecek olursak, Avrasya Yazarlar Birliği Ambleminin anlamı: Sekiz büyük erdem etrafında, Türk halkları ve yazarları arasında bir birlik oluşturmak ve bu birliği, kültürümüzün tarihi birikimi ile kendi rengine boyayacak kalemleri, evrensel düzeyde temsil etmektir. (Deliömeroğlu, 2011: 29)

Avrasya yazarlar Birliği’nin iki yayın organı bulunmaktadır. Bunlardan biri uluslararası hakemli bir dergi olan “Dil Araştırmaları” adlı dergidir. Bir diğeri ise “Kardeş Kalemler” adlı Avrasya edebiyat dergisidir. Biz bu çalışmamızda Kardeş Kalemler adlı dergiyi inceleyeceğiz.

KARDEŞ KALEMLER

Kardeş Kalemler dergisi, Türk dünyasında yayımlanan uluslararası nitelikli tek ortak kültür, sanat ve edebiyat dergisidir. 1 Ocak 2007’de yayın hayatına başlayan ve aylık yayımlanan dergi, 1982’de kurulmuş olan Kardeş Edebiyatlar dergisinden devraldığı bayrağı 14 yıldır taşımaktadır.

Derginin ilk sayısında bulunan takdim yazısında Ali Akbaş, Kardeş Edebiyatlar dergisi ile olan ilgilerini şu şekilde açıklamıştır:

“Bu boşluğu daha önce kıymetli ilim adamımız Prof. Dr. Yavuz Akpınar’la genç yaşta kaybettiğimiz yiğit insan avukat İbrahim Bozyel’in çıkardığı Kardeş Edebiyatlar dolduruyordu. Fakat Yavuz Bey’in akademik çalışmalarının yoğunluğu dolayısıyla bu dergi bir süredir yayınına ara vermiştir. Onların hizmetini saygıyla anıyor ve bu bayrak yarışına onların kaldığı yerden devam etmek üzere yola çıkıyoruz.” (Akbaş, 2007 A: 1)

Nurullah Çetin ise derginin Kardeş Edebiyatlar dergisinin devamı niteliğinde olduğunu ifade etmiştir:

“Daha önce 1982’den itibaren Yavuz Akpınar hoca, uzun yıllar bir Kardeş Edebiyatlar dergisi çıkarmıştı. Kardeş Kalemler, Kardeş Edebiyatlar’ın bir nevi devamı niteliğinde.” (Çetin, 2012: 20)

Ali Akbaş, Kardeş Kalemler dergisinin yayına hazırlanmasındaki esas gayenin bütün Türk dünyasına seslenerek ortak bir kültür ve gönül havzası oluşturmak ve oradan yankılar almak olduğunu ifade etmiştir:

Her dergi yeni bir misyon üstlenmek ve mevcut yayın yelpazesi içinde kendisine bir yer aramak için çıkar. İşte Kardeş Kalemler de böyle bir ihtiyaçtan doğdu. Türkiye’de yayınlanan diğer dergiler genel olarak yurtiçine hitap ederken Kardeş Kalemler bütün Türk dünyasına, yeryüzünde Türkçe’nin konuşulduğu çok geniş bir coğrafyaya seslenecek.

Ayrıca asırlardır kader birliği ve tatlı bir ünsiyet peyda ettiğimiz Balkanlardan Kafkasya’ya, Cezayir’e, Tunus’a kadar uzanan bir kültür ve gönül havzasına, Osmanlı coğrafyasına seslenecek ve oralardan yankılar alacaktır. Bunun için bir hafıza tazelememiz gerekiyor. Kafkasların, yani Kafdağları’nın ardı, bizim için daha düne kadar tam bir masal ülkesiydi. Bizler de oralardan geldiğimiz hâlde kaynağını unutan sular gibi ana yurdumuzu unutmuşuz. Günümüzde uzaklara türkü yakan çok az şair ve yazar kalmış, fakat el birliğiyle onları da susturmak için ne lazımsa yapmışız. (Akbaş, 2007 A: 1)

Kardeş Kalemler dergisi, Türkiye’de ilk kez sesli dergi uygulamasını yapan dergidir. Derginin seslendirmesini tiyatro sanatçısı Mehmet Atay yapmaktadır.

Milli kültürümüzü korumak ve dilde, sanatta, edebiyatta birlik sağlayarak Türk Dünyası edebiyatlarının birbirleri ile ilişkilerinin artırılması gayesi ile yayınlandığı ilk sayıdan bu yana aynı çizgide ilerleyen Kardeş Kalemler dergisinin bu amaca ulaşmak için gerçekleştirdiği pek çok faaliyet mevcuttur. Bu faaliyetlerden bazıları şunlardır:

1. Türk Dünyası Edebiyat Dergileri Kongresi

Bu kongrelerin amacı, kardeş ülkelerin şair ve yazarlarını birbiriyle tanıştırmak ve ülkeler arasında dostluk köprüleri kurmak ve bir yerde üretilen eserlerin diğer dil ve lehçelere de çevrilmesini sağlamak, dünyadaki olaylar karşısında ortak hassasiyetler geliştirmektir. Kısacası bundan yüz yıl önce yapılmış olan merhum İsmail Gaspıralı’nın “Dilde, fikirde, işte birlik...” şeklindeki vasiyetini yerine getirmektir. (Akbaş, 2011:1)

2. Kaşgarlı Mahmut Uluslararası Hikâye Yarışması

İlk kez “2008 Kaşgarlı Mahmut Yılı Uluslararası Hikâye Yarışması” adıyla yapılmıştır. Kaşgarlı Mahmut Hikâye Yarışması, Türk dünyasındaki ilk ortak edebi yarışmadır. Bu

yarışmanın ilki, Kaşgarlı Mahmut'un doğumunun bininci yılında gerçekleştirilmiştir ve ilk gerçekleştirildiği yıl yarışmaya tüm Türk dünyasından bin hikâye katılmıştır. Yarışma, bugüne kadar beş kez düzenlenmiştir.

3. Doğumunun 100. Yılında Haldun Taner Uluslararası Tiyatro Eseri Yarışması

Yarışma şartnamesinde yarışma konusunun serbest olduğu belirtilmiştir. Yarışma dili ise “bütün edebi dil ve lehçeleriyle Türkçe” şeklinde ifade edilmiştir.

4. Metin ve Senaryo Yazarlığı Atölyesi

5. Şiir, Hikâye ve Deneme Atölyesi

Edebiyatımıza yeni kalemler kazandırmak amacıyla oluşturulan atölye dersleri Ali Akbaş (şiir çalışmaları), Osman Çeviksoy (hikâye çalışmaları) ve Hüseyin Özbay (deneme çalışmaları) tarafından gerçekleştirilmektedir. “Kurs bitiminde eserlerini kitap olarak yayınlayan tek atölye” ibaresi ile atölye çalışmaları başlatılmıştır. Bu programa katılan şair ve yazarların şiir ve hikâyeleri Kardeş Kalemler dergisinde yayımlanmaktadır. Ayrıca bazı şair ve yazarların eserleri, Avrasya Yazarlar Birliği'nin yayın organı olan Bengü Yayıncılık vasıtasıyla basılmakta ve okuyucusuyla buluşmaktadır. Atölyeye katılan tüm yazar ve şairlerin eserlerinin bulunduğu bir kitap da oluşturulmakta ve “Kardeş Hikâyeler Kardeş Şiirler” adıyla yayımlanmaktadır.

6. Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Konulu Ozanlar Yarışması

Bu yarışma “Hacı Bektaş Veli'nin hayatı ve dünya görüşünün halk ozanlığı geleneği içerisinde halka tanıtılması, ozanlarımızın bu konuda eser vermelerinin teşviki amacıyla” düzenlenmiştir. (Kardeş Kalemler, 2010: 92) “Avrasya Yazarlar Birliği Derneği tarafından yürütülen Hacı Bektaş Veli Konulu Ozanlar Yarışması, Türkiye ile birlikte Azerbaycan ve Balkanlarda uygulanmıştır. Azerbaycan kültür sahasına dâhil oldukları ve Hacı Bektaş Veli'ye büyük saygı ve sevgi besledikleri için Türkmen Sahra, Türkmeneli ve Tebriz bölgeleri de yarışma kapsamı içerisinde tutulmuştur. Böylelikle Hacı Bektaş Yılı etkinlikler ulusal ve uluslararası düzeyde duyurulmuştur.” (Kardeş Kalemler, 2010: 92) Doğumunun 800. yılında Hacı Bektaş Veli Konulu Ozanlar Yarışması Program TRT'de Âşıklar Meclisi Programında yayınlanmıştır. Ödül Töreni TRT Avaz ve Azerbaycan içtimai televizyonu ortak yayınında yayınlanmıştır. (Kardeş Kalemler, 2010: 93)

7. Edebiyat Yârenleri Toplantıları

Avrasya Yazarlar Birliği bünyesinde haftanın her Cuma akşamı Kabakçı Konağı'nda düzenlenen edebiyat toplantılarıdır. Her cuma akşamı, belirli bir konu etrafında şekillenen sohbetler gerçekleştirilmektedir.

8. 3 Ekim Türk Dünyası Günü Kutlamaları

3 Ekim 2010'da İstanbul'da düzenlenen Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları 10. Zirvesi'nde 3 Ekim'in “Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Günü” olarak kabul edilmesi kararı alınmıştır. Tarihte yerini alan bu günü Türkiye'de ve dünyada ilk kutlayan Avrasya Yazarlar Birliği ve Milli Kütüphane Başkanlığı olmuştur.

9. Türk Dünyasında Yılın Edebiyat Adamı Ödülü

İlki III. Türk Dünyası Edebiyat Dergileri Kongresi'nde takdim edilen ödülün ilk sahibi de Ali Akbaş'tır. Her sene Avrasya Yazarlar Birliği ve Milli Kütüphane Başkanlığı tarafından ortaklaşa düzenlenmektedir.

10. Uluslararası Türkiye-Suriye Ortak Kültür Mirası Sempozyumu (16-17 Ekim 2010)

Avrasya Yazarlar Birliği ve Halep Üniversitesi'nin ortaklaşa düzenlediği bir sempozyumdur. Sempozyum iki ülkenin kültürel ilişkilerinin düzenlenmesi amacıyla TİKA'nın

da katkılarıyla kararlaştırılan ortak çalışma kapsamında gerçekleştirilmiştir. 16-17 Ekim 2010 tarihinde gerçekleştirilen sempozyum beş oturumdan meydana gelmiştir.

11. Türk Dünyası Genç Yazarlar Buluşması

Avrasya Yazarlar Birliği bünyesinde gerçekleştirilen bu faaliyetler, birliğin yayın organı olan Kardeş Kalemler aracılığıyla duyurulmaktadır.

12. Türk Lehçeleri Arası Çeviri Sempozyumu ve Atölyesi

Avrasya Yazarlar Birliği, TÜRKSOY ve TİKA işbirliği ile düzenlenen sempozyum, Azerbaycan, Başkurtistan, Gagavuz Yeri, Hakasya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tataristan, Kırım, Yakutistan, Türkmenistan ve Türkiye’den, lehçeler arası çeviri alanında uzmanlaşmış çevirmen, akademisyen ve kültür adamlarının katılımlarıyla gerçekleştirilmektedir.

Dergide yer alan eserleri incelediğimizde Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan gibi bağımsız devletlerin yanı sıra Özerk Cumhuriyetlerden, Balkanlardan, Orta Doğudan, komşu Müslüman ülkelerden de pek çok esere yer verildiği görülmektedir. Bütün bir Türk dünyası edebiyatçıları ve düşünürleri aynı çatı altında toplanarak Türkiye ve Türkiye dışındaki sanat, edebiyat ve düşünce ürünlerinin paylaşılması sağlanmaktadır.

Ahmet Bican Ercilasun bir röportajında Kardeş Kalemler dergisinin büyük bir görev üstlendiğini ifade ederek bu görevi şu şekilde açıklamıştır:

“Peki, nedir bu görev? Türk Dünyası edebiyatçılarını bir yerde birleştirmek, önce bunu derginin çatısı altında gerçekleştirmek gerekiyor. Bir sayısında Kırım’daki bir şairin şiirini görüyorsunuz. Ertesi sayısında bir Azerbaycanlı şairin şiirini görürsünüz, bu tam da bizim istediğimiz bir şey.” (Ercilasun, 2008: 36-37)

Avrasya Yazarlar Birliği’nin olarak doğrudan doğruya Türk dünyası şairleri, edebiyatçıları ile temas halinde olduğunu, onlarla ortak toplantılar yaptıklarını ifade eden Ercilasun, bu işi tek taraflı düşünmemek gerektiğini de söylemiştir:

“(…) Bu derginin görevi son derece önemli, işi tek taraflı düşünmemek lazım, yani sadece Türkiye Türkçesi değil Irak’ın kuzeyindeki edebiyatı da bize tanıtıyor, Uygur edebiyatını da tanıtıyor. Sadece onlara bizi tanıtıyor, biz de onları tanıyoruz, dergi bu görevi başarı ile sürdürüyor.” (Ercilasun, 2008: 37)

Dergide, Abdurrahim Karakoç, Cengiz Aytmatov, Bahtiyar Vahapzade, Şehriyar, Ali Akbaş, Osman Çeviksoy, Bahattin Karakoç, Hüseyin Özbay gibi bilinen şair ve yazarların yanı sıra İmdat Avşar, Bahar Hiçdönmez, Halit Aşlar, Hacer Öztürk gibi şair ve yazarların eserlerine de yer verilmektedir. Kardeş Kalemler dergisi bir anlamda yeni şair ve yazarların sesini duyurduğu bir yayın organı olarak da düşünülebilmektedir.

Dergide Türk dünyasında yaşanan gelişmelere ve düzenlenen etkinliklere yer veren bir haber köşesi de mevcuttur.

Kardeş Kalemler Dergisinin Özel Sayıları

Derginin özel sayıları da mevcuttur. 14 yıl içerisinde çıkan özel sayıları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Cengiz Aytmatov Özel Sayısı (19. Sayı)
Cengiz Aytmatov'un Vefatının Birinci Yılı Anısına Kırgız Edebiyatı Özel Sayısı (30. Sayı)
Karaçay-Malkar Edebiyatı Özel Sayısı (51. Sayı)
Cengiz Dağcı Özel Sayısı (59. Sayı)
Türk Dünyasında Yılın Edebiyat Adamı Anar Özel Sayısı (61. Sayı)
Yunus Emre Özel Sayısı (65. Sayı)
Abdurrahim Karakoç Özel Sayısı (67. Sayı)
Nahçıvan Özel Sayısı (71. Sayı)
Türk Dünyasında Yılın Edebiyat Adamı Kazak Yazar Tölen Abdik Özel Sayısı (76. Sayı)
Türk Dünyası Edebiyatına Hizmet Özel Ödülü Sahibi Kerküklü Yazar Ata Terzibaşı Özel Sayısı (78. Sayı)
Özbek Şair Tahir Kahhar Özel Sayısı (79. Sayı)
Batı Trakya Edebiyatı Özel Sayısı (81. Sayı)
Doğumunun 90. Yılında Rasul Hamzatov Özel Sayısı (82. Sayı)
Cengiz Dağcı Özel Sayısı (88. Sayı)
Doğumunun 130. Yılında Abdullah Tukay Özel Sayısı (112. Sayı)
Türk Dünyasında Yılın Edebiyat Adamı Özbekistan'ın Büyük Kalemi Şükrulla Özel Sayısı (113. Sayı)
Doğumunun 170. Yılında Ünlü Kazak Ozanı Jambıl Jabayev Özel Sayısı (115. Sayı)
Ünlü Kazak Yazarı Rahimcan Otarbayev Özel Sayısı (118. Sayı)
Kırım Tatar Edebiyatı Özel Sayısı (121. Sayı)
Kazakistan Yazarlar Birliği Başkanı Nurlan Orazalin'in 70. Yaşına Armağan Özel Sayı (126. Sayı)
Şerhan Murtaza Özel Sayısı (130. Sayı)
50. Sanat Yılında Zeynel Beksaç Özel Sayısı (132. Sayı)
Doğumunun 125. Yılında Türk Dünyasının Büyük Evladı Kazak Şair Mağcan Cumabay Özel Sayısı (135. Sayı)
Doğumunun 75. Yılında Kazak Şair Rafael Niyazbek Özel Sayısı (136. Sayı)

Derginin bazı sayıları ise şair ve yazarlara armağan şeklinde hazırlanmıştır. Bu sayılar aşağıda verilmiştir:

Azerbaycan İstiklal Şairi Elmas Yıldırım 100 Yaşında (5. Sayı)
Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli (36. Sayı)
Molla Nefes'in Doğumunun 200. Yılı Anısına (39. Sayı)
Resul Rıza'nın Doğumunun 100. Yılı Anısına (40. Sayı)
Ünlü Başkurt Şairi Mecit Gafurî'nin Doğumunun 130. Yılı Anısına (47. Sayı)
Ünlü Tatar Şairi Tukay'ın Doğumunun 125. Yılı Anısına (52. Sayı)
Ünlü Türkmen Şairi Nurmuhammed Andelib'in Doğumunun 350. Yılı Anısına (54. Sayı)
Ünlü Kazak Şairi Kasım Amancolov'un Doğumunun 100. Yılı Anısına (56. Sayı)
Ünlü Kırgız Şairi Mukay Elebayev'in Doğumunun 105. Yılı Anısına (58. Sayı)
Şair Hüseyin Cavid'in Doğumunun 130. Yılı Anısına (70. Sayı)
Kırgızların Ünlü Halk Ozanı Toktogul Satılğanov'un Doğumunun 150. Yılı Anısına (87. Sayı)
Ünlü Rus Şair ve Çevirmen Mixail Sinelnikov'un 70. Yaşı Anısına (119. Sayı)
Doğumunun 90. Yılında Ünlü Kazak Yazar Rahmankul Berdibay (131. Sayı)
Kazak Şair Esenkul Jakıpбек'in Doğumunun 65. Yılı (134. Sayı)
Kazak Şair Galım Jaylıbay'ın Doğumunun 60. Yılı (137. Sayı)
Azerbaycanlı Yazar Mir Celal'in Doğumunun 110. Yılı Anısına (143. Sayı)

Özel sayıların yanı sıra bazı sayılarda Türk Dünyasından önemli şair ve yazarlara dair özel dosyalar oluşturulmuş ve ilgili sayılarda o şair ve yazarların eserlerine yer verilmiştir. Bu dosyalar:

Kasımalı Bayalınov Dosyası (48.Sayı)
Vefatının 1. Yıldönümünde Ata Terzibaşı Dosyası (123. Sayı)
Cengiz Aytmatov Dosyası (42. Sayı)

Kardeş Kalemler Dergisinin Aldığı Ödüller

TÜRKSOY Basın Ödülü
TÜRKSAV Türk Dünyasına Hizmet Ödülü
Azerbaycan Kaşgarlı Mahmut Vakfı Ödülü
Özbekistan İKF Ödülü
Azerbaycan Türk Dünyası Edebiyatına Hizmet Ödülü

Dergide, Türk dünyasının çeşitli yerlerinden ilgili şair ve yazarlarca gönderilen makale, biyografi, röportaj, mülakat, eleştiri, deneme, hikâye, anı, sohbet, fıkra, masal ve şiir türlerinde eserler yer almakta ve Türk dünyasının çeşitli bölgelerinden yazarların kitapları ve Türk Dünyasında yayın hayatını sürdüren dergiler de tanıtılmaktadır.

Bu çalışmada, Kardeş Kalemler dergisinde yer alan eserlerin milliyet ve tür açısından dağılımı istatistiksel olarak tespit edilmiştir.

Dergideki Şair ve Yazarların Milliyetleri

Kardeş Kalemler dergisinde yer alan eser sahiplerine dair milliyet bakımından tasnif aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Milliyet	Eser Sayısı
Türkiye	1350
Azerbaycan	707
Kazakistan	456
Kırgızistan	349
Özbekistan	250
Tataristan	163
Türkmenistan	122
Kırım	96
Başkurtistan	87
Kosova	83
Rusya	62
Bulgaristan	61
Irak-Türkmeneli	46
Karaçay-Malkar	43
Nahçıvan-Azerbaycan	40
Batı Trakya-Yunanistan	39
Makedonya	37
Gagavuz Yeri	33
Güney Azerbaycan-İran	30
Irak	30

Doğu Türkistan/ Uygur	28
Bosna Hersek	27
İran/Türkmensahra	27
KKTC	24
Gürcistan	23
Ukrayna	18
Suriye	14
İsveç	13
Çuvaşistan	10
Yakutistan	10
Dağıstan	9
Arnavutluk	8
Tuva	7
İran	5
Romanya	4
Afganistan	3
Filistin	3
Hakasya	3
Hırvatistan	3
Moldova	3
Hollanda (Türk Kökenli)	2
Kumuk	2
Nogay	2
Polonya	2
Tacikistan	2
Ahıska	1
Fransa	1
İngiltere	1
Libya	1
Türkistan	1
ABD (Minnesota)	1
Çin	1

Dergide Yer Alan Eserlerin Tür Bakımından Tasnifi

Kardeş Kalemler dergisinde yer alan eserlerin tür bakımından tasnifi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Eser Türü	Eser Sayısı
Şiir	1854
Hikâye	560
Haber	495
Biyografi	445
Makale	373
Deneme	296
Anı	289
Eleştiri	287
Röportaj	68
Bildiri	66
Mülakat	65
Söylev	62
Gezi Yazısı	42
Sohbet	34
Özgeçmiş	26
Duyuru	24
Taziye Yazısı	21
Günlük	18

Mektup	14
Masal	12
Kitap Tanıtım Yazısı	7
Fabl	4
Bibliyografya	3
Tiyatro Metni	3
Aforizmalar	2
Anı ve Makale	2
Biyografi ve Hikâye	2
Efsane	2
Fıkra	2
Küçük Öykü	2
Roman Kesiti	2
Anı ve Röportaj	1
Anı ve Deneme	1
Dergi Tanıtımı	1
Halk Hikâyesi	1
Makale ve Eleştiri	1
Senaryo	1

SONUÇ

Çalışmamızda Kardeş Kalemler dergisinin ilk 150 sayısı incelenmiştir. Dergide toplamda 53 milletten 5.088 esere yer verildiği tespit edilmiştir. Milletlere göre tasnif edildiğinde ilk üç sırada Türkiye (1350 eser), Azerbaycan (707 eser) ve Kazakistan (456 eser) yer almaktadır.

Eser türlerine göre yapılan tasnifte ise ilk üç sırada şiir, hikâye ve haber metinlerinin yer aldığını görmekteyiz.

Kardeş Kalemler dergisinde toplamda 53 ülkeden eserler yayımlandığı tespit edilmiştir. Bu ülkelerden gelen eserlerin en fazladan en aza doğru sıralaması aşağıdaki gibidir.

Türkiye’den 1350, Azerbaycan’dan 707, Kazakistan’dan 456, Kırgızistan’dan 349, Özbekistan’dan 250, Tataristan’dan 163, Türkmenistan’dan 122, Kırım’dan 96, Başkurtistan’dan 87, Kosova’dan 83, Rusya’dan 62, Bulgaristan’dan 61, Irak-Türkmeneli’nden 46, Karaçay-Malkar’dan 43, Nahçıvan-Azerbaycan’dan 40, Batı Trakya-Yunanistan’dan 39, Makedonya’dan 37, KKTC’den 36, Gagavuz Yeri’nden 33, Güney Azerbaycan-İran’dan 30, Doğu Türkistan/Uygur 28, Bosna Hersek’ten 27, İran/Türkmensahra’dan 27, Gürcistan’dan 23, Ukrayna’dan 18, Suriye’den 14, İsveç’ten 13, Çuvaşistan’dan 10, Yakutistan’dan 10, Dağıstan’dan 9, Arnavutluk’tan 8, Tuva’dan 7, İran’dan 5, Romanya’dan 4, Afganistan’dan 3, Filistin’den 3, Hakasya’dan 3, Hırvatistan’dan 3, Moldova’dan 3, Hollanda’dan 2, Kumuk’tan 2, Nogay’dan 2, Polonya’dan 2, Tacikistan’dan 2, ABD’den 1, Ahıska’dan 1, Çin’den 1, Fransa’dan 1, İngiltere’den 1, Libya’dan 1, Türkistan’dan 1 eser gönderildiği tespit edilmiştir. Bu ülkelerden 18’i özerk cumhuriyettir.

Kardeş Kalemler dergisinin, incelenen 150 sayısında 5.088 ayrı eser tespit edilmiştir. Bu eserlerin türlerinin, en fazla olan türden en az olan türe doğru sıralaması aşağıdaki gibidir.

1854 şiir, 560 hikâye, 495 haber yazısı, 445 biyografi, 373 makale, 296 deneme, 289 anı, 287 eleştiri, 68 röportaj, 66 bildiri, 65 mülakat, 62 söylev, 42 gezi yazısı, 34 sohbet, 26 özgeçmiş, 24 duyuru metni, 21 taziye yazısı, 18 günlük, 14 mektup, 12 masal, 7 kitap tanıtım yazısı, 4 fabl, 3 bibliyografya, 3 tiyatro metni, 2 aforizmalar, 2 efsane, 2 fıkra, 2 küçük öykü,

2 roman kesiti, 2 anı ve makale, 2 biyografi ve hikâye, 1 makale ve eleştiri, 1 anı ve deneme, 1 anı ve röportaj, 1 dergi tanıtımı, 1 halk hikâyesi, 1 senaryo metni.

KAYNAKÇA

Akbaş, A. (2007 A). Takdim Yazısı. *Kardeş Kalemler*(1), 1.

Akbaş, A. (2007 B). Takdim Yazısı. *Kardeş Kalemler*(5), 1.

Akbaş, A. (2011, Ocak). Takdim Yazısı. *Kardeş Kalemler*, 5(49), 1.

Çetin, N. (2012, Şubat). Turan'ın Kültürel Zemini ve Kardeş Kalemler. *Kardeş Kalemler*, 6(62), 20-22.

Deliömeroğlu, Y. (2011, Şubat). Avrasya Yazarlar Birliği Ambleminin Anlamı. *Kardeş Kalemler*, 5(50), 26-29.

Ercilasun, A. B. (2008, Mayıs). Yaşayan En Büyük Türkologlarımızdan Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun "Kardeş Kalemler Dergisi, Bizim Yıllardan Beri Özlediğimiz Bir Görevi Yerine Götürüyor". 31-37. (İ. Göksun, Röportaj Yapan)

Kalemler, K. (2010, Ocak). Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Konulu Ozanlar Ödül Töreni Yapıldı. *Kardeş Kalemler*, 4(37), 92-93.

<https://www.ayb.org.tr/index.php/amacimiz> (Erişim tarihi: 13.04.2020)